İhanete Uğrayan Sevgi
Sahte Tanrılar

Arno Gruen

Türkçesi: İlknur İgan

2. Basım

Çitlembik
psikoloji

Arno Gruen (1923-2015), Berlin'de doğdu. 1936 yılında ABD'ye göç edip burada 1961 yılında Teodor Reik öğrencisi olarak psikanalist unvanını almaya hak kazandı. Çeşitli üniversite ve kliniklerde görev alan Gruen, en son New Jersey'deki Rutgers Üniversitesi'nde profesör olarak görev yaptı. 1958'den itibaren özel muayenehanesinde psikoterapi alanındaki çalışmalarına devam eden Gruen'ün alanıyla ilgili birçok dergi ve gazetede sayısız yazısı yayımlandı. 2001'de *İçimizdeki Yabancı* (Çitlembik Yayınları, 2005) adlı kitabı Geschwister-Scholl Ödülü'ne layık görüldü. Diğer eserleri arasında, *Normalliğin Deliliği* (Çitlembik Yayınları, 2003), *Kendine İhanet* (Çitlembik Yayınları, 2004), *Empatinin Yitimi* (Çitlembik Yayınları, 2006) ve *Demokrasi Mücadelesi* (Çitlembik Yayınları, 2010) bulunuyor.

© Çitlembik Yayınları, Haziran 2007
Klett-Cotta
İkinci basım, Ocak 2016
© 2003 J.G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger GmbH, Stuttgart

Kitabın Özgün Adı: Verratene Liebe - Falsche Götter
Türkçesi: İlknur İgan
Redaksiyon: Aysın Önen
Kapak Deseni ve Tasarımı: Deniz Akkol

Baskı ve Cilt: Ayhan Matbaası
Mahmutbey Mah. Deve Kaldırım Cad.
Gelincik Sok. No: 6 Kat: 3 Bağcılar/İstanbul
Tel: (0212) 445 32 38
Sertifika no: 22749

ISBN: 978-9944-424-27-1

Şeyh Bender Sokak 18/5 Asmalımescit Tünel 34430 İstanbul
Tel: 0 212 292 30 32 / 252 31 63 Fax: 0 212 293 34 66
www.citlembik.com.tr / kitap@citlembik.com.tr
Sertifika no: 12369

İhanete Uğrayan Sevgi – Sahte Tanrılar

ARNO GRUEN

Türkçesi:
İlknur İgan

Çitlembik Yayınları 127

İÇİNDEKİLER

Önsöz Yerine – Yeni Bir Felakete Karşı Uyarı 9

Giriş – Sahte Tanrılarla Acı Yüklü Tarihimiz Üzerine 13

Sevgi Sorunu 25
Suçun "kurtuluş" haline gelmesi 25
Temel yarılma 31
Düşman imgelerinin gerekliliği 34

Sevgideki Düşman 39
Bir kez daha: çocuğun durumu 39
Bağımlılık ve itaat 45

Kurtuluş Arayışı 53
Birleşme yoluyla oluşan kimlik 53
Kendiliğin güvencesi olarak birleşme 64
Temel sorun: Gerçek düşmanla değil,
hayali düşmanlarla savaşıyoruz 70

Yaşanmamış Hayatın Yükü 81
Yaşanmamış olan 81
İnsanın kendisi olmaktan duyduğu korku
yakınlık korkusudur 85

Sahte Tanrıları Aramak 97
Kimler sahte tanrı haline getirilir? 98

Sahte Tanrı Olarak Psikopat 113

Sahte Tanrı Olarak Bilim 129

Psikolojikleştirme Üzerine 133
Çocuk ölümleri genel bir tezahürdür 136

İncinebilirlik ve Büyüklük 143
Dürtü olarak büyüklük 148

Psikopatların ve Bürokratların Çağı 163

Barış İçin Ne Yapmalı? 169
Sahte tanrıların bir özelliği 175
Barış için üzerimize düşenler 180
Gelecek 184

İtaat Üzerine 187

Sonsöz – Nefret Büyüyor 207

Notlar 235

Kaynakça 249

Kişi Dizini 259

Simone için

Önsöz Yerine –
Yeni Bir Felakete Karşı Uyarı

Acı büyüktü, hâlâ büyük. Bu kitabı okumak, hepimiz için katlanılmaz hale gelmiş, her gün bastırdığımız acıyla yüzleşmeyi gerektiriyor.

20. yüzyılın tarihi muazzam bir acının ve bu acının inkârının tarihidir. Sevmenin imkânsızlığı da buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü sevgi olmadan acı, acı olmadan da sevgi olamaz. Bu ikisi, insan oluşumuzu belirleyen ve mümkün kılan empati yetimiz vasıtasıyla etkileşim içerisinde birbirine bağlıdır.

Artık durum gece yarısına yaklaşıyor olmanın da ötesine geçti. Bizi bu tahribata doğru götüren ilk adım 1991'de yaşanan Körfez Savaşı değildi.* Görmezlikten geldiğimiz, acıya sırt çevirdiğimiz, günbegün yaşamamıza rağmen inkâr ettiğimiz sürece böyle felaketlerden kaçınmamız mümkün değildir.

Ben de burada, hâlâ kulak vermek isteyenlere, hâlâ kuşku duyabilenlere, hâlâ incinebilir olanlara, acılarını bastırmayı henüz alışkanlık haline getirmemiş olan ve

---

* Bu kitap, "Sahte Tanrılar" başlığıyla 1991 yılında Deutscher Taschenbuch Verlag tarafından yayımlanmış olan kitabımın tümüyle gözden geçirilmiş ve genişletilmiş yeniden basımıdır.

bu sayede de acıyı taşıyabilenlere sesleniyorum. Umudumuz onlardadır. Kendilerini ve böylelikle dünyayı kurtarabilecek gerçek gücün potansiyeline onlar sahiptir.

Saat gece yarısını geçti. Dünya, Basra Körfezi kıyısında tekrar bir felaketle karşı karşıya; ölçüsü bu kez, yarattığı nefretle her şeyi yok edebilecek kadar büyük. Söz konusu olan, yine ihanete uğrayan sevgi, yine bizi bu noktaya getirmiş olan sahte tanrılar ve sahte kahramanlar. Hepimiz için neyin doğru olduğunu bilme iddiasındalar. Kanlı ve utanç verici bir savaş ne ABD'ye, ne İngiltere'ye, ne de dünyaya güvenlik sağlayacaktır. Tersine, artık dindirilmesi mümkün olmayan ve sonsuza kadar terörü besleyecek bir nefretin alevlerini körükleyecektir. Ve hangi siyasi, ideolojik veya dini maske ardına gizlenirse gizlensin, terör daima bizzat hayata yönelik nefretin bir sonucudur. Ölümle ittifak yapmaktır.

Saldırgandan yana olmak, bana, güncel durumumuzun belirleyici olan yanımış gibi görünüyor. Böylelikle itaati perçinliyoruz. İtaat insanları köleleştiriyor, aynı zamanda sonsuz bir öfkenin ve şiddet eğiliminin de kaynağı. Bu kitabın ele aldığı meseleler arasında, bu sürece uygun ve daha iyi biçimde karşı koyabilmek de yer alıyor. Çünkü kendi geçmişimizi, kendi tarihimizi geleceğe taşımayı öğrenemezsek, yakında bir gelecek bile söz konusu olmayacak artık. O zaman yaşamı sadece ölüm belirleyecek. Bize yaşamda sadece ekonomik hedeflerin belirleyici olabileceği öğretilerek bu zaten yapılıyor. Geri kazanmamız gereken, insanlararası/ortaklaşa olandır. Oysa biz zaman kaybediyoruz.

Bu kitap aynı zamanda kızım Zoë Gruen ve torunum

Zoe Rosenberg-Gruen için taşıdığım kişisel umudu da somutlaştırıyor. Kitabı onların geleceğine adayarak, aynı zamanda tüm çocuklarımıza adamış oluyorum.

Kendi kişisel gerçekleri uğrunda, genellikle umutsuzca verdikleri mücadeleyle bana burada geliştirdiğim fikirler için zemin ve ivme kazandıran bütün hastalarıma teşekkür etmek istiyorum.

Suzanne Maiello, Martti Siirala ve Christa Wolf'a da ayrıca teşekkür ediyorum. Üçü de doksanlı yılların başında bu kitap oluşurken taslakları okudular ve bilenip cesaretlenmeme katkıda bulundular. Bu vesileyle ayrıca, tükenmeyen dostça yardımseverlikleri için Luzern Merkez Kütüphanesi personeline de teşekkür etmek istiyorum. Helmut Holzapfel'e, "İtaat Üzerine" başlıklı bölümü daha anlaşılır hale getirmemdeki kişisel katkıları için teşekkürlerimi sunuyorum. Yayıncım Monika Schiffer'e çabaları ve anlayışı içinse özel olarak müteşekkirim. İngilizce olarak düşündüğüm ve formüle ettiğim düşüncelerimi Almancada aynı şekilde ifade etmeyi her seferinde başardı.

Giriş –
Sahte Tanrılarla
Acı Yüklü Tarihimiz Üzerine

Tarih, kahramanların, "büyük" adamların ve bazen de "büyük" kadınların etrafında oluşur. Abideler oluşturur, sonra da bunu doğru buluruz. Gerçekten de, tarihsel gelişimimizi belirlemiş ve belirleyecek olan büyük insanlar veya liderler anlamında bir büyüklük olduğunu varsaymanın temelinde, insan duygu ve düşüncesinin iki temel tutumu yatmaktadır: Bilinci insanın asıl doğasına odaklanmaktan uzaklaştırmak, ve aynı zamanda da insanın, çaresizliğinden ve umutsuzluğundan kurtulmasına "yardımcı olmak". Böylece insan, "büyüklük" peşinde koşanların aracı haline gelir.

Okulda öğrendiğimiz şekliyle tarih, böylelikle insan gerçeğinden uzaklaşıverir.

Büyüklüğün, "gelişimimizin" itici gücü olduğunu kabul etmeyi öğreniriz, çünkü bu, kendiliğimizi inkâr etme ihtiyacımızı karşılamaktadır. Buna o kadar inanmışızdır ki, kendimizi suçlu hissetmeye bile hazırızdır. Gelişim uğruna doğanın tahrip edilmesine göz yumarız. Gelişim büyüklük demektir ve büyüklük uğruna

her şeyi feda ederiz, çünkü önemsiz bir kendiliği ancak bir "büyüklük" kurtarabilir.

"Tarih" tarafından üstü örtülen gerçek, insan doğasının gerçeğidir. Büyüklük arama dürtüsünün ardında ise, çaresizlikle başa çıkma yetisinin eksikliği vardır. Bu yetersizlik utanma duygusunu köreltir. Utanma yetisine sahip olan insanlar, büyüklük hırsı yüzünden ne doğayı, ne de yaşamı küçümserler. Bu nedenle, insan doğasının anahtarı suçluluk duygusunda değil, insanın insanlık adına yaşama zarar vermesinden duyulan utançta gizlidir.

Yahudi soykırımı şu soruyu sorduruyor: *İnsan* tanrıdan bile uzaklaşmayı gerektiren böyle bir şeyi nasıl yapabilir? George Steiner şöyle yazıyor: "Toplama kampları, kül yığınları, artık Tanrı'yla insan arasında bir uzlaşma kalmadığının ifadesi olabilir. Auschwitz veya Belsen'de *bulunmayan* Tanrı..."[1]

Yıkım suçu sadece yaşama karşı işlenmemiştir. Bu yıkımı mümkün kılan nefret, içimizdeki aşkınlığa, bir makine değil de bireysel varlıklar olma yetimize yöneliktir. İnsan olmanın özelliği, parçaların toplamı olmak değil, yaratıcı bütünlenmedir.

Yahudi soykırımının dehşet vericiliği, insan olmaktan nefret edenlerin, hınçlarını, kökünü kazımakta kendilerini haklı gördükleri birey oluştan alıyor olmalarından ileri gelmektedir. İnsanların isimlerini ellerinden alıp yerine birer numara verdiler. Bireysellik yok edilmeliydi. İnsan, sahibinin kendilik değerini artırması istenen bir meta haline geldi. Bu türden bir büyüye, kişiliği olmayan bir suçlu kendini kaptırır. Kendi kendiliğini hissedebilmek için kurbanlarını kişiliksizleştirmek zorundadır. Hâlâ ben olan ben hiçbir

yankı bulamadığında duyulan dipsiz çaresizliği ancak bir kurban hisseder.

Paul Celan, "Sure"[2] başlıklı şiirinde şu dizeleri yazmıştır:

> Kimse bizi bir daha yoğurmayacak toprak ve çamurdan,
> Kimse külümüzden söz etmeyecek bir daha.
> Kimse.
> ...
> Bir hiçtik,
> hiçiz, hiç olarak kalacağız çiçeklenerek:
> Hiçliğin gülü, sahipsiz gül.

Utancımızın nedeni bu olmalı. "İlerleme" gözümüzü kör ettiği için bu utançla yüzleşmediğimiz sürece "tarih" kendi kendini tekrar edecektir. İnsanları eşyaya veya işleve indirgeyen insanlar daima olagelmiştir. Cengiz Aytmatov, "Ein tag laenger als ein leben" (Gün Olur Asra Bedel)[3] adlı romanında böyle bir süreci Say-Osek steplerinde yaşayan Juan-juan'ların tutsakları üzerinden ele almıştır. Sadistçe bir uygulamayla tutsakların benlik bilinçleri yok edilir; artık kim olduklarını, nereden geldiklerini bilmez, çocukluklarını, annelerini veya babalarını hatırlamazlar. Ama yaşamlarının hâlâ ederi vardır ve bu nedenle de bedensel gereksinimleri onaylanır.

Bir varlığın yok edilip bir hiçlik haline getirilmesi, Üçüncü Reich'ta yaşananların bir özelliğidir. Burada söz konusu olan sadece barbarlık değildir. Burada mesele daha çok, suçu işleyendeki bozulmuşluk derecesinin bütün bir dönemi, bu dönemin hâkim gruplarını ve onların yandaşlarını ifade ediyor olmasıdır. İşin sadece

cinai yanını görmek, sevme kifayetsizlerinin insanlıktan aldığı öcün tırmanışını görmemek demektir. Kendilik nefretinin tırmanışını, Naziler Almanya'da bütün kokuşmuşluğuyla ortaya serdiler. Kendilik nefreti, insanı, kendi var oluşunu korumak için diğerlerini değersizleştirmek suretiyle insanlıktan öç almaya götürür.

Jean Paul Sartre[4], 1946'da antisemitizm üzerine yaptığı çalışmada şunları söylüyordu: "Eğer insan bir başkasının kimliğini elinden alırsa, kendisine zahmetsizce ve çaba göstermeden sahte bir kimlik edinmiş olur." Sartre'ın burada görmediği şey, ötekinin *kişiliğinin* silinmesinin, bunu yapan için hayatta kalma anlamına geldiğidir.

Tarihi, yaşıyor olma duygularını, başkalarını baskı altında tutarak, şeyleştirerek, hâkimiyetleri altına alarak canlı tutanlar belirliyor. Bana göre tarih, yaşama bağlı olanlar ile, sevgiden yoksun olanların yıkıcı gücü arasında geçen zorlu bir mücadeledir. Diyalektik bir süreç olarak tarih, gelişimi içinde bunu dolaylı olarak ortaya koyar.

İnsanın gelişimine ilişkin olarak, ilerleyen bir ahlaki gelişimin varlığı düşüncesi, ilksel zamanlardan beri mit olmayı sürdürmektedir. Bu, bizim ahlaki açıklarımızı örtbas etmemize, düzgün göstermemize yarar. Atalarımızın *insani bakımdan ilkel* oldukları iddiasının dayanağı yoktur. İnsan, doğumundan itibaren varoluşunu belirleyen bütün yetileri içinde taşır. Empati yetisi ya varlığının özünü oluşturur, ya da kişi sürekli olarak bundan kaçmaya çalışır. İnsanın gelişimi bu anlamda, her zaman kendi insani temelinin *zarar görüşünün tarihi* olmuştur.

İnsani olmak görece olarak kolaydır. Asıl karmaşık bir gelişim gerektiren yan, insanın içindeki kötü yandır. Brecht bir keresinde şu ifadeleri kullanmıştı: "(...) Kötü olmak ne kadar zorlayıcı." Kendi içiyle bağını yitirmeyen insan bütünlüklü bir insandır ve buna göre davranır. Dışa yönelimli insansa yarılmış bir bilince sahiptir ve bütün teknik ilerlemeye rağmen yaşam karşısında çıkmaza düşecektir.

Daha önce de vurguladığım gibi, empati, insanlararası iletişimin en eski, en temel yoludur. Nöroloji[5] alanındaki araştırmalar bu bağlantıyı açıkça göstermektedir: Dilin öğrenilmesi, edimselleştirilmemiş, empatik algılamalarımızı bastıran ve bunlara zarar veren soyut düşünce süreçlerini de beraberinde getirir. İnsan ancak bir beyin hasarının yol açtığı konuşma tutuklaşması sonrasında eski algılama imkânlarını tekrar kazanabilmektedir.

Beynin sağ yarısı duygusal yaşantıların bütünlenmesi, sol yarısı da mantıksal düşünmenin düzenlenmesinden sorumlu olduğu için, kültürün belirlediği algılamalarla empatik temel örgü arasındaki bu etkileşim özellikle nöroloji hastalarında belirgin olarak kendisini gösterir. İsviçreli bir nöropsikolog olan Martin Keller, beynin yarı kürelerinde yapısal bir iletişimsizlik şikâyeti olan hastalarla ilgili deneyimlerini şöyle aktarıyor: "Sol taraf, sağ tarafın algıladıklarını anlamıyor. Spontane duygulanım mantıksal şemaya uymadığında, bunun, hep önceden programlanmış düşünce çerçevesinde kavranması gerekiyor."[6] Keller, beynin bu küresinde biriken duygusal ve spontane algılayışların acı verme oranının azami olması dolayısıyla, bu insan-

ların, sağ beyin yarı kürelerinin bir felce maruz kaldığı varsayımını öne sürüyor. Bu hastalarla yürüttüğüm çalışmalar da, katı bir düşünme biçimi ve karakter yapısına sahip olanların felç geçirmeye daha yatkın olduğu çıkarsamasını doğruluyor.[7] Empatik yanımızın bastırılması, geçirdiğimiz tarihsel gelişimin en önemli parçalarından biridir.

Tarih, kendi varlıklarını koruyabilmek için kendilerini ülkeleri, doğayı ve diğer insanları ele geçirmek zorunda hissedenler ile, dirençlerini güvenceye almak için sahte tanrılara bağlananlar arasındaki etkileşimle oluşur. Başka bir deyişle: Kimileri büyüklük hırsı içinde diğer insanlara karşı her türlü sorumluluğu reddederken, kimileri de kendilerini tabi etmek için kötülüğe ihtiyaç duyduklarından, sorumluluk alacak gücü kendilerinde bulamazlar.

Birbiriyle iç içe geçen bu iki grup, insanlık tarihindeki şiddetin itici güçleridir. Bu, gelişimi veya yaşamı harekete geçiren bir şey değildir, aksine yaşama karşıdır, yaşama karşı olanı harekete geçirir. Yaşama karşı olan, kendisini canlı hissedebilmek için hep hareket halinde bulunmak mecburiyeti hissettiğinden, canlı görüntüsü verir. Erich Fromm'un "Empirische Untersuchungen zum Gessellschaftscharakter" (Toplumsal Karakter Üzerine Ampirik Araştırmalar)[8] başlıklı çalışması, toplumumuzda bu düşmanca niteliğin yaygınlaşması konusunda çıkarsamalar sunmaktadır.[9]

Ampirik araştırmalar, canlıların pek çok özellik ve niteliklerinin Gauss'un normal dağılımına[10] uygun bir tutum gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu ekseriyet da-

ğılımı, ortadaki değerden üç standart sapma gösterir. Ortadaki değerin sağ ve solundaki ilk standart sapma alanına, ölçülen niteliklerin yüzde 34'ü, ikinci alana yüzde 14'ü, üçüncü, yani eğrinin ortadaki değerden en uzak ucundaki alana ise yüzde 2'si denk düşer.

Yaşama küskünlük veya yaşama dönüklük gibi özellikler de bu şekilde dağılım gösterir. Böyle bir "yaşama karşı"–"yaşamdan yana" istatistiğini "Der Fremde in uns" (İçimizdeki Yabancı)[11] adlı kitabımda tanımlamıştım. Bu çerçevede Henry Dicks'in (1950)[12] İkinci Dünya Savaşı'ndaki Alman savaş suçlularıyla ilgili araştırmasına ayrıntılı olarak değinmiştim. Sonuç, anne-baba sevgisinin yaşanma ölçüsünün, yaşamdan yana veya yaşama karşı bir tutum gelişmesindeki etkisini gösteren bir Gauss normal dağılımıydı. Eğer klinik bilgilerimiz temelinde "Çocukluk dönemindeki ilgi ve sevgiyi", bir ucunda sevgisizlik yaşantısının diğer ucunda ise ilgi ve sevilme yaşantısının bulunduğu bir çizgi olarak anlıyorsak, Fromm'un araştırma sonuçlarının[13] istatistiksel olarak bir Gauss eğrisine denk düştüğünü kabul edebiliriz. Fromm'un bir Meksika köyünün toplumsal karakteri üzerine yaptığı araştırma, yüzde 5'in baskın yıkıcı, yüzde 16'nın ise baskın otoriter olduğunu gösteriyordu. Bu sonuç, yani ilk iki sapma (yüzde 2 artı yüzde 14-16), istatistiksel olarak normal dağılım temelinde beklenecek sonuca denk düşmektedir. Eğer bunu hükmetmeyi ve mülkiyeti destekleyen toplumlara aktaracak olursak, toplumun yüzde 16'sının yaşama karşı bir duruşla ve sevgisizlikle şekillenmiş olduğunu tahmin edebiliriz.

Fromm, araştırmasında otoriter/istismarcı köy nü-

fusunun yaşamı, kişinin kendisi yem olmamak için başkalarını yemesini gerektiren bir "cangıl" olarak algıladığını belirtmektedir. Fromm, bunların narsisizmlerinin, köyün diğer insanları karşısındaki istismarcı tavırlarının farkına varmalarını engellediğini vurguluyor. Davranışlarının temelinde olumlu bilinçli değerlerin bulunduğuna inanıyorlar. Fromm, istismarcı kesimin içinde iki grup daha tespit ediyor. "Üretken" olarak nitelediği baskın istismarcılar ve "üretken olmayan" olarak nitelediği ikincil istismarcılar. Birinci gruptakiler liderler, yani diğerlerini yöneten girişimciler. Fromm şunları yazıyor: "İstismarcı girişimciler köyün en yabancılaşmış insanlarıydı. Deneyimlerimiz bize, bunların maddi başarılarına rağmen yaşamdan diğerlerine oranla daha az keyif aldıklarını gösteriyor. Eğlenmeye karşılar, eğer kendilerine bir kâr sağlamıyorsa başkalarının refahı onları ilgilendirmiyor... Bu adamların çoğunun çocukları, karıları ve diğer köy sakinleri üzerinde yıkıcı etkileri var."

Bu yaklaşık yüzde 16'lık grup, skalanın diğer ucunda, sevgiyle şekillenmiş yüzde 16'lık grubun karşısında yer alıyor. Ortadaki yaklaşık yüzde 64'lük kesimdekilerse, yaşamdan yana ve yaşama karşı olanların hedef kitlesi. Tepkileriyle siyasi yaşama yön verenler de bunlar.

Çelişki, genellikle yaşama en karşı olanların tanrılaştırılmasında yatmaktadır; bunlar sahte tanrılardır.

İnsandaki kurtarıcı bağımlılığı, insanlık tarihi ve şiddeti besleyen sevgisizlik kadar eskidir. Ama kendi içimizdeki sevgisiz ve yıkıcı yanı görmediğimiz sürece, yaşam karşısında duyduğumuz ve inkârı destekleme-

ye yarayan bu küçümseme ve nefret, siyasi amaçlarla kötüye kullanılacaktır.

Sahte tanrılar her ikisidir de: Bizi kurtaracak bir kimlik bulma yolundaki beyhude arayışın hem ürünü, hem de üreticisidir. Bizi çevreleyen sevgisizliğe gerçek anlamda karşı durmadığımız sürece, içimizde yatan kendimize ait kimliğe asla ulaşamayız. Bu durumda kimlik bir dış zemine oturmak zorundadır: Biçilmiş rollere bürünme ve göstermelik tutumlar; ki burada gerçek bir içsel kimliğin yerini duyguların ve değerlerin taklidini yapmak alır. İnsan böylelikle dışındaki yapılara –statü, mülkiyet, düzen, görev ve itaat– bağımlı olmaya itilir. Eğer bu yapılar kendi iç dinamikleriyle sarsılmaya başlarsa, kimliklerini bunların üzerine kurmuş olan insanlar çözülürler. Sahte tanrıları mümkün kılmakla kalmayıp aynı zamanda pekiştiren zemin de budur. İnsan, kurtarıcıları ve tanrıları kendi varlığının dışında arar.

Jakob Böhme şunları yazıyor: "Bu nedenle herkes kendi başının çaresine bakar! Her insan kendi kendisinin tanrısıdır (...) İnsan kendi iradesiyle (ona) kendi merkezinde yer verir (...)"[14] Böhme, tanrının ancak insanın kendi kendiliğine sahip olduğu noktada yerleşecek bir zemin bulabildiğini fark etmişti. Tanrı ve insanın kendiliği, eşitlik temelinde bir karşılıklı ilişki içindedir. (Bu, aynı olmakla eşanlamlı değildir!)

Ama eğer kurtuluş arayışını belirleyen, insanın yaşadığı sevgisizliğin ve şiddetin kendi içindeki çekirdeğini inkâr etme isteğiyse, bu durumda kendiliğin bulunması mümkün olmuyor. Bu durumda insan kendi kendini küçümseyişinin ve kendilik nefretinin sonuçlarından kaçmak için bir kurtarıcı arıyor. Sahte

tanrıların oluşumunu ve gelişim sürecini tanımlayan şey de budur.

Sahte tanrılar her zaman oldu ve insanlığı her zaman felakete sürüklediler: Robespierre, Napolyon, Bismarck, Hitler, Mussolini, Stalin, Kennedy, Johnson, Nixon, Reagan, Thatcher, Saddam Hüseyin ve burada adını anmadığımız diğer pek çoğu yalnızca birer örnektirler.

Bu kitapta her iki taraf da ele alınıyor: Kurtarıcı ihtiyacı duyanlar ve kendilerini sahte tanrılar haline getirenler. Her iki taraf da, yaralanmışlıklarının kısırdöngüsünü kırmalarını engelleyen toplumsal, siyasi ve ekonomik yapılarla bütünleşmiş durumda.

Ben bu kısırdöngüyü kırabilecek bir çıkış noktası aramaya çalışacağım. Toplumsal biçimlerin yapısal değişimlerinin önemini inkâr etmeden bir başka kaldıraç kullanacağım: temelde, sevgiyi oluşturan koşulların çözümlenmesine dayanan bir kaldıraç. Eğer sevme yetisi çok başlarda kırılırsa kendiliklerini asla bulamayan insanlar oluşuyor.

Burada İsa'nın öğretisi görmezden gelinecek gibi değil, çünkü bize sevginin neleri mümkün kıldığını gösteriyor. Böylelikle sevgi deforme olduğunda nelerin yaşanabileceğinin de tanısını koyuyor. Cengiz Aytmatov bunu, İsa ve Pontius Pilatus arasındaki kurmaca bir konuşmayla gözler önüne seriyor. "Darağacı"[15] adlı romanında İsa'ya şunları söyletiyor: "Sen, Roma hükümdarı, öncelikle ihtiyaç duyduğun hiçbir şey yok, acılara tahammülün yok ve bir başka yaşam biçimi talebin yok. Senin tanrın ve vicdanın iktidar. Zaten bunda bir eksiğin yok. Senin için daha yüce başka bir şey de yok."

Bu nedenle sevgi konusunu etraflıca ele alacağım. Çünkü gerçek anlamda ve tam olarak sevememe sorunumuz, sevgiyi kabul etmekten ve bir başkasının yakınlığını hoşgörmekten (bunları istediğimize inansak bile) duyduğumuz korku, bütün bunlar sahte tanrılar ve kurtuluş arayışı sorunuyla ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır.

Yapacağım analizin çıkış noktasını ve temelini, kültürümüzdeki sevgi oluşumunun kaderi oluşturacaktır.

Sevgi Sorunu

Suçun "kurtuluş" haline gelmesi

Hepimiz sevgi istiyoruz. Ama aslında kendimize de başkalarına da sevgisiz davranıyoruz. Buna rağmen onlar da sevgi istiyor. Ancak bazıları bu ihtiyacı inkâr ediyor. Kimisi bu yüzden kendisinden veya başkalarından nefret ediyor. Sevgi ihtiyacının bir çıkmaz haline gelmesi ölçüsünde bu tür insanlar hepimiz için tehlike oluşturur. Bizi rahat bırakmazlar. Kendi durumlarının umutsuzluğundan kurtulabilmek için sürekli huzursuzluk çıkartırlar.

Bu insanların kendilerini canlı hissetme biçimleri yıkıcılıktan ve ölümden yanadır. Kendilerini hissetmelerini sağlayan şey sevgi değil, nefrettir. Jakob Wassermann[16], bu sorunu daha otuzlu yıllarda, "Christian Wahnschaffe" adlı romanında tespit etmiştir. Katil olan roman kahramanı Heinrich Engelschall, ancak dize getirmek, yok etmek ve parçalamak üzere kutsal ve arı bir şeyi eline geçirdiğinde kendisini yaşayabilmekte ve önemseyebilmektedir. Çünkü sevgisiz büyüyen insan kendisini küçük ve önemsiz hisseder.

Böyle bir insan kendi varlığını bu şekilde hissede-

bilmek için sürekli hareket halinde olmalıdır. Hareketin kendisi canlı olma izlenimi yaratır. Böyle insanlar her zaman yeni bir şeyin peşindedirler, yaşam kaynaklarını orada bulurlar. Roma döneminde arenalarda yapılan kıyımlar ve çağımızın kitlesel spor müsabakaları bu tür bir canlılığın ifadesidir.[17]

Bunu kabul etmek istemiyoruz, ama şiddete yol açan şey sevgisizliktir. Yıkıcılığı ve sevgisizliği içimizde birleştirdiğimiz için, yaşam karşısında duyulan küçümseme ve nefret siyasi amaçlarla kötüye kullanılabilir. Nikolay Çavuşesku'nun Romen halkına karşı son derece gaddarca davranan *securitate* birlikleri yetimlerden seçilmişti.[18] Sevgisizliği çok erken yaşayan ve umutsuzluğu derinden tanıyan insanlar amaçlı olarak öldürmek üzere yetiştirildi. Bunu yapanlar da baba sevgisi maskesi altında çocukları aşağılayanlardı.

Sevgi ve nefret birbirleriyle sıkı bir bağ içindedir. Kendisini seven bir insan başkalarını da sevebilecek ve böylece nefrete yenik düşmeyecektir. Ancak bunun farkına varmadan ya da inkâr ederek nefretin güdümüne girenler, sevemezler. Böyle bir insan sevgiden söz etse de, hatta sevgiye bağlı olduğunu sansa da, onun "sevgisi" canlı olan ve gelişen her şeyi bozacaktır. Yaşamın küçümsenmesi ile bu nefret arasında derin bir bağlantı mevcuttur.

Hiç sevgi yaşamamış insanlar kendilerini sevemezler ve bu yüzden de kendilerini tatmin edici ve yeterli hissedemezler. Yine de, iş sevgiyi tanımaya gelince karışıklık yaşarız. Bizim kültürümüz, sevginin asıl yüzüne ulaşmayı zorlaştıran, duygusal yaşamımızın gerçeğini tersine çeviren bir fikri desteklemektedir. Roller dayatan bir kültürün içinde yaşıyoruz. Gerçek

anlamda bir sevme talebi olmaksızın sevdiğimizi düşünüyor ve öyle algılıyoruz. Oysa insan olma süreci hiç desteklenmiyor.

Örneğin anne-babalar, isteyerek çocuk sahibi oldukları için, seven anne-baba rolüne bürünmüş hallerini gerçek sanıyorlar. Bu yaklaşımın gerçek sevginin ifadesi olup olmadığını sorgulayanlarsa, toplumun anne-baba-çocuk ilişkisini idealleştirme tavrına karşı çıkmış oluyor.

Ancak, Fin psikolog Pirkko Niemelä'nin[19] yürüttüğü bir araştırmanın da gösterdiği gibi, aslında anne-çocuk ilişkisini idealleştiren bu anlayışı savunanlar, tam da, toplumun ürettiği "iyi" anne modeline boyun eğdikleri için çocuğa karşı besledikleri kendi olumsuz duygularını görmezden gelmek isteyenlerdir. Bu rol dayatması anneyi kendi gerçek hislerinden ve çocuğun duygularından uzaklaştırır. Kendi içinde hissettiği çaresizlik ölçüsünde bunu kendisinden uzak tutar. Bu tür bir anne ve eşi için bunun sonucu, ileriye doğru bir kaçıştır, bu da kendi kendisini yalıtan bu tutumun onaylandığı inancını doğurur. Bu tutum, her anne-çocuk ilişkisinde doğal olarak gelişen ikili duygulara varlık alanı bırakmaz. Böylelikle yine, her sanayi toplumunda zaten desteklenen annenin izolasyonu biraz daha pekişir. Ama güler yüzlü bir anne-çocuk ilişkisi modeli sadece gerçeğin bir parçası haline gelmekle kalmaz, aynı zamanda kabul gören tek gerçeklik olur. Bu da gerçek süreçlere ulaşmayı neredeyse imkânsız hale getirir, çünkü bu modelin büyük bir güç ve şiddetle savunulması gerekir.

Gerçek duyguların yerini böyle bir anne modeline yönlenme almışsa, anne ile baba çocuğun duygu ve

ihtiyaç durumunu artık algılayamaz. Bunun, sevgi ve sıcaklık ihtiyacı bilincimize ilişkin sonuçları ise onarılmaz hasarlar olarak ortaya çıkar.

Buna karşın "ilkel" olarak tanımlanan toplumlarda kültür, ikili duyguların ve karmaşık fantezilerin törenler ve merasimlerde ifade edilmesine olanak tanır.[20] Kültürümüzün, erkeğin anne ve çocuklar için duygusal temelde kaygı duymasını zorlaştırmasıyla, anneliğin idealleştirilmesi süreci pekiştirilmiş olur. Pek çok araştırma[21], annelerin eşleriyle gerçek ruh hallerini paylaşabildikleri durumlarda, kendilik imgesinde çift anlamlılığın inkârına pek alan kalmadığını ortaya koymaktadır.

Çocuklarını varlıkları içinde tümüyle onaylayan ve onların duygu algılamalarını programlamaya çalışmayan Venezüella'daki Yequena'lar veya eski Quebec'teki Montagnais-Naskapi'ler gibi farklı toplumlardakinin aksine, bizim çocuklarımız bağımlılığa mahkûm ediliyor: Ruhsal ve bedensel anlamda çocuk olarak yetiştirildikleri ölçüde, "küçük olmaları" gerekçesiyle bir yandan da eziliyorlar.

Böylelikle bizim çocuklarımız, örneğin daha yaşamlarının ilk aylarında kendi empatik algılarının yetişkinler tarafından çocukça, acemi, gerçeğe uygun değil, tehlikeli gibi yorumlarla bir kenara itilmesini deneyimliyorlar. Aslında çocuk algılayışı son derece gelişkindir, fakat toplumsallaşma süreci temelinde günbegün engellenir.[23] "Put down", yani anne-babanın farkına varmadan kendi kendilik değerlerini güçlendirmek için çocukları küçümsemeleri ve aşağılamaları, bizim toplumumuzda insanlararası gündelik ilişkilerde temel kuraldır. Bu, hepimizin maruz kaldığı ve bizi

tek tip sosyal davranışlara, düşüncelere ve hislere boyun eğmeye zorlayan baskının bir parçasıdır. Bu baskı her yandan gelir; anne-babadan, kardeşlerden, din adamlarından, politikacılardan; "canlı varlığa" dair düşleri boğazlanmış olan herkesten.

Psikoterapi seanslarından bir örnek: Hasta, küçük bir çocukken, hıçkırarak ağlayan annesinin yanına gidip sarılarak onu teselli etmek istediğini anlatıyor. Annesi babasıyla az önce şiddetli bir kavga yaşamış. Ancak anne, çocuğun sevgisini ve onun kendi çaresizliği ile incinmişliğini fark etmiş oluşunu reddediyor ve onu öfkeyle tersliyor: "Sen ne yaptığını sanıyorsun!" diye bağırıyor yüzüne. Hasta, yetişkin yaşlarına gelene kadar kendisini, başkalarının çaresizliğini algılamada yetersiz ve budala hissediyor. Uzlaşmacılık, yani hâkim durumda olanların "gerçekliğine" boyun eğmek, bilincine varılmasa da yüksek bir bedel getiriyor. Eğer küçük bir çocuğun empatik algılayışı anne-babanın/ toplumun programlanmış algılayışına uymuyorsa, iki dünya arasındaki (çocuğunkiyle anne-babanınki) uyuşmazlık çocuğun "hatası" haline geliyor. Çocuk, uyuşmazlığı kendi hatası olarak kabul ederken, çelişik bir biçimde hayatta kalmayı sürdürüyor. Çünkü anne-baba tarafından reddedilmek, sevilmemeyi yaşamak umutsuzluğa terk edilmek anlamına geliyor.

Çocukların yalnızlıklarını ve giderilmemiş gereksinimlerini ifade eden çaresiz, boş ve dipsiz bağırışları hepimizin kulağındadır. Ama kendimizi bunlara kapatırız, çünkü karşılık vermek, katlanamadığımız kendi eski acımızı tekrar yaşamak anlamına gelecektir. Hatta çocuğa karşı çıkarız. Çaresizliğini, çıkmazını

dile getirişini aslında "hiçbir şeyinin" eksik olmadığını söyleyerek yok sayarız. Oysa bu, çocuk için ölümle eşanlamlıdır.

Erkek hastalarımdan biri çocukken yaşadığı ölüm korkusuyla ilgili şunları anlatmıştı: "Yatakta tek başıma bağırmak, canlı canlı gömülmüş olmak gibi bir şeydi benim için. İsterseniz duvarlara vurun, kimse gelmezdi. Her zaman, sonsuza kadar yalnız kalacaktınız." Bir çocuk bu korkunç uçurumla yaşayamaz. Ölebilir, dünyadan uzaklaşabilir veya kendi kendini uyarım temelinde ya da otistik biçimde yaşamaya devam edebilir[24], böylece oluşmakta olan kendiliğinin aynası olarak anne-babasına ihtiyacı kalmaz.

Ama eğer bir çocuk ailesinin içinde yaşamaya devam etmek istiyorsa, annesinin, babasının veya her ikisinin sevgisizliğinin sorumluluğunu –yani bu durumda suçu– kendisi üstlenmek zorundadır. Bu, mantıklı, bilinçli bir seyir değil, yalnız kalmama gerekliliğiyle belirlenen bir süreçtir. Yalnızlık –eğer çocuk otistik değilse– mümkün değildir. Yankı bulmadan yaşanamaz. Otistikler, sürekli tekrarlayan mekanik tutumlarla kendi kendilerini uyararak hayatta kalırlar (Gruen & Prekop 1986).[25] Ancak ölme veya otistik olma yoluna girmeyen çocuklar için, kabul edilemez olan bu sevgisizliği kabullenmenin yolu, bunun "sorumluluğunu" üstlenmekten geçer. Eğer çocuk yoksunlukların nedenini kendi içinde bulabilirse, durumunun umutsuzluğundan uzaklaşabilir ve kaderini büyük bir zorlanmayla kontrol altına alabilir. Böylece her zaman pusuda olan umutsuzluk uçurumuna ve suçluluğa paralel olarak kendi yaşamının kontrolüne sahip olduğu yanılsaması –bir güç sahibi olma kuruntusu– oluşur.

Bunun bedeli, bu durumda sevgisizliğin suçunu her zaman için üstlenmiş olan kendi varlığına duyduğu nefrettir. Anne-babanın sevgisizliğini, oluşmakta olan kendiliğine karşı bir suçlama olarak içselleştirir.

Hatta bu durum, bir çocuk bilinçli bir şekilde anneden ayrılmayı düşündüğünde de meydana gelir. Bir hasta, terapi sırasında, annesini nasıl birden kötü olarak yaşantıladığını anlatmıştı. Annesi onu mayın dolu bir ormana böğürtlen toplamaya gönderiyor, hatta bir komşu çocuğunun mayından parçalandığını söyleyerek uyarıyor. O anda annesini, bu algılamadan tamamen kopuk biçimde onun "sevgisine" sarılmaya devam etmekle birlikte, öldürücü yanıyla yaşantılıyor. Annesinin "sevgi olmayan sevgisini" ruhunun bir yanıyla, kendi yetersizliğine karşı haklı bir tepki olarak algıladığı için kendisini küçük görüyor. Bu örnekte bilinçdışına itilen şey, çocuğun yine de bu anne tarafından onaylanmaya duyduğu umutsuzca ihtiyaçtır.

Henry Miller bunu şöyle ifade ediyor:

"Dışarıdasın artık, hep dışarıda olacaksın! Böylece anne kucağının eşiğinde kalırız. (...) Onun kucağının tesellisine ve emniyetine ihtiyaç duyarız, doğmamış olan için, gerçekten doğmuş olanın aydınlanmasının ve onaylanmasının ikamesi olan o karanlığa ve huzura ihtiyaç duyarız. (...)"[26]

Temel yarılma

Bu koşullar altında gelişim, insanlık için korkunç sonuçları olan iki karşıt yönde seyreder. Gelişimin bir yönünde, çocuk sürekli olarak içselleştirilmiş olanla mücadele eder. Umutsuzca kendisini düzeltmeye, bağım-

sız kendiliğine dair beslediği umuttan vazgeçmeden, bilinçli veya bilinçsiz olarak anne-babanın isteklerine uygun davranmaya çalışır. Ama anne-babasının olumsuz beklentilerine itaat etmesi sonucu doğan başarısızlığı durmadan yinelenir. Kendisinden vazgeçer, ama böylece ailesinin olumsuz beklentilerine cevap vermiş olur. Kendisini ve onları, anne-baba sevgisinin yetersizliği gerçeğinden ancak böyle kurtarabilir.

Gelişimin diğer yönündeyse, insanın kendiliğine yönelik küçümseme ve nefret yansıtılır. Burada insan, nefret ettiği kendiliğiyle bir yarılma yaşar, bu da kendi kendisiyle olabilmek için dışarıda düşmanlar bulunmasını gerekli kılar.

Bu yöndekiler toplumumuzun "ruhsal hastaları" haline gelirler, çünkü onlar acı çekmekte ve bununla bizi "rahatsız etmektedirler". Oysa diğerleri, anne-babaların diktesine uyum sağladıkları ve aynı zamanda içsel nefretlerini dıştaki bir düşmana yönelttikleri için, ne huzursuzluk bilirler, ne acı, ne de kuşku. Aksine; dış düşman onları iç huzursuzluktan koruduğundan, toplumun beklediği modele denk düşerler.

Bunlar gelişimin iki aşırı ucudur. Arada ise ruhsal hastaların ve uzlaşmacıların çeşitli karışımları yer alır.

Uzlaşmacılar, kendi hastalıklarından kaçınmak ya da onu bastırmak için sürekli olarak bir düşmanla boğuşmak zorundadırlar. Bu alanda kullanılabilecek, toplumun onayladığı pek çok seçenek de mevcuttur: örneğin Yahudiler ve yabancılar. İnsan kendi içinde nefret ettiği yanını, kendi reddedilmiş insaniyetini bir düşman modeli olarak bunlar üzerinden yansıtabilir. Ayrıca böylelikle nefretin gücü ve enerjisi, asıl kaynağı

yaşantılanmadan ve bilincine varılmadan bu düşmanla kavga sayesinde dışa yöneltilir. Psikanaliz bu süreci yüceltme olarak tanımlıyor ve böylece boyun eğişteki yıkıcı kökenin üstünü örtmüş oluyor.

Ama nefret ister dolaysız, ister yüceltilmiş biçimde ifade edilsin, dışa yöneltim, dışa yönelimli varoluşun güçlenmesine ve insanın kendisiyle kavgadan kaçınması için düşmana (veya onu simgeleyen şeye) sahip olma, hükmetme zorunluluğuna yol açıyor. İnsanı kendi içine döndürebilecek her şey olumsuzlanıyor. Kendi kendine gerçekten sahip olabilmek, kendine ait olmak imkânsızlaşıyor.

Amerikalı oyun yazarı, Nobel Ödüllü Eugene O'Neill, bu süreci Amerika'daki siyasi gelişim üzerinden tarif ediyor. Şöyle yazıyor: "Amerika'nın temel görüşü, şu sürekli oynanan, kendi sınırların dışındaki bir şeyi ele geçirerek ruhunu kazanma oyununa benziyor; ama insan bu durumda kendi ruhunu da, ele geçirileni de kaybediyor."[27] Bu sürecin yarattığı kendini kandırışın temelinde, insanın, kendinden nefret ve kendini küçümsemenin yol açtığı yetersizlikten kendisini kurtarabilecek gücü gerçekten geliştirebileceği yönündeki inancı yatıyor. Böylece insanlar hayal edilmiş bir gücün, yanılsamadan ibaret bir gücün peşinden koşuyorlar,[28] çünkü sahip olma, hükmetme, baskı altına alma yoluyla güvence sağlayabileceklerine inanıyorlar. Aslında bu güvenlik arayışı, insanın hiçbir zaman alamadığı sevgiye duyulan ihtiyaçtan doğuyor. Ama bu kovalamaca sadece sevgiyi çarpıtmakla kalmıyor, aynı zamanda onu sonsuza kadar ulaşılmaz bir uzaklığa da itiyor.

İnsanın içsel hislerini dışa yansıtması iç gerilimleri

azalttığı için, düşman imgelerini destekleyenlerin bizi tehlikelerle dolu bir dünyaya savurduklarını fark etmiyoruz. Pek çoğumuz kendi paranoyalarımızı gerçek sanıyor ve hakiki iletişimin bu olduğuna inanıyoruz, çünkü kendi kendisiyle kavga etmeyen ve bu yüzden de sorumluluk ve kuşku duygularını tanımayan insanlar dışa yönelik bir güvensizlik duygusu aktarmazlar. Bu da, kendi içleri güvensizliklerle dolu olan ve güvensizliği bir hastalık olarak damgalayanları rahatlatır.

Düşman imgelerinin gerekliliği

İnsanlığın temel hastalığı, kişilik yapılarını sadece düşman imgeleri sayesinde ayakta tutabilen ve kendilik nefretlerini, kendilerine karşı güvensizliklerini ve sorumsuzluklarını böylelikle maskeleyebilenlerin etrafında döner. Burada, psikiyatrik anlamda paranoyak olanlardan değil, toplumsal normlar karşısında nasıl davranacaklarını çok iyi bilen uzlaşmacılardan bahsediyorum. Gerçekten hasta olanlar kendi kendileriyle kavgalaşırlar, diğerleriyse asla. Aksine, kendi ihtiyaçları ve dürtülerinin sorumluluğunu üstlenmek yerine, canlı olanı ve sevgi duyanı kötü ilan ederek kovalar ve yok ederler.

Klaus Barbie'nin, Fransız direnişçi Jean Moulin'in işkence görmesi ve öldürülmesi ile ilgili olarak sorguya çekilirken bulunduğu itiraf[29] bu çerçevede anlam kazanıyor. Barbie şu ifadeyi kullanmıştı: "Jean Moulin'i sorguya çekerken onun ben olduğu duygusuna kapıldım." Jean Moulin'de kendi reddedilmiş, isyankâr ve insani kendiliğini gördükçe, ondan –yani kendinden– bir o kadar nefret etme ve onu öldürme zorunluluğu hisset-

ti. Böyle insanlar kendilik nefretlerini dışa yöneltebilmek için işkence etmek ve öldürmek zorundadırlar.

Kendilik nefretinin farklı yükselişleri ve insanın kendi kişilik yapılarını düşman imgeleri yoluyla korumasının farklı gerekçeleri vardır. Barbie gençliğinde, Katolik aile evindeki dini yapılanma temelinde uzlaşmacı bir tutum geliştiriyor. Ağır bir alkol bağımlısı olan babasının ölümüyle toplumsal yapılarının burjuva dokusu çözülünce ve artık akademik alanda ilerlemenin yolu da kapanınca, dindarlığın yerini Nazi ideolojisi alıyor.

Düşman imgesi, kişiyi aktif ve şiddet yüklü bir davranış biçimine yönlendirdiğinden, çoğunlukla ekonomik, toplumsal ve/veya siyasal güvensizlikle çakışır. Toplumsal çerçevenin dağılması, uyum yönelimli olanlar için kendi dünyalarının çökmesi anlamına gelir. Uzlaşmacının dış çerçevesi çöktüğünde, yarılma temelindeki bütünlüğü tehdit altına girer. İç yapısının yarılmışlığı, bu iç yapıyla bağlantılı olmayan bilincini tehdit eder. Böyle bir insanın, nefret ettiği kendiliğinden uzak durmak için dış yapılara ve otoriteye ihtiyacı vardır. Yarılma temelinde "bütünlenmiş" kalabilmek için, toplumsal çalkantı dönemlerinde düşman imgesi arayışı güçlenir. Böyle bir düşman imgesine izin veren otoriteye coşkuyla teslim olunur.

Savaşlara sadece ekonomik ve siyasi açıklamalar getirmek, gerçek çözümlemeden uzaklaşmak anlamına gelir. İnsanın, diğer insanları canlı varlıklar olarak görme yetisini kaybettiği yerde savaşlar daima "gerekli" olur. Düşman imgeleri üreten insanın içindeki süreci şu şekilde özetleyebiliriz: "Sevgi olmayan sevgiye" boyun eğmiş olduğu için, gerçek düşmanını –kötü

baba, kötü anne– görmesi engellenen çocuk, yetişkin olduğunda kötü anne ve kötü babanın karşıtı olan imgeden nefret etmek zorundadır. Bu gelişim içinde "iyi anne" ve "iyi baba" gerçek sevgi ihtiyacını uyandırabilir ve böylece kötü olan asıl anne-babayla ilişkiyi tehlikeye sokar! Sevgi ve sevgi dolu insanlar, gerçek sevgiye duyulan eski ihtiyacı ve buna bağlı olarak eskiden yaşanmış olan terörü hatırlatma tehlikesi arz ettiğinden, düşman olarak görülür.

İnsanın, kendi gerçek duygularını inkâr ederek, kötü anne ve/veya kötü babayla yaşantısını iyi diye savunabilmesi için, ötekinin insaniyetinden nefret etmesi gerekir. Hitler'e karşı mücadele eden bir direnişçi olan Kont Moltke, idamından kısa bir süre önce karısına mektup yazarken, ötekindeki insani yana duyulan bu nefreti hissetmişti: "Şunu ya da bunu yaptığım için değil, Hıristiyan olduğum için öldürülüyorum."

Sevgi ve nefretin bu tersine dönüşümü siyasal düzeyde daima ortaya çıkar: İnsanlığı en fazla küçümseyenlere hayranlık duyar ve boyun eğeriz.

İnsani olanı düşman ilan ederek, kendisini gerçek sevgiye olan ihtiyacından kesin biçimde koparmış olan bir kendiliğin korunmasını savunuyoruz. Savaşlar, hem içimizdeki düşmana karşı mücadelenin dışımızda verilmesini, hem de kendimizi kutsanmış hissetmemizi sağlıyor. Saldırganlığın dış ivmeleri her ne olursa olsun, savaşlar bireyler için, kendiliklerinin yaşamsal bir yalan üzerine kurulu olduğunu gizlemeye yarıyor. Onları bu durumla yüzleşmekten koruyor. Varlığımızın temelindeki bu yalan, anne-babalarımızın yetersiz sevgisinin sorumluluğunu bizim üstlenmemizle oluşuyor.

Ve böylece insanlar sevgiyi olmadığı yerde arıyorlar. Bu elbette sevgiye olan özlemin bir ifadesi. Ama pek çok kişinin sevgiden uzak kalmasının nedeni, onu sürekli yanlış yerde arıyor olmalarından kaynaklanıyor. Bunun yol açtığı umutsuzluk, insanları bir kurtuluş arayışına sürüklüyor. Sevgisiz bir varoluşun katlanılmazlığı, insanların, sahte sevgiye dayalı manevralar yapan demagogların vaatlerine kapılmalarına neden oluyor. Gerçek sevgiye asla katlanamadığımız ve kendimizi çocukluğumuzdan beri kandırmaya alıştığımız sahtesinin peşinden gittiğimiz için bunlar başarılı oluyorlar.

Gerçek sevgiden, bizi, başta anne sevgisi olmak üzere anne-baba sevgisinin yetersizliğinin üstünü en başından beri örtmüş olduğumuz gerçeğiyle karşı karşıya bırakacağı için korkuyoruz. Kendimizle ve dünyayla gerçekçi biçimde başa çıkmaktaki yetersizliğimizin kaynağı burada yatıyor. Oysa gerçekçilik olarak tanımlanan şey bu yetersizliğin ta kendisi aslında, çünkü bizi geçmişimizin en derin çaresizliği ve acısıyla yüzleşmekten koruyor.

Sevgideki Düşman

Bir kez daha: çocuğun durumu

Sevgi hakkında her şeyi bildiğimizi düşünürüz. Oysa bu bir kendini koruma yönteminden başka bir şey değildir. Bu yüzden de, sevgiyle siyaseti, sevgiyle tarihi, sevgiyle insani gelişimi dinamik, yani birbirini gerektiren bir ilişki içine oturtanlara karşı güvensizlik besleriz. Bu ilişkiyi onaylayacak olursak, kendimizi, kendiliğimiz açısından sarsıcı sonuçları olacak bir düşünme tarzına açmış oluruz, ki bu da sadece sevgiye dair anlayışımızı ve bildiklerimizi değil, bildiğimizi sandığımız her şeyi sorgulamamızı gerektirir.

Bizim türümüzün talihsizliği düşmanı kurtarıcı olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Çocuklukta, anne-babamızın sevgisinin yetersiz olduğu bilgisiyle hayatta kalmamız mümkün değildir. Ruhsal yaşantımızın bilinçdışındaki temelini bu oluşturur. Böylece, hakkımız olan gerçek sevgiyi bizden esirgeyerek acımızın nedenini oluşturanları *görmemeyi* erken yaşta öğreniriz. Amerikalı psikanalist Harry Stack Sullivan[30], *tek bir* olumlu deneyimin bile insanın içinde bunu tekrarlama isteğini uyandırmak için yeterli olacağını

söylemiştir. Bir çocuk, hayal gücünün yardımıyla ya anne-babasının açığını kendi suçu olarak üstlenir ya da yaşantının olağanüstülüğünü canlı tutar.

Danimarkalı yazar Tania Blixen, "Das Träumende Kind" (Düş Gören Çocuk)[31] adlı sarsıcı ve hüzünlü denemesinde bu süreci sezgisel bir derinlikle anlatıyor. Öyküde, derin bir yoksulluğa ve sevgisizliğe terk edilmiş yetim bir çocuk, canlı fanteziler kurarak hayatta kalmayı başarır; kendisini zengin bir anne-babanın kayıp çocuğu olarak tahayyül eder. Onları, evlerini ve sevgilerini hayal eder. Bakıcı annesi ise onun için nötr bir varlıktır. Çocuk bir gün gerçekten de zengin ve aristokrat, çocuksuz bir çift tarafından evlat edinilir. Böylece düşleri gerçekleşmiş olur. Yeni annesi kendisini almaya geldiğinde çocuğun yüzü mutluluktan parlar. "Artık eve geri dönebileceğim," der. Tania Blixen'in ifadesiyle bu çocuk, "düşleri gerçek olan bir düşleyici"dir.

"İpek perdeli gerçek mekânların, tatlı yiyeceklerin, oyuncakların, anne ve babasının sevgi ve ihtimamının onun için önemi büyüktü, çünkü bunlar hayal ettiklerinin gerçekliğini kanıtlıyorlardı. (...) Ama içinde bir yerlerde aslında neredeyse hiç önemleri yoktu, onu tutma gücüne sahip değillerdi." Çünkü düşlerinin gerçeğe dönüştüğü ölçüde içinde geçmişinin acıları ve yaraları canlanır. Artık sevgisizliğin ve acımasızlığın dehşetinden kaçamaz hale gelir; sararıp solmaya başlar. "'Biliyor musun Anne?' dedi. 'Benim evimdeki merdivenler o kadar karanlık ve delik deşikti ki, yukarı çıkarken sürekli ellerimle yoklamam gerekirdi, hatta en iyisi dört ayak üstünde çıkmaktı.' Annesi 'Ama,' dedi, 'se-

nin evin burası.' 'Evet, burası benim güzel evim. Ama benim ürkütücü karanlıkta ve pislikte başka bir evim daha var. O evi biliyorsun, oraya gelmiştin. Tavan arasına çamaşır asıldığında aralarından geçmeye çalışırdım, yoksa ıslak, soğuk çarşaflar canlı yaratıklarmış gibi insanın üstüne kapanıverir.' 'Ah Anne, orada o kadar çok fare vardı ki, müthiş çoktu. Evin her yanındaydılar. (...) Geceleri suratımızda yürürlerdi. (...) İyileştiğimde gidip sana birini getireceğim. Fareler insanları, insanların onları sevdiğinden daha çok severler. Çünkü iyi ve lezzetli olduğumuzu düşünürler. (...)'" Ve çocuk geçmişteki hayatının gerçeklerinden daha fazla kaçamayıp ölür.

Çocuk mitleri ve masalları da bu acımasız gerçekler etrafında döner. Ancak burada acımasızlıklar gerçek kaynakları bilinmeden yaşanabilir. Bu alanda sıradışı bir araştırmacı olan Walter Scherf, bu yüzden böyle masalları "Acımasız olanın provokasyonu"[32] olarak adlandırıyor. Mitlerde, masallarda ve çocuk oyunlarında, anne-babanın sevgisizliği ânın içine sokulabilir ve suçlulardan şikâyetçi olmadan nesneleştirilerek yeniden yaşanabilir. Masallar sayesinde tekrar yaşanabildiği için bu acımasızlığın üstesinden gelinebilir.

Scherf'in çalışmalarından bir örnek bunu etkileyici bir biçimde ortaya koyuyor: Çocuk korku içinde annesinden yardım istiyor, ama annesi onu duymuyor. '"Anne, pürenin dibi tutuyor.' – 'Tavada yağ yok mu?' 'Var, ama püre yine de yanıyor.' 'Püreyi karıştır da yağ dibe insin.' 'Anne, püre yanıyor!'" Anne, çocuğunun karşı karşıya kaldığı korkuyu kavrayamayarak çocuğunun ihtiyaçlarına cevap vermekteki yetersizliğini ortaya koyuyor: Çocuğun çağrısı elbette şifreli bir

çağrı, sevgi istediğini açıkça söyleyemiyor. Bunu yapsa gerçeği ortaya çıkarmış olacak. Annenin kayıtsızlığı ise çocuğun suçuna dönüşüyor. Ama masallardaki çocuklar, açıkça söylenmese de neyin söylenmeye çalışıldığını bilirler.

Gerçek yaşam ise farklıdır. Cordelia Edvardson, "Gebranntes Kind Sucht das Feuer" (Yanmış Çocuk Ateşi Arıyor)[33] başlıklı sarsıcı yaşam hikâyesinde, sevgiyi tersine çeviren bu süreçleri gözler önüne seriyor. Bir yandan örtbas etmenin anne imajını nasıl ayakta tuttuğunu gösterirken, bir yandan da bir çocuğun kendi kendiliğini sonsuza kadar gerçek sevgiden uzak tutuşunu anlatıyor: "Şöyle bir durum düşünün: Bir anne günün birinde, on dört yaşındaki kızıyla birlikte bir resmî daireye başvurması gerektiğini belirten bir mektup alıyor. Mektupta kıza, annesinin yasalardan kaçmak için kızını evlatlıkmış gibi gösterdiği ve bunun en büyük ihanet kapsamına girdiği anlatılıyor. Ancak kız gerekli prosedürlere uyarsa annesine bir şey yapılmayacağı söyleniyor. Kız annesinin gözlerinin içine bakıyor ve istenen belgeleri imzalıyor. Eğer bu hikâyenin altında korkunç bir gerçek yatıyor olmasaydı, iyi bir edebi izlek olurdu. Oysa söz konusu resmî daire, gestaponun merkez karargâhı; anne, yazar Elisabeth Langgässer; kız da, evlilik dışı doğmuş olan 'dörtte üç Yahudi' Cordelia Edvardson. Edvardson o imzayla kendisini Auschwitz'te namlı doktor Mengele'nin karşısına kadar götürecek cehennem yoluna adım atıyor."

Kız, annesinin "bihaberliğiyle" kendi kendilik nefreti arasında bir bağ olduğunu seziyordu. Ama "annesinden nefret etmeye cesaret edemiyordu, çünkü anne-

sinin kızı olmak. (...), seçilmiş ve özel olmak anlamına geliyordu."

Sevgiyi kendi uydurduğumuz bir şeye dönüştürerek hayatta kalmayı başarıyoruz. Cordelia Edvardson'un durumunda (onunkine benzeyen herhangi bir durumda da olabileceği gibi), Edvardson kendisine gerçek sevgiyi veren kocasını daha sonra terk etme zorunluluğu hissediyor. Eğer annenin yetersizliğinin üstü örtülmek isteniyorsa gerçek sevgiye tahammül etmek mümkün değildir. İnsana, daha sonra karşılaşacağı gerçek sevgi katlanılmaz gelir, çünkü erken yaşlardaki yaralanmaları ortaya çıkartır.

Daha geniş ve kişiselliğin ötesinde bir anlamda; sevgi, sunulduğu çocuğun ihtiyaçlarına denk düşmüyorsa düşmana dönüşür. Olabildiğince iyi bir aile-çocuk ilişkisinde çocuğun ihtiyaçları kolayca anlaşılır ve önceden tahmin edilebilir.[34] Böylesi bir ilişkide çocuklar anne-babalarının tavırları karşısında çok hızlı tepki verirler. Böyle çocuklar anne-babalarının eğiticilik görevlerini kolaylaştırır.

Oysa karşılıklı iletişimde sorun varsa, anne-baba çocuklarının ihtiyaçlarına cevap veremiyorsa, bunun aksi yaşanır. Çocukların bağırmasını normal karşılarız ve bu şekilde, ilişkide birbirinin yerine geçebilmenin gerçekleşmediğini gizlemeye çalışırız. Bir bebek veya küçük bir çocuk, ihtiyaçları anne-babası tarafından anlaşılmadığında çaresiz kalır. Çocuk ancak bu durumda anne-babaya bağımlı hale gelir. Biz çocukların anne-babalarına yapışıp kalmak istediklerini sanırız. Anne-babalar bu şekilde düşünmeye başladıklarında çocuklarının kendilik değeri duygusunu zedelemiş olurlar. Bağımlılık ancak böyle oluşur.

Bu *düşünce biçimine* rağmen, çocuklarındaki canlılığı seven anne-babaların, özellikle de annelerin toplumdaki bu görüşe karşı koyması mümkündür. Bir anne-baba, çocuğa karşı böyle bir sevgiyle eğilirse, çocuklarının kendi tercihleriyle ve kararlı bir biçimde davranmak için duyduğu ihtiyaca karşılık vermiş olur. Eğer bu şekilde davranılırsa, çocuk kendi güdülerinin dünyayla başarılı bir şekilde etkileşim sağladığını görür.[35]

Fakat acıma duygumuzu, bu duyguyu kendi kendilik değerimizi yükseltmek için kötüye kullanmamızı sağlayacak kadar köreltmiş bir toplumda yaşadığımız için, anne-babalar çocuklarının zayıflıkları karşısında bu zayıflığı destekler biçimde davranırlar. Çocuklar çoğunlukla "sevecenlikle" pışpışlanırlar ve bu da edilginliklerini ön plana çıkartır. Oysa gerçek sevgi, canlılığı, karşılık görmek istediği noktada destekler.

Bir örnek: Kas yapısı zayıf olan yedi aylık bir çocuk, bedenini yerçekimi kuvvetine karşın dikleştirmeye çalışınca yoruluyor. Bu durumda vazgeçip ağlıyor. Ama başkalarının duygu durumlarına ve ruh hallerine karşılık vermekte ve tanıdığı insanlardan sıcaklık ve destek almakta çok başarılı.[36] Çocuğun bu güçlü yanlarından, beden ağırlığının yer değiştirmesine dayalı bir oyunda yararlanıldığında bir değişim gerçekleşiyor. Çocuk bedensel açıdan aktifleşiveriyor!

Bizzat kültürün, cansızlığa olan eğilimlerimizi desteklediğini gözden kaçırıyoruz. Kültürümüz, bizi sözde sevecen davranışlar için ödüllendirerek yapıyor bunu. Sevgi dolu olduğumuzu sanıyor, ama aslında bunun tam tersini hissediyor ve yapıyoruz. Toplumun yasa ve kurallarına uyuyor, düşünmüyor, kendimizi hissetmek yerine modellere göre yaşıyor ve böylece ço-

cuklarımızı bağımlılığa sürüklüyoruz. Bu, her iki tarafı da, yani hem anne-babayı, hem de çocuğu, insanlık tarihinde derin iz bırakmış toplumsal sonuçlar doğuran yıkıcı bir kısırdöngünün içine hapsediyor.

Bağımlılık ve itaat

Anne-babanın çocuğun bağımsızlığa doğru ilk adımlarını destekleyip desteklememesi, bunu fark edebilme, tanıyabilme yetilerine bağlıdır. Eğer kendileri çocukken bağımsızlık çabalarında engellenmişlerse, çocuklarının içindeki bu dürtüyü ne görebilir, ne de onaylayabilirler. Çocukları onlarda, kendilerine itiraf edemedikleri bir öfke ve acı uyandırır. Bu nedenle, kendi görmüş oldukları baskının anısını bastırmak için çocuklarına dikkafalı yaftasını uygun görürler. Bunun çocuk açısından anlamıysa, yaşam kaynaklarından kopartılmış olmaktır. Kendilerini "hayatta" tutabilmek için anne-babalarının yönetimine bağımlı olmak zorundadırlar. Sonra da anne-baba, çocuklarının yük olmaya başlamasını, kendileri olmadan hiçbir girişimde bulunmayışını, hep göz önünde tutulması gerekliliğini hayretle karşılar. İstemeden, çocuklarının yaşamda kalması için gereken sürekli bir uyarım kaynağı haline gelmişlerdir.

Bu bağımlılık, sosyalleşme sürecimizin talep ettiği itaatin temel taşıdır. Böylece empatiye dayalı olan[37] bağımsızlık ve empati boğazlanır ve kendilik nefreti başlar.

Sevginin anlamı, bir başka varlığın birey oluşunu kabul etmek ve buna değer vermektir; bir başkasının gelişiminden sevinç duymaktır. Ama eğer insanın ken-

di gelişimi, kendi canlılığı bastırılmışsa bu nasıl başarılabilir? Böylesi zarar görmüş bir insan tarafından sevilmek ne anlama gelir? Ve eğer hepimiz kendi varlığımızın gelişiminde engellendiysek, bu, farklı farklı da olsa hepimizin hasar gördüğü anlamına gelmez mi? O zaman, hepimizin sevgi istiyor oluşumuzun, sevilmek istediğimize ve bizim de sevgi verebileceğimize inanmamızın anlamı nedir?

Bunların yanıtı insanın kendi kendiliğine bağlıdır. Bu noktada, gerçekten bir kendilik geliştirmiş olup olmamamızın veya bunun yerine neyi geçirmiş olduğumuzun –ailemiz ve toplum tarafından onaylanmamızı sağlayan bir tavır– önemi yoktur. Önemli olan sadece, her ne kadar bilinçdışında ve belirsiz bir şekilde algılanmış olsa da, kendimize ait bir kendiliğe sahip olma imkânına sarılmamızdır.

Psikiyatri ile içinde yer aldığı toplumsal çerçeve arasında ilişki kuran ilk isimlerden biri olan Ronald Laing, bu durumu en uç haliyle; şizofren bir kadın hastasının umutsuzluk dolu ve sarsıcı çığlıklarıyla tasvir etmektedir. Annesinin iradesine boyun eğmemek için her şeyi kendisinden uzaklaştırıp boş ve ölü bir hale gelerek yaşamı boyunca direnen kız şunları söyler: "O kara bir güneşin altında doğdu... Ben stepim. O tahrip edilmiş bir kent (kendisinden üçüncü şahıs olarak bahsediyor). (...) Testi kırıldı, çeşme kurudu." Ama hasta buna rağmen, ne kadar uzakta olursa olsun, içinin derinliklerinde, kendisine ait bir değerin varlığının kesinliğine tutunuyor; "O âna kadar kendisi ya da bir başkası tarafından keşfedilmeden kalan, çok değerli bir şeyin içinde kaybolduğunu veya derinlere gömüldüğünü biliyor.

Eğer derinlere inilebilse... 'deniz dibindeki inciyi' bulmak mümkün olacak."[38]

Bu örnek, kendiliğinin varlığını bir kez olsun hissedenlerin –bunu kendilerinden gizleseler bile– temelde onu asla inkâr etmediklerini, kendilerini sevme olasılığını koruduklarını gösteriyor.

Ya kendilerini çok erken inkâr etmiş olanların, kendiliklerini anne-babalarının ancak bir başarı karşılığında verdiği "sevgi"si üzerinde geliştirenlerin durumu nedir? Bu tür sevginin, kendi varlığına gösterilen sevgiyle ilgisi yoktur; bu insan ne kendi, ne de başkalarının sevincini ve acısını yaşayabilir. Sevgi, insanın "iyi" bir sahne, "iyi" bir oyunculuk, yani başarılı bir uygulama amacıyla katıldığı bir oyuna dönüşür.

Toplumumuzun talep ettiği ve desteklediği gerçek narsisizm budur. "Gerçek narsisizm" diyorum, çünkü psikanalizin bir eksiklik olarak tanımladığı narsisizm en azından kişinin, bu kendi fizyonomisi de olsa, kendine ait bir şeyleri sevme, kendine ait bir şeyleri kurtarma girişimidir. Ama bu narsisizm kişiyi kendine ait olandan uzaklaştırır ve yaşama değil, soyutlamaya hizmet eden bir itaate iter. İnsanı, görev ve sadakat maskesi altında yıkıcılığa teslim olunan bir duruma sokar. Yüceltilmiş bir soyutlamaya tabi olarak sevgi adına ölüm yayar.

Eichmann bu tür narsisizme bir örnek teşkil etmektedir. Kendisini ve başkalarını insani ilgi adına değil, ancak "sadakat" adına sevebiliyordu. 1934'te dinlenmek için bir haftalığına çekildiği manastırın konuk defterine şunları yazmıştı: "Sadakat için sadakat."[39] Bu durumda insan kendisini "doğru" davranışı için sever ve aynı şeyi diğerlerinden de bekler. Zor uygulayan, baskıcı bir sevgidir bu, çünkü eğer diğeri de "doğru"

davranışla karşılık vermezse, insanın çatısı sallanmaya başlar.

Bu durumda sevgi nasıl bir şeydir? Böyle insanların sevgide aradıkları şey nedir? Sigmund Freud, âşık olmayı, insanın ötekinde kendi suretini sevdiği bir psikoza benzetirdi. Eğer surette bu görüntüyü oluşturan süreçleri de hesaba katarsak, çözüme biraz daha yaklaşırız.

Soru şudur: Eğer oluşabilecek olan kendilik oluşmamışsa, hatta kökeninden, kendi canlılığından nefret söz konusuysa, kendini sevmenin anlamı nedir? Eğer insan, yetersiz sevginin yol açtığı acıdan ve yaralardan kaçmak için kendine ait olanı reddederek işbirlikçilik yapıyorsa, o zaman kendine ait olanın yerini alan kendilik ancak itaat üzerine kurulmuş olabilir. Davranış kuralları ve görüntülere dayanan böyle bir kendilik, sadece itaate adanmış olabilir.

Bunun anlamı, kendiliğin temelini itaatin oluşturduğu her yerde canlılık taşıyan karşısında duyulan nefretin ortaya çıktığıdır. Bu durum korkunç trajedilere neden olabilir. Erkekler çoğunlukla sadece bu canlılığa "hükmetmek" –yani üzerinde tasarruf kazanmak– için kadınların canlılığının çekimine kapılırlar. Onlar için her ikisi de söz konusudur: canlılığa kapsamlı biçimde sahip olabilmek *ve* onu tahrip edebilmek. Sonra da buna sevgi adı verilir. Kendisini buna karşı savunan kadın hemen hain damgası yer ve böylesi bir toplumsal baskı karşısında yeterince güçlü duramazsa, eninde sonunda hastalanır.[40]

Eğer kendiliği itaat temelinde oluşmuşsa insan neyi sever? Karşısındakinin itaatini sever. Bu açıkça belirtilmez elbette. Yaptığımızı inkâr ederiz doğal olarak,

çünkü kendimizi itaatkâr olarak görmeyiz. Uymak istediğimiz imaj bağımsızlığı da kapsamaktadır sonuçta! Uyumlu, hoş kadın resmine uyan ve erkeğin imajını onaylayan bir kadın aranır. Bu kadın da, güçlü, korkusuz, güvenilir ve kararlı erkek imajına sahip erkekleri tercih eder.

Gerçek bir kendilik söz konusu olmadığı için, bu sevgi karşılıklı kandırmaca üzerine kuruludur. Fakat kadın da erkek de karşılıklı olarak bu imaja tutunduğu sürece sistem işler. Hatta kendilerini, diğerinde erime duygusunu mümkün kılan bir âşık olma hali içinde bulurlar. Bu, gerçek bir sevgi yanılsaması yaratır tabii, çünkü insan sevme halinde belli anlarda diğerinin içinde çözülebilir. Diğeriyle birlikteyken insan kendini güvende hisseder, fakat bu durumda bunu sağlayan şey herkesin diğerinin tasarımına uymasıdır; kendi gerçeğine uyması değil. Aksi ise kendine ait bir kendiliğin gücünü gerektirir, öyle ki, gerçek anlamda birbirinin tadına varmanın ve birbirini hissetmenin kendinden geçişi karşısında insan kendiliğini tehdit altında hissetmesin. Bu durum, kendine ait bir kendiliği olmayanları korkutur. Böyleleri için, diğerinde sadece kendini yaşamak bu yüzden o kadar önemlidir. Bu durum elbette, her iki tarafın yanıltıcı biçimde karşılıklı rol yapmalarını, yani diğerinin istediği gibi davranmalarını gerektirir. Toplumumuzda kadınlar hemen hemen daima dezavantajlı konumda bulunduklarından, bir çift ilişkisi içinde hayal kırıklığı hisseden ilk taraf çoğunlukla onlar olur. Bu hayal kırıklığı gerçek bir gelişimi ortaya çıkarabilir, tabii şayet kadın eşine tümüyle bağımlı değilse. Bu yüzden erkekler ekonomik bağımsızlığını kazanmış kadınlara pek hoş gözle bakmazlar.

Bir şey daha vardır yaşanan. Yitirilmiş kendilik insana huzur vermez. Kendinden nefret eden ve bu nefreti dışa yansıtan bir insan, sürekli, bu nefret edilen kendilik çevresinde dönen bir iç devinime maruz kalır. Yitirilmiş olan kendiliği, bulduğunda reddedip yıkmak için durmadan bir başkasının canlılığında arayan bu "sevginin" kaynaklarından biri budur. Sürekli partner arayışı işte bu yüzden, kişinin gerçek bir kendiliğe sahip olmadığı sürece asla gerçek bir partner bulamayacağının kanıtıdır. Sonunda bu insanlar gerçek bir sevgi olasılığından kuşku duyarlar. Kuşkuculukları, sevginin gerçekçi olamayacağı yolundaki örtük toplumsal görüşü güçlendirir.

Bu sonuçsuz partner arayışı, sevgi vermesi mümkün olmayan anneye duyulan düşkünlükle de ilişkilidir. Çocuk burada suçu kendisinde aramakla, her zaman verecek bir şeyi olmayanların peşinden koşmayı "öğrenir", çünkü yaralayıcı gerçeğin yerine kurmaca bir gerçeği geçirmiştir.

Açık bir ifadeyle: Sakıngan davranan ve hiçbir şey vermeyen insanların sevgisini isteriz. Bu durum, eskiden örnek aldığımız insan gibi yetersiz veren ya da hiçbir şey vermeyen kişilerin, şayet biz gerekli anahtarı bulursak bir şeyler verebileceği inancından kaynaklanır. Sevgiyi kolayca verenlerin sevgisi kuşku vericidir. Ya değersiz, ya da maksatlıdır. Farkına varmadığımız şey şudur: Sevgiyi kabul edebilmek için önce kendimizi sevgiye değer bulmamız gerekir. Peki, şayet biz kendilik değeri duygusuna sahip değilsek bu nasıl olacaktır?

Bu yüzden az veren kadınlara ve erkeklere hayranlık duyarız. Robin Norwood, "Wenn Frauen zu sehr lieben" (Kadın Eğer Çok Severse)[41] adlı kitabında bir

kadından şu alıntıyı yapıyor: "Niyeyse ona hiç hayranlık duymadım. Herhalde fazla iyiydi." Eğer bir insan diğer bir insana egemen olabilmek için elinden geleni yapıyorsa, kendisini sevgiye açma ihtiyacı duymaz. Kendini sevgiye açmak, insanın partneri tarafından olduğu gibi kabul görmesi anlamına gelecektir. Eğer insan temelde sevme yetisine sahip değilse, bu durum ona korku verir. Bir keresinde bir kadın hastam gururla, partneriyle kendisini tanımadığı için birlikte olduğunu söylemişti! Kısa bir süre sonra, aksi olsa asla kaçamayacağı için böyle bir ilişkiden büyük korku duyacağı ortaya çıktı.

Sürekli sevgi peşinde koştuğumuz için yakınlık istediğimizi sanırız. Ama sevgiyle karşılaştığımızda, sevgiyi getiren kişi birden bize sıkıcı, hatta ağır gelmeye başlar. Birdenbire onun gülümsemesini yadırgadığımızı hissederiz. Bizi yağmaladığını, bizden yararlandığını ve bir şeyler almak istediği hissine kapılırız. Bu yüzden, kendilik değeri duygumuzun eksikliğinin sevgiyi kabul etmemizi engellediğini fark edemeyiz. Oysa kolay kolay kabul etmeyen birine sevgimizi verebiliriz. Kendi inanışımıza göre bir sevme hali içindeyizdir, fakat bu, diğerinin gerçeğiyle pek örtüşen bir ilişki değildir. Bu durumda sevdiğimiz duygusuna kapılıp şöyle düşünürüz: İşte sevgi bu!

Bu âşık olma hali, sevgi verebileceğimiz ve sevgiyi alabileceğimiz konusundaki düşüncemizi onaylayan bir başka duruma çok yakındır. O da, kendini teslim edebilme halidir.

Kurtuluş Arayışı

Birleşme yoluyla oluşan kimlik

Kendine ait bir kendiliği olmayan insan asla ölüme hazır olamaz. Sadece gerçek anlamda yaşamış olanlar, canlılığı sevinç ve acıyla tatmış olanlar ölümü sükûnetle karşılayabilirler.

Ölümden kaçmak, kendilik geliştirememiş insanların özelliğidir. Başarı, sahip olma hırsı, insan ve doğa üzerinde hâkimiyet kurma çabası, kendini canlı hissetmek için gösterilen beyhude bir çabanın ifadeleridir. Fakat bütün bunlar insanı sevgiye götürmez; ortaya çıkan şey, sonsuz yaşam yanılsamasını sürdürmeye yarayan, taşlardan veya ideolojilerden oluşan devasa anıtlardan ibarettir.

İşte yine bir çelişki: Ölmeyi kabullenemeyen insanlar ölümü yüceltirler. Asla yaşamamış oldukları için ölümden kaçmak isteyen bu insanlar, onu başkalarına dayatırlar. Başka bir ifadeyle, kendi ölümünden kaçmak isteği insanı yıkıcılığa götürür.

Toplumsal çerçeve sağlam kaldığı sürece –yani insan kendi kimliğini, kendi anlamını dış yapılar sayesinde koruyabildiği sürece– bağımsız olmayan kendi-

liğin yol açtığı iç huzursuzluk denetim altında tutulabilir. Ama bu insanlar kendi durumlarına bütünsel olarak bakmaya katlanamadıklarından, toplumsal çerçeve sarsıldığında, örneğin işsizlik veya toplumsal kuralların çöküşü söz konusu olduğunda bu yapıyı ilk tehlikeye sokan da onlar olur. Böylesi insanlar empatiye dayanan bir öze sahip olmadıklarından yeni bir şeyler kurmak için gerekli iç güce de sahip değildirler. "Gerçekçilik", çıkarlar, rekabet ve yarış, insana acıyla başa çıkma gücü veren empatinin bastırılmasına neden olur. Bunun yerine ortaya saldırganlık, öfke ve nefret çıkar. İktidara dayanan her toplum kendine yönelik bu yıkıcılığı içinde taşır. Romalı diktatörler de, Hitler, Stalin ve Humeyni gibi, hem birikmiş öfke için anlık sübap görevi gören, hem de bir gruba dahil olarak kendiliğinden kaçışı mümkün kılan kitlesel gösteriler düzenlerlerdi. Dışa yönelimli kendiliği en fazla zayıflatan durum, iş imkânlarının ortadan kalkışıyla kimliğin çözülmesidir. Böylece, başarı ve kâr hırsına mahkûm olanların darlaşmış görüşleri onları dünyalarının çöküşüne yaklaştırır.

Bu kaçınılmaz bir süreçtir, çünkü dışa yönelimli ve dışarıdan güdümlü bir kendilik değişimlere katlanamaz. Ekonomik kriz yaşayan her devlette bunu görürüz. Aşırı görüşlüler de bu noktada gerçekten yaşanıp bittiği hakkında bize ipucu verirler. Öncelikle sağ kanattan aşırı görüşlüleri ele alacak olursak; bunlar mevcut durumu zor kullanarak korumaya çalışırlar. Uyguladıkları şiddet hep ırk, milliyetçilik, din ve özgürlük gibi kimlik simgelerinde ifadesini bulur. Mevcut tehlikenin güncel çözümlemesi asla yapılmaz. Toplumsal çerçeve dağıldığında, kendilik değerleri ve anlamları,

ve buna bağlı insanlar dayanaksız kalırlar. Bu durumda kendi içlerindeki nefretin yönetimi altına girerler. Nefretleri, kendi ezilmiş canlılıklarını onlara hatırlatan her şeye yönelir.

Bunlar, iktidar üzerine kurulu uygarlıklarımızın tarihini her zaman sarsmış olan şiddet uygulamaları hakkında bizi bilgilendirir. Ancak ölüm kültü, ifadesini yalnızca ölüm tugaylarında bulmaz. Bizi çevreleyen gündelik yaşamın içinde de ortaya çıkar.

Pek çok insan, kendilerine ait olmayan bir kendiliğin katlanılmazlığından kaçmak için umutsuzca bir kurtuluş yolu arar. Arayışı, ölümü, canlılığı, acıyı ve sevinci inkâr ederek sürdürürler. Bu arayış, bilincine varmadan gerçekleştirilir. Gerçek ben'i görmememiz için ideolojik yapılar bunu bizden gizler. Bu süreç hem bireysel düzeyde, hem de belirli bir şiddet içeren toplumsal altüst oluşlar düzleminde gelişir.

Entelektüel etkinliklerimizin çoğu, kişinin herhangi bir şeyin içinde çözülme ihtiyacının ifadesidir. Bu durum bizi, gerçekleşmesine izin verilmeyen bir kendilikten uzaklaştırır ve bu süreçte ne durumun kendisi, ne de gerçekleştirilememiş kendilik fark edilir. Yapay bir zekâ arayışı da bunun bir parçasıdır.

ABD'nin en saygın üniversitelerinden Carnegie Mellon Üniversitesi'nin "Mobile Roboter-Laboratorium" bölümü başkanı Hans Moravec, "Mind Children" (Çocukları Koruyun) adlı kitabında, robotların kırk yıl içinde insanlarla eşit konuma geleceğini öngören bir gelecek kurgusundan söz eder.[42] Burada ben'in, kendiliğin hem yitiminden, hem de olası yeniden oluşumunun acısından kaçmak için teknik bir dünyada çözülüşünü görürüz. Moravec, robot bir beyin cerrahının, bir

beynin etkinliklerini hazır bekleyen faal bir bilgisayara aktararak bu bilinçli beynin bölümlerinin yerini yavaş yavaş değiştirişini anlatıyor: "Sonunda kafatasınızın içi boşalmış ve cerrahın eli beyin kökünüze kadar varmıştır. Yine de ne bilincinizi, ne de düşüncelerinizde ipin ucunu kaybetmişsinizdir. Ruhunuz düpedüz beyninizden alınıp bir makineye aktarılmıştır. Cerrah, beklenen son bir hareketle elini kafatasınızdan çıkartır. Bir anda kendi haline terk edilen bedeniniz kasılmalarla sarsılır ve ölür. (...) Ruhunuz şimdi, biçimini, rengini ve malzemesini sizin seçmiş olduğunuz pırıl pırıl, yepyeni bir bedene yerleştirilmiştir."

Önemli olan, böyle bir robotu yapmanın gerçekten mümkün olup olmayacağı sorusu değil, Moravec'i böyle bir şeyi düşünmeye neyin ittiğidir!

Moravec bize, bilincin olmadığı, acının ve sevincin kavranmadığı bir dünya sunmaktadır. Acı, bir bilgisayar sisteminin parçası değildir. Bir insanın, insan oluşu gerçekleştirene kadar çekmek zorunda kaldığı sıkıntılar, uzun gelişim yılları, kendisine denk olmayan güçlerle boğuşması; acı ve çaresizlik yaşanarak gerçekleşen bir insan oluş... Burada bunların hiçbirisine yer yoktur. Eğer Moravec'i doğru okursak ve "ilerleme" hayalleriyle gözlerimiz körleşmezse, canlı olanın kendisini yok etme pahasına acı ve ölümden kaçma girişiminin ardındaki gerçek itkileri görürüz. Moravec yapay zekâdan yola çıkarak, bir insan kimliğinin bilgisayara aktarılabileceği çıkarsamasını yapıyor. Hatta bu yolla, çoktan ölmüş tarihi kişiliklerin ve onların bilinçlerinin, bu kişilere ilişkin çeşitli bilgilerin biriktirilmesi yoluyla tekrar canlandırılabileceğine inanıyor. Böylece, geleceğin bilgisayarları geçmişe

her yönüyle yeniden hayat verebilecekler. İşte burada, canlının ölümünün aşılabileceği düşüyle karşı karşıyayız.

Sonunda Moravec'in asıl amacının ölüm olduğu, sayısız evreni yok etme etrafında kurduğu bir "Doomsday" bilgisayarı fantezisinde ortaya çıkıyor. Bu, asla yaşamamış olan bir adamın "canlılığı". Aslında düşlediği, kendisini tüm canlıların yok edilmesi yoluyla oluşmayan bir ben'in verdiği azaptan uzaklaştıracak bir kaçış yolu.

Bireysel düzeyde kurtuluş bulma mücadelesi tüm insanlık tarihi boyunca görülür. Bu, aslında olumlu bir çözümün itkisi olabilecek, ama bunu asla başaramamış mutlak bir çaresizliğin hem ifadesi, hem de kaynağıdır. Çünkü demagogların saptırmaları, çaresizliği ideolojik olarak maskeledikleri ve her zaman nefrete eşlik ettikleri için –dehşet verici bir kısırdöngü– başından beri başarısızlığa mahkûmdur.

Bu bağlantılar saptandı. Örneğin İngiliz tarihçi Norman Cohen[43] ortaçağın toplumsal altüst oluşları üzerine kaleme aldığı temel yapıtında şunları söylüyor: "Yoksulların mesih figürleri tarafından yönlendirilen devrimci hareketleri (...) 11. yüzyılın sonlarından itibaren artar. Neredeyse hepsi belirli özellikleri taşıyan bölgelerde ortaya çıkar. Bunlar, nüfusun aşırı derecede arttığı, hızlı bir ekonomik ve toplumsal dönüşümün yaşandığı bölgelerdir. Devrimci hareketler, ortaçağın bin yıllık kıskacı egemen normları oluştururken, sadece yaşam tarzının sakin kırsal kültürden farklılaştığı bölgelerde kendini gösterir."

Cohen, bin yıllık hükümdarlığı devrimci beklentile-

re kendiliğinden yaklaştıran şey "yoksulluk, sıkıntı ve çoğunlukla ezici bağımlılık" olmamıştır, der. "Kırsal yaşam, kökünü büyük ölçüde gelenek ve göreneklerden alan toplumsal rutin tarafından şekillendirilmiş ve devam ettirilmiştir. Köydeki toplumsal ilişkiler, köyden köye değişmekle birlikte, her zaman geleneğin yaptırımında olan ve artık sarsılmaz kabul edilen normlarla belirlenir." Toplumsal ilişkiler ağı, yaygın bir yön kaybetme halinin ortaya çıkmasını baştan engellemekle yükümlüdür. Bu ağ işlerliğini koruduğu sürece, "ne sürekli yoksulluk, ne de zaman zaman ortaya çıkan tehlikeler onu sarsabilir." Ancak Avrupa'da 11. yüzyıldan itibaren nüfusun çoğalabileceği ve ticaretin gelişebileceği ölçüde barış ortamı oluşmasıyla birlikte bu düzende de bir değişim gözlenmeye başlandı.

Hızla artan nüfus, kısmen yeni oluşan ticari merkezlere sığındı. Böylece bir şehir proletaryası oluştu. Durumları köylülerinkinden daha iyi değildi, üstelik bir de "ne yapacağını bilmezlikten mustariptiler. Burada yaslanabilecekleri yerleşik bir gelenek temeli yoktu (...), özellikle de köylülerin sahip oldukları toplumsal ilişkiler örgüsünün desteğinden yoksunlardı. (...) Toplumun kıyısındaki bu halk gruplarının içinde belirgin olarak, ruhban olmayan bilge bir kişiye ya da sadece kutsal kişi olarak değil, peygamber ve ruhun kurtarıcısı, hatta tanrının cisimleşmesi yerine koyacakları bir dini lider figürü olabilecek eski bir manastır mensubuna veya rahibe yönelme eğilimi gelişti. Böyle liderler, tanrısal kaynaklı olduklarını söyledikleri ilham veya vahiylere dayanarak taraftarlarına bağlayıcı misyonlar yüklediler. Bir misyon üstlenmiş ve önemli bir görev için tanrısal çağrı almış olma inancı, yönünü kaybet-

miş ve başarısızlığa uğramış olan bu insanlara yeni bir yaşam amacı ve yeni umutlar aşıladı."

Bu türden isyancı hareketlerin ardında sadece daha iyi toplumsal koşullara kavuşma isteği değil, aynı zamanda mevcut yapıları sağlamlaştırma ihtiyacı da yatar. Bu diğer ideolojik sistemler için de geçerlidir. Bu bilgi, ideoloji ile kişiliğin ayrılması gerekliliğine dayanan geçerli anlayışı zayıflatır. Trajik olan şey tarih içindeki tekrarlardır. Yetersiz kimliğin rolü ve bunun eşlikçisi olan nefret olgusu, dünyada varlığını sürekli koruyan cinnetin nedenidir.

Örneğin Amerikalı tarihçi John Bushnell, devrimin gerçekleştiği 1905 ve 1906 yılları arasında sürekli ayaklanan Rus ordusu birliklerinin, bu ayaklanmaları bastıran birliklerle büyük ölçüde aynı olduklarını saptadı. Askerler hızla tavır değiştiriyorlardı; on ay gibi bir süre içinde iki kez, sadakat ve ayaklanma arasında tam bir tavır değişikliği geçirdiler.[44]

"Der Wahnsinn der Normalitaet" (Normalliğin Deliliği) adlı kitabımda, askerlerin bu tavır değişikliğinin, gördükleri muameleyle veya siyasi görüşleriyle ilgili olmadığına işaret ettim. Bushnell, onları harekete geçiren yegâne ivmenin o sırada kabul ettikleri otorite olduğunu gösteriyor; çünkü askerlerin kendilik duygularını dayandırabilecekleri tek şey otorite. Eski rejimin sonu geldiğine inandıklarında ayaklanıyor, ancak rejimin hâlâ yaptırım gücü olduğuna inanınca sivillere karşı harekete geçiyorlardı.

Yapılara duyulan ihtiyaç, kendine ait bir kendiliğe sahip olmayan insanların karakteristik özelliğidir. Otoriter yapılar onlara bir kimlik duygusu verir ve otorite,

otoritesini koruduğu sürece böyle bir kişisel önemlilik ve güvenlik duygusu sağlar. Biriken öfkeyi patlatan şey bu yapıların dağılmasıdır. Bunun ortaya çıkaracağı başkaldırının hedefi ise özgürlük değil, aksine yeni otorite/yapı arayışıdır. Kurtuluş, kimlik yitimi korkusunun ve içsel nefretin insanı sürüklediği yeni itaatte saklıdır.

Yeni itaat aslında eski itaattir; yeni otorite ise birikmiş öfke ve şiddetin açığa çıkmasına ne kadar izin verirse, hatta bunları ne kadar kutsal ilan ederse o denli kucaklanır. Gerçekten özgürlüğü hedef alan değil, bunları en fazla destekleyen kişi lider olarak yüceltilir. Bütün reform hareketlerini tehdit eden tehlikeler bir ortak paydada toplanabilir: İnsanın, otorite kendisine emniyet duygusu verdiği için iyiymiş gibi kabul ettiği kötüye göstermiş olduğu eski uyumun zincirleri kırılabilir. Ama her devrimin, reformun ve yenilenmenin başarısı için insanın ruhsal iç yapısından kopmuşluğunu göz önünde bulundurmak gerekir. "Çünkü bağımsız bir temeli olmayan kendilik, doğası kökünden değişmiş olduğu için başkaldırmaz. Sadece gösterdiği şiddetin yönü değişir. Devrimler köleliğin biçimlerinde bir değişiklik yaratabilirler veya yaratamazlar; otoriteye bağımlılık aşılamadığı sürece köleliğin kendisinde bir şey değişmez. Böylece kötü, iyi olarak savunulmaya devam edilir ve kendiliğin gerçek anlamda özgürleşmesi sağlanamaz. Oysa kişiyi sevgiye duyulan gerçek ihtiyaca ve yıkımın kısırdöngüsünü kırmaya götürebilecek olan yol sadece buradan geçer."[45]

Ancak başkaldırıyı otorite bağımlılığı belirliyorsa, o zaman ifade bulan şey, her itaatin ortaya çıkartacağı şeydir: bir otoriteyle özdeşleşme yoluyla kurtuluş.

Eğer toplumsal ve ekonomik değişimler eski değer

yargılarını yıkıyor, mevcut yoksulluğu ve sıkıntıyı artırıyorsa birikmiş olan öfke boşaltılmalıdır. Ve bu durumda içsel ahlaki engellerden kurtulanlar, kutsal bir görev maskesi altında yıkma ve fethetme izni buluyorlarsa, sevgi ile nefret arasındaki içsel gerilimin son artıkları da silkelenir. Böylece insan kendiliğinden vazgeçer; bu gerçek sevgi maskesi ardına saklanan kendinden geçirici bir intikam duygusuyla birleşir. Birleşme de sevgi olarak algılanır, çünkü bu da korunmuşluk yanılsamasıyla beslenir.

Örneğin faşizm bunu kullanır. Doğruca insanın içindeki intikam duygusuna hitap eder ve bunu bir iç çelişkiye yer bırakmadan kutsal ilan eder. Tüm liderlerin iktidarı daha iyi bir yaşam vaadine dayanmaz, aksine, onlara iktidar olanağı tanımamızın nedeni, bizi sevgi ve nefret arasındaki çelişkiden, içimizdeki çekişmeden kurtarmalarıdır. Bize öldürebileceğimiz, üstelik bunu yaptığımız için kendimizi sevebileceğimiz düşmanlar sunarlar.

Eğer insanlar kendiliklerini "resmen" tanımlamalarına izin vermediği için kendi kültürlerine yabancılaşmışlarsa, bu durumda kişisel "bütünlük" ancak, bu kendiliği ağzına kadar dolduran şey, yani nefret ifade edildiğinde kendisini gösterebilir. O zamanlar olduğu gibi bugün de, liderler asla yeni bir kimlik duygusunun asıl temeline veya buradan kaynaklanan öldürücü öfkeye değinmezler. Ama ne onların yok etme hırsına kurban olanlar (bunlar bir zamanlar kâfirler ve Yahudilerdi), ne de yeni zorbalara boyun eğişleri, onları bulundukları durumdan kurtarmaz. Bu kör bir arayıştır, çünkü aranan şey insanın asıl kendiliğinden kaçmasının yo-

ludur. Sorunun nedenleriyle gerçek bir yüzleşmeden ve bunun vereceği acılardan kaçmanın anlamı, başka insanlara acı çektirmektir.

Günümüz toplumunda yaşanan da bundan başka bir şey değil. Tüketim nesneleri peşinden koşmak da kör bir arayış ve kaçıştır. Kişi bu nesneleri ele geçirerek kendi kişisel değer duygusunu yaşar. Reklam işte bu nedenle, kişisel değer duygusunun kültürel ideolojisinin sürdürülmesinde –her ne kadar inkâr edilse de– o denli önemli bir faktördür.

Ama asıl sorun da buradadır. Kültür, kendi özünden ayrılmış ve dıştaki sahip oluşlara odaklanmış bir kendiliği destekler. Ancak bu kültür, empatinin duygu dağarcığından dışlanmasını desteklediğce, insanlar başkalarının yoksulluğu ve acıları karşısında giderek daha fazla duyarsızlaşıyorlar. Bu durumda kişinin kendi konumunu iyileştirmek için suça ve saldırganlığa daha fazla başvurması hiç de şaşırtıcı değil. Suç, kimliğini dışarıda aramanın yol açtığı deliliğin bir parçasından başka bir şey değildir.

Kimlik, duyarlılık yetisine dayanmadığı sürece, ortak temeli kendilik nefreti olan bir gruba aidiyete dayanılarak oluşturulur. Kültürel kazanımların, âdetlerin, geleneklerin, dilin, yani kurumlarıyla birlikte tüm ortak varlığımızın da geçerli bir değeri var elbette; ama ulusal aidiyet kişisel kendilik ve kimlik duygusunu iyileştirmek için araç edilince işler değişiyor.

Gerçekçi çözümlerin dünyadaki ekonomik imkânların ve zenginliğin dağılımıyla da ilişkisi var. Ama insanlar algılayışlarında duyarlılığa dayanan biçimlere ulaşamadıkları sürece geçerli çözümleri bulmak mümkün olmayacaktır.

Bu durumda, insani duygulara ve sevinci de acıyı da gerçekten yaşayabilme yetisine dayanan kendilik türü gündeme geliyor. Eğer birlikte yaşam empati yetisi üzerine kuruluysa daha iyi bir dünya elde etmişiz demektir. Bu durumda doğaya ve diğer insanlara hükmetmeye çalışmak yerine ihtiyaçlarımızı doğanın ihtiyaçlarıyla gerçekten uyumlu hale getirebiliriz.

Milliyetçilik bir acının ifade buluşudur, ancak teşhis edilmemiş bir acıdır bu. Eğer insan kendisinden nefret ettiği için artık sevemiyorsa, ama aynı zamanda da kendilik nefreti kendilik değerini bastırdığı için bu durumla yüzleşecek halde değilse, o zaman kendisiyle ancak yanılsama düzeyinde ilişki kurabilir.

Ulusal kimlik bu nedenle büyük önem kazanır, kişisel kimlikten çok daha önde tutulur. Eğer bugün tüm dünyada azınlıklar ve diğer mağdur grupların üyeleri lanetleniyor, hatta öldürülüyorsa, bu milliyetçiliğin sevgiyle, hatta kendi ulusuna duyulan sevgiyle bile ilişkisi yoktur. Bu tutum sadece kimlik kaybından ve insanın kendine ettiği ihanetin bilincine varmamak için ihtiyaç duyduğu şiddetten beslenir.

Sonuçta kendiliğin bir grupla birleşmesi sadece sorumluluktan kaçış değil, aynı zamanda insanın öneminin ve değerinin mülkiyetle belirlendiği tüketime dayalı toplumdaki genel yarış içinde geride kalma korkusudur.

Bunun ardındaki asıl korkuysa, çoğu zaman, insanın kendiliğiyle yüzleşme sorumluluğunu üstlenme korkusudur. Ama tüketim mallarına sahip olmak kimlikle eş tutuluyorsa, insan bütünlüğe giden yolu artık bulamaz hale gelir.

Perestroyka çerçevesinde veya Demokratik Alman-

ya Cumhuriyeti'nde yaşananlar tüketim ideolojisinin gücüne birer örnek teşkil eder. Bu hareketler gerçek bir değişim isteyen insanlar tarafından başlatıldı; gerçekten özgürlük arıyorlardı, refahın tüketim eyleminden geçtiği yolundaki vaatlerin aksine anlamlı alternatifler temelinde bir yaşam istiyorlardı. Ama eski otoriter yapı sallanmaya başlar başlamaz sokaklarda bambaşka bir model boy gösterdi.

Leipzig'de 15 Ocak 1990'da yapılan gösteride bir öğrenci, "Tek Vatan Almanya" marşını söyleyip antidemokratik sloganlar atan kitleleri gösterip şunları söylemişti: "Biz Ekim'de (1989) devrimimiz için sokaklara döküldüğümüzde bu insanların hiçbiri görünürde yoktu."[46] Ve şöyle devam etmişti: "Bruce Springsteen'in Güney Afrika'daki ayrımcılık politikasına karşı yaptığı bir açıklamayı çevirip duvara astığım için mahallede komünist damgası yedim."

Bu öğrencinin dahil olduğu güçler, baskı yerine özgürlük, sorumluluk ve kendi kaderini tayin hakkı istiyorlardı. Ama yeni ortaya çıkan gruplar, yeniden boyun eğebilmek için yeni bir biçim altında yeni bir otorite arar gibiydiler. Kendine ait bir kendilik ve toplumsal sorumluluk isteyen güçler, dağılan kimlik örgüsünü onarma vaadinde bulunan tüketim tanrısı karşısında çaresiz kalıyordu.

Kendiliğin güvencesi olarak birleşme

Bir otorite veya daha "yüksek" bir ideal içinde eriyerek kurtuluşu bulma çabasını kimlik inkârının bir başka türünden ayırt etmek gerekir. Şimdiye kadar söz konusu edilen, kendi kimliğinin sorumluluğunu almaktan

kaçıştı. Ancak buna çok benzemekle birlikte, oluşumuyla ve hedefiyle tam terse yönelen bir başka seyir daha vardır. Eğer bir çocuğun oluşmakta olan kendiliği tehlike altındaysa, bu tehlike, düşmanın yanına geçmenin bir başka biçimiyle de atlatılabilir.

Psikanalist W. V. Silverberg bu süreci "şizoid manevra"[47] olarak adlandırıyor ve Rainer Maria Rilke'nin "Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke" (Sancaktar Christoph Rilke'nin Aşk ve Ölüm Tarzı)[48] adlı yapıtına dayandırarak gözler önüne seriyor. Adı geçen şiirde, şairin atalarından biri olan kahraman, ortaçağdaki bir Haçlı seferi sırasında hayatının tehlikeye düştüğü çaresiz bir durumda kalıyor. Etrafı Osmanlı askerleriyle sarılıyken, üzerine doğru parıldayarak yaklaşan palaların karşısında yaşadığı ölüm ânını, üzerinde neşeyle şakırdayan bir fıskiye olarak algılıyor.

Ölümün kaçınılmazlığı anında tehdit mercii tam tersine dönüşür; *iktidar elde etme amacıyla değil,* bu örnekte beyhudeliğini gördüğümüz şekliyle, yaşamın devamını sağlamak için. Silverberg'in bireysel bir klinik süreç olarak saptadığı bu durum, siyasal ve toplumsal düzeyde de geçerlidir.

Bu sürecin geri planında çocukluğumuzun ilk dönemlerinde kendi iradelerini bize dayatmaya çalışan, yeşermekte olan kendiliğimizi silmekle tehdit eden yetişkinlerin "sevgisiyle" yaşadığımız çaresizliğin sesi vardır. Onlar için iyi anne-baba imajını koruduğumuz sürece, seven anne-baba oluşlarının da devamını sağlamış oluruz. Ama onların iradesini kabullendiğimizde, onlarla birleştiğimizde, kendi irademiz onların etki alanlarının dışında kalır. Böylece bağımsızlık potansi-

yel olarak korunmuş olur. Bu süreç "özerkliği" saklayarak korur; bu işleyişi "Der Verrat am Selbst" (Kendine İhanet)[49] adlı kitabımda ayrıntılı olarak anlatmıştım.

Ancak bu birleşme koşulsuz bir şekilde gerçekleşmez. Mücadeleyi insanlararası ilişkinin aracı olarak ilan etmeye ve zulmedeni "seven kişi" imajıyla birleştirmeye yarar. Bu durumda geriye, her zaman dile getirilmeden kalan bir suçlama ve bir de zulmedenin istenen imaja uyması talebi kalır.

Bu "katılım", otoritenin yıkılacağı güne kadar zamanla sınırlanmaksızın sürer. Bu noktaya gelindiğinde bir başkası bulunması gerektiğinden ona ihanet edilir. Ancak *şizoid* duruma kendi olanaklarının koşulsuz inkârı eşlik etmez. Burada hâlâ bir kuşku varlığını sürdürür. Bu, toplumsal modeller tarafından desteklenen duyma biçiminin tektipliliğine hâlâ karşı çıkan ve böylece insaniyetin özünü koruyan kuşkudur.

Nevrotiklerin ve şizofrenlerin itaate rağmen bu umuttan nasıl vazgeçmediklerini "Der Verrat am Selbst" (Kendine İhanet)[50] ve "Der Wahnsinn der Normalitaet" (Normalliğin Deliliği)[51] isimli kitaplarımda tanımlamıştım. Ancak şizoid manevranın, baskı altındakilerin genel hayatta kalma tarzının bir parçası olduğunu görmek önemlidir.

Tanınmamak için gizlenmek gerekir. Çelişki, yaşamsal öneme sahip bu gizlenmenin yeni engeller yaratmasıdır; hem de tam gizlenme, baskı altındaki iktidar yapılarının ulaşabileceği içselleşmiş bir hileye dönüştüğü anda gerçekleşir.

Bu durum iktidar yapılarına uyum göstermeyi imkânsız kılar. "Tanınmamak için kendimi gizliyorum." Bu süreç bilinçli olmadığı için, baskı yapan iktidar

yapılarına boyun eğildiği ve onların istediği gibi görünmek gerektiği hatırlanmaz. Bunu değiştirmek için baskı yapana karşı olmak yeterli değildir. İnsan kendi duruşunu korumalıdır. Baskı yapandan nefret etmek yeterli değildir, insan kendisiyle de kavgaya tutuşmalıdır ve ne kadar acı verici olursa olsun, bilincine vararak bu sürecin içselleştirilmesinin sorumluluğunu almalıdır. Bu karmaşık bir seyirdir, çünkü her ikisini de içerir; içselleştirmeyi de, bu gizlenmeye götüren kendi değerlerinin korunmasını da. Gizlenme eninde sonunda bir çıkmaza girer ve insanı yıkıma uğratır.

Bunun kötü örneklerinden biri ABD'de Afrika kökenlilerin gördüğü baskıdır; hele ki tüketime tamamen teslim olmuş bir toplumdaki koşullar altında. Siyahlar, beyazlar tarafından aptal olarak sınıflandırıldığından, hâkim beyaz halk onlara hükmedebilirdi. Siyahlar ancak "aptal" gibi görünerek beyazlara karşı direniş gösterebilirlerdi. "Aptal olmak" hâkim olanların yenilmesini sağlayacak imkânlar yaratıyordu. Böylece, kendi duygu dünyaları içinde kalabilmek için uzak durdukları formel bilişsel işlevleri geliştirecek ve onlara hâkim olacak alanları azalıyordu. Mantıksal-nedensel düşünme, matematiksel yaklaşım gibi işlevler dışa yönelik edime dayalıdır ve en iyi denetim altına alınabildikleri durum içsel yaşamın devre dışı bırakıldığı koşullardır.[52]

Sonra bir alınyazısı oluşur: Siyahlar, beyazların onlar için oluşturduğu imaja uyarak insanlıklarını, kendiliğindenlikleriyle ilişkilerini, acı ve sevinci ifade edebilmeyi korurlar. Ama kendilerini bilişsel alanlardaki gelişime kapatırlar. Afrika kökenli Amerikalılar böylelikle, bilincine varmasalar da, insanlıktan uzaklaştı-

ran bir gelişimle ilişkilerini kesmiş olurlar. Bu ancak insani olana yönelik bir dünyada olumlu görünebilir. Ama böyle bir gelişim de bilişsel olana hayır demeye bağlı olduğu için siyahlar tamamen dışa yönelik bir kültürün içinde kaybeden konumuna girerler. Bunun anlamı elbette siyahların insaniyetsiz olamayacakları değildir. Yoksulluk ve ezilme de kendi insaniyetsizliğini yaratır.

Hacker, "Affirmative Action" (Olumlu Ayrımcılık)[53] üzerine kaleme aldığı makalede şu saptamayı yapıyor: "Üniversite giriş testlerinde iyi sonuçlara ulaşmak için belli bir saygı gereklidir." İsyankârın göstermek istemediği şey de tam olarak budur zaten. Siyah çocuklarda bu isyankârlık, kısmen –üzerlerinde iktidar sahibi olan– öğretmenlerin beklentilerini "okuma" yetisine bağlıdır. Bununla kastettiğim, çocukların öğretmenlerin gerçek beklentilerini tahmin etmeleri ve bunlara karşılık vermeleridir. Çoğunlukla orta sınıftan olan öğretmenler, siyah çocukların başarısız olacakları varsayımından yola çıkarlar. Çocuklar bu beklentilere karşılık vererek, ruhlarının derinliklerini, temelde kendilerine karşı düşmanca bir tutum içinde olan öğretmenlerin ulaşamayacağı yerde tutarlar. Beklentilere karşılık vermekle, siyahları aşağılayan öğretmenler karşısında kendi içlerini, yani canlılıklarını korumuş olurlar.

New York Eğitim Müdürlüğü'nün[54] yaptığı bir araştırma bu "başarısızların" iç dünyalarının temelinde neler yattığını gösteriyor. Pek çok siyah öğrencinin Anglosakson kültürünün öğrenme tarzına uyum sağlamamasının nedenleri şöyle:

A. Bu öğrenciler mekânsal algıları, sayıları ve zamana ilişkin kavramları *yaklaşık* olarak kavrama eğilimi göstermektedirler. Tam bir kesinlik hedeflemezler.
B. İnsanları ve eylemlerini nesneler olarak görmek yerine, onlara yönelme eğilimi gösterirler.
C. Nesneleri bütünlükleri içinde görürler, yalıtılmış parçalar olarak algılamazlar.
D. Sözcüklere bağımlı değillerdir, sözel iletişimde olduğu gibi sözel olmayan iletişimde de deneyimlidirler.

Eğer bu sonuçlara siyah gruplar da itiraz ediyorsa, bunun sebebi siyahların kendilerinin de insan olma özelliklerini yetersiz görmelerinden başka bir şey değildir.

Ancak siyah çocuklar, tam da sistem içinde bir yere geldiğimiz için yitirdiğimiz şeylere, hem de risk alarak sarılmaktadırlar.

Bugün dünya görüşümüzü öylesine belirleyen bilgisayarlar, ya/ya da şeklinde kesin bir düşünme biçiminin özelliklerine dayanmaktadırlar. İşte duyguları dışarıda bırakan düşünme biçimi tam olarak budur. Bilgisayarlar, verileri basit ve temiz bir seçim temelinde işlerler; ya "0" ya da "1" gibi. Bunu insanlardan çok daha hızlı yapabilirler. Ama desenlerin tanınması gibi basit bütünsel bilgilerde, insan makineden çok daha ileridedir. İnsan, atı inekten bir bakışta ayırt edebilir. Oysa bilgisayarı böyle bir karar verebilecek şekilde programlamak son derece karmaşık bir iştir. Bilgisayarların alanı dijital kararlardır (ya 0 ya 1); ama bizim beynimiz analog (karşılaştırmalı) kararlar alır, yani *daha az* veya *daha çok* temelinde karar verir.[55] Ancak Amerikan üniversitelerine giriş sınavı dijital kararlar temelindedir.

Siyah çocuklar algısal kararlarını, durumu sürekli olarak bütünlüğüne göre değerlendiren yaklaşımsal süreç temelinde verirler. Bu türden bir karar süreci, sadece yalıtılmış bir bölümü değil, durumu bir bütün olarak göz önüne almayı gerektirir (araştırmadaki A ve B şıkları).

Tüm felsefi düşüncenin temelindeki karar süreci de bu türdendir. Analog düşünce, bir *daha az veya daha çok* niteliği taşır, dijital süreçlerde olduğu gibi yaşantımızı *her şey veya hiçbir şey* şeklinde bölmeyi içermez. İlki, empatik algılayışımızın karar verme sürecine katılmasına izin verir. Böylece daha fazla ayrımlama imkânı oluşur. Analog düşünce, bireylerini yüreklerinden koparan toplumlara özgü yapılar içinde başarıya götüren dışa yönelik düşünceye karşıttır.

Temel sorun:
Gerçek düşmanla değil,
hayali düşmanlarla savaşıyoruz

Bu temel zorluğun bir özelliği, çelişkilerin fark edilmemesidir. Birbirleriyle bağdaşamayacak duygu ve düşünceler paralel olarak yan yana varlıklarını sürdürürler. Kültür yarılmayı desteklediği sürece ayrışma temel kural olur. 1957–1971 yılları arasında Haiti'de diktatörlüğünü sürdüren François Duvalier, "Papa Doc" diye anılırdı. Baskı altında yaşayan halktan biri, bir söyleşi sırasında, 40 bin Haitilinin katledilmesinin yükünü vicdanında taşıyan bu adam hakkında şunları söylemişti: "Baba sertti, çok sertti. Çok, çok fazla insan öldürdü. Ama halkı korudu."[56]

Ötekinin içindeki nefreti görmemenin yaşamımı-

zın temel ilkesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu nefreti bilincimizin dışına iterek ve acımasız despotun kendi hakkında yaydığı imaja kanarak, onu başka bir şey haline getiriyoruz. Çavuşesku'nun yoldaşları onun ne denli nefret güdümünde olduğunu daha 1941'de biliyorlardı. Naziler döneminde Romanya'daki faşist rejime karşı onunla birlikte çarpışan yandaşlarından biri olan Pavel Campeanu, birlikte tutuklanışları hakkında şunları anlatıyor: "Ancak onun en etkileyici özelliği, aynı dava için savaşsalar ve bu uğurda hayatlarını riske atmış olsalar bile hapishane arkadaşlarına karşı duyduğu derin nefretti. Belli bir kişiye yönelmeyen, genel, kişiliksiz bir nefret onu kemirir gibiydi. Bu, diğer insanlara, özellikle de kendi yaşında ve kendi pozisyonunda olan, ama kendisinden aşağı gördüğü insanlara karşı açıkta yüzen bir öfke ve aşağılama gibi bir duyguydu. Bir yarışı kaybetmeye asla katlanamazdı. Hapishanedeyken bir keresinde satrançta yenildiğini ve kazananla konuşmayı düpedüz reddettiğini hatırlıyorum. Bizlerle ilişkilerinde her türlü sıradan insani duygudan yoksundu sanki; içi tuhaf bir şekilde boş gibiydi."[57]

Stalin'in mücadele arkadaşı olan ve onun tarafından on yıl sürgüne mahkûm edilen Gürcü şair Edward Radzinski, onu şöyle görüyordu: "'Profesörlerin' (Ekim devriminin entelektüel önderleri) devrimin kirli işleri için Koba'ya (Stalin) ihtiyaçları vardı. Onu küçümsediklerine, ondan korktuklarına ve nefret ettiklerine yemin edebilirim. Ama ben onu seviyordum, çünkü sinsi ve acımasız dostumun, devrimin bu dağ kaplanının öfkesini anlıyordum."[58]

Sürgüne gittiği kamptan çıktıktan sonra bir gün

Stalin onu davet eder ve Radzinski karşısında yine aynı Stalin'i görür: "Bana sevgiyle baktı ve ben de ona sevgi duydum." Radzinski, Stalin'in gaddarlığını bizzat yaşamış olduğu halde bunları yazabiliyor. Stalin, eski dostları –öldürtmüş olduğu insanlar!– tarafından terk edildiğini hissettiğinde kendisine acıyıp gözyaşı dökebiliyordu. "Nasıl da ağladı! Çünkü neler yaşanmış olursa olsun, onlar yine dostlarımızdı!"

Bize acı çektirenlerden sevgi umarız. Bu anlamda hepimizde bir terslik vardır, çünkü hepimiz belli bir ölçüde kötülüğü yaşamış, ama tersine çevirerek "iyi"ye dönüştürmüşüzdür. Ancak kurtuluş da bu "belli ölçü"dedir, çünkü bunun anlamı, temel yalana tam olarak boyun eğmediğimizdir. Acıya tahammül edilebildiği sürece –özellikle de iç mücadelesinde– insan gerçeğe hâlâ açık demektir.

Ancak gerçeklikten sapış neredeyse evrensel bir durumdur. Bunun en belirgin örneklerinden biri uyuşturucu kullanımının yaygınlığıdır. Uyuşturucu bağımlılığı iki şeyin, hem katlanılmaz bir durumun, hem de bu duruma ilişkin gerçeklikten kaçma *ihtiyacının* ifadesidir. Bu ihtiyaç o kadar şekil değiştirir ki, uyuşturucu bağımlılığı sorunu sözde kabul edilir, ama bunun kökeninde insan olmanın katlanılmazlığının yattığı olgusu gizlenir.

Uyuşturucu sorunu bir numaralı düşman ilan edilir. Bu bizi asıl sorunu görmekten iki kez uzaklaştırır: Öncelikle sorunu yaratan kaynaktan saptırır. İkinci olarak dikkatleri, insanlığı tehdit eden diğer her şeyden uzaklaştırır.

Bir başka deyişle, uyuşturucu "sorunu" baş düşman

ilan edilerek yaşamın anlamına ikame edilir. Oysa sorunların çözümü, düşman imgelerine ihtiyaç duyan anlayıştan farklı bir anlayışı gerektirir.

Yasal yaptırımlar gerçek çözümler getirmez. ABD'de Bush, birçok insanın ihtiyaç duyduğu bir düşman olarak uyuşturucuya savaş açmak için William Bennett'i "uyuşturucu çarı" ilan etti, ancak aslında çözüm bulmak niyetinde değildi. Çözüm için gereken şey yeni hapishaneler, kitlesel tutuklamalar değildir; hele Bennett'in talep ettiği gibi bütün küçük uyuşturucu satıcılarının kellelerinin uçurulması hiç değildir. Houston'daki yoksul bir mahallede yerel örgütlerle çalışmalar yürüten Belulah Shepard, "Eğer çocuklarımız işsiz kalmasaydı uyuşturucu sorunumuz olmazdı,"[59] şeklindeki saptamasıyla gerçek çözümler arayanlar ile düşman imgesine tutunanlar arasındaki farkı ortaya koyuyor.

Toplumsal ideolojimiz çerçevesinde iş, insanlara dayanak sağlıyor. Özellikle erkek, para kazanıp kendisini ve ailesini geçindiriyor olma durumuyla anlam buluyor. Çoğu insan, işleri artık kendilerine dayanak sağlamadığında uyuşturucuya başlıyor. Bu durum özellikle ABD açısından geçerli. Bizleri tehdit eden kişisel çöküşe ABD'nin ne kadar birebir model oluşturduğunu şu örnek ortaya seriyor: ABD dünya nüfusunun yüzde 5'ini oluşturuyor ve dünya pazarındaki bütün sert uyuşturucuların yarısından fazlası burada tüketiliyor.[60] ABD'de güvenliğin çözülmesinin asıl nedeni bu noktada yatıyor olsa gerek.

Tüm iktidar yapıları için çöküşün asıl nedeni bu bakış açısında yatar. İktidar temeli üzerine kurulu oldukları için sevgiye dair yalana sarılmak zorunda-

dırlar. Ne kişisel düzeyde, ne de toplumsal düzeyde asıl bağlantılar görülebilir. Düşman peşinde koşmak, bu kişisel temel örgünün sürdürülmesini sağlar. Ama böyle bir kovalamaca, aynı zamanda devletlerden ve uluslardan olağanüstü enerjiler talep eder ve bunları büyük masraflarla önüne geçilmeye çalışılan çöküşe götürür. Roma'nın veya Napolyon Fransası'nın yaşadığı çöküşte, faşist Almanya'nın yıkılışında, duvarın yıkılmasından sonra komünist rejimlerin dağılmasında veya başka büyük güçlerin durumuna baktığımızda çöküşlerinin kaynağında her zaman sevgiye dair temel yalanın özünü görürüz. Bu durum hayali bir düşman tahayyülünü destekler ve gerçek toplumsal sorunların kökenine inilmesini engeller. Yalana ne kadar uzun süre tutunulursa, bir toplumun genel bakış açısı o ölçüde bozulur ve çöküşü engellemek için tek çözüm olan gerekli düzeltmeleri neredeyse imkânsız kılar.

Çöküşü engellemek için sadece akıl yeterli değildir. Örneğin, Nikolay İvanoviç Buharin, Lenin'in yakın çevresinden, son derece akıllı ve duyarlı bir adamdı. Buna rağmen, kendisini öldürtecek olan Stalin'in onayına sığındı. İnsanın uğruna kendisini feda ettiği annenin yerini alan "parti", onun için musibet haline geldi.[61] Ona ve arkadaşlarına dayanak olan şey kendilikleri değil partiydi, soyut bir düşünceydi. Bu da onları partiye hâkim olanın, yani Stalin'in önüne attı. Böylece Stalin bütün acımasızlığına rağmen, Buharin açısından sonuna kadar umudunu bağladığı adam olarak kaldı.

Tek başına akıl bizi tahayyüllerimizin mantığıyla

baş başa bırakır. Bunların baştan çıkarma çabalarına karşı direnmek için insanın gerçek bir duygu dünyasına sahip olması gerekir. Osip Mandelstam yolunu şaşırmayanlardan biriydi. "Stalin'e Hiciv" adlı şiirinde Stalin'i tasvir ediş tarzı hayatına mal oldu:

Yaşıyoruz, ama ayaklarımızın altında zemin hissetmeden,
Ağzımızdan çıkan söz, işitilmez oluyor on adım gitmeden,

Eğer bir sözcük yetecekse, küçük bir sözcük–
Onun içindir, Kremlin'deki o dağlı için.

Sırf söz işitilir Kremlin'deki dağlıdan,
İnsanı köle görüp ruhları bozandan, köylüleri kesenden.

Parmakları solucan gibidir, öylesine yağlı ve öylesine boz,
Sözcükleri aynı kantarın topuzu gibi.

O zaman hamamböceği gibi bıyığı güler,
Ve çizmesinin konçları parlar yükseklerden.

Etrafında komutanları, çelimsizler sürüsü,
Kanla oynar insan bozuntularına hizmet ettirip.

Biri ıslık çalar, biri miyavlar, yalvarır diğeri,
Ama makamı belirleyen bir odur–elinde çekici.

Ve o, nalbant, demiri işler, emir peşinden emirle–
Çakar bedenin içine, alna, gözün içine keyifle.

Onuruna her idamdan tat alır–üzüm yer gibi,
bu göğsü geniş Osetyalı.

Max Hayward, Nadejda Mandelstam'ın "Hope Abandoned" (Terk Edilmiş Umut)[63] adlı kitabının Amerika baskısı için yazdığı önsözde şunu vurguluyor: "Mandelstam, her şeyden önce, çağımızda baştan çıkarı-

cılık karşısındaki direnciyle öne çıkmaktadır; devrimden önce de sonra da." Şair Ossip Mandelstam'ın eşi Nadejda, "Hope Against Hope" (Umuda Karşı Umut)[64] adlı kitabında şöyle diyor: "Sözcükleri dünyanın genel olarak içselleştirdiği bir görüşten çıkarak akan bazı insanlar vardır ve belki de şairler için her zaman bu geçerlidir. (...) Belki de onları kendilerini ifade etmeye zorlayan şey de, otantikliklerinin ölçüsü de budur. (...) Her şair, kamuoyunun görüşünü zorlayan bir oyunbozan, bir karaçalıdır; yani defalarca tekrarlanmış görüşleri benimsemek yerine, evrensel anlayıştan yeni bir anlam çıkartır."

Şimdi, kendisi de zarar görmüş olduğu için Mandelstam'ın tam tersi bir tutum benimseyerek ve indirgenmiş insanlığı temsil eden ve güçlülük imajına esir olmuş bir toplumda bu özelliklerinin teşhis edilmesi mümkün olmayan bir insanı örnek vereceğim. İsviçre-Luzernli bir dazlak, benimle görüşmeye elinde zincir, muşta ve bir göz yaşartıcı gaz spreyiyle geldi. Kendisini savunmak için bunlara ihtiyaç duyuyordu. Dil ağırlıklı liseye gittiğini, canının sıkıldığını ve bu yüzden bir gruba katıldığını anlattı. Bir arada olduklarında güçlüydüler. Grubun kıdemli üyelerinin istediği her şeyi yapmak zorundaydılar. Tekrar yalnız kalmaktansa bu durumu kabulleniyordu. Hiçbir şeyden korkmuyordu. Grup halindeyken polisten daha güçlüydüler. Grubun kendisini meşrulaştırması için elbette bir *düşman* gerekiyordu. Amaçları, "şehri uyuşturucu bağımlılarından, mültecilerden, eşcinsellerden ve diğer döküntülerden temizlemekti." Aslında hep sıkılıyordu, ama grupla birlikte "kafa çekmeye ve biraz dalaşmaya" çıkıyorlardı, bu da hayatı daha heyecanlı

kılıyordu. "Eğer birilerine geçiremezsem geberip giderim." Kurbanın kim olduğu onun için fark etmiyordu, önemli olan bir kurban bulmaktı.[65]

Bu varoluş, dışarıdan yönlendirilen türden. Boyun eğmeye ihtiyaç duyuyor ve bu yüzden de kendisini seçilmiş ve güçlü hissediyor.

İnsan oluştaki bu bozulmaya Vaclav Havel de işaret etmişti: Bugünkü Çek Cumhuriyeti'nin yeni devlet başkanı olarak 1990 yılında yaptığı yeni yıl konuşmasında şöyle bir uyarıda bulundu: "Ortamdaki gelenek yozlaşmasından söz ederken (...) hepimizden söz ediyorum. Sonuçta hepimiz totaliter sisteme alışmış, onu değiştirilemez bir durum olarak kabullenmiş ve böylelikle onun devamını sağlamıştık. (...) Bütün sorumluluğu eski rejime yükleyemeyiz, çünkü hem gerçeğe uygun düşmez, hem de böyle bir tutum bugün hepimizin önünde duran görevi, yani özgür, bağımsız, makul ve hızlı davranma görevini yerine getirme gücümüzü azaltır."[66]

Cordelia Edvardson, böyle bir tutuma illa ki bariz bir toyluk ve şiddetin eşlik etmesinin gerekmediğini ortaya koyuyor. Sorumluluğun diğer yüzü, bu sorumluluktan kahramanlık yoluyla kaçma girişimidir. Trende birinci sınıf kompartımanda tanıştığı eğitimli bir çiftten söz ediyor.[67] Hanım, Goethe'den ve "Faust"undan söz ediyor ve romanda tek bir seçkin insana rastlanmadığından yakınıyor. Cordelia Edvardson, bunu şöyle yorumluyor: "Sophie Scholl ve mücadele arkadaşları seçkin insan aramıyorlardı; bütün kırılganlıkları ve başarısızlıklarıyla insan gibi insanlar onlar için yeterliydi. Fakat onlar gibileri azınlıktaydı. Sophie Scholl'ün basit sözcüklerle temel bir görüşü ifa-

de ettiğine inanıyorum. Yani şunu: 'Seçkin' veya 'yeni' insan arayışı, doğrudan doğruya tehlikeli sonuçlar doğurabilir. (...) Şeytanın güçlerini serbest bırakmak isteyenler, yeni düzenden, yeni insandan, özveriden, yüce bir amaca adanmaktan –ve neden olmasın?– 'seçkin kahramanlar'dan söz ederler. (...) Biz yine eski insanın yanında olalım, yeter ki o yetersizliğini, tembelliğini, korkusunu ve yorgunluğunu inkâr etmesin."

İnsan kendi varlığını ancak böyle bulabilir ve kendi gerçek sorumluluğunu ancak böyle üstlenebilir. Cordelia Edvardson'un bu ifadeleri bizi, şiddet odaklı toplumların kendi çöküşünü hazırlayan durumla yüzleştiriyor. Güçlüler, kendi ölümcül zihniyetlerini yayan suçluları korurlar.

Katilin korunması, suçlunun kendi pişmanlığıyla hiçbir zaman yüzleşememesine neden olur. İnsanlığının son artıklarını da bastırabilmek için daha da gaddarlaşmak zorunda kalır. Çoğu toplumun ceza hukuku anlayışı "cezalandırma" kavramına dayanır. Yalnızca bir suçlu aramamız, insanın kendisinin insanlığa karşı işlenen bir suçtan yana olabileceğini görmemizi engeller. Bu tutum durmadan gaddarlık üretir, gerilemesini sağlayamaz. Bizim için bir "düşman" bulmak ve cezalandırmak sorunları çözmekten daha önemlidir. Düşman imgesinin yanıltıcı gerçekliği, kendi ilan ettiğimiz liderler tarafından, biz onların büyüklük vaatlerinde kurtuluş aradığımız için kendi iktidar talepleri yolunda kullanılır.

Barbara Myerhoff'un Kaliforniya'daki bir yaşlılar merkezinde, bir grup Yahudi üzerinde yaptığı olağanüstü ve harekete geçirici araştırmaya katılan yaşlılardan biri sorunu şöyle özetliyordu: "İnsanlar ne zaman

kurtuluş arayarak birine sarılsalar felakete uğruyorlar; sığındıkları ister Tanrı, ister dalgalı saçlı, mavi gözlü yabancılar olsun, sonuç değişmiyor. Eğer kendini bir başkasının düşlerine bırakıyorsan, sonuçlarına katlanmayı da göze almalısın."[68]

Yaşanmamış Hayatın Yükü

Yaşanmamış olan

Marti Siirala, "From Transfer to Transference" (Nakilden Aktarıma)[69] başlıklı araştırmasında, suçluluk bilincimizin "yaşanmamış" hayata bir tepki olduğunu söyler. Şu örneği verir: "Kadın hastalarımdan biri, terapiye başlamasından üç yıl önce bir kez mastürbasyon yapmış olduğu için kendisini sonsuza kadar mahkûm edilmiş hissediyordu. Hastanın, suçluluğu en derinden hissettiği noktada işlediği en kötü suç olarak yorumladığı durum, aslında onun değerlendirilmemiş olanaklarını gösteren bir işaret ve bunu olduğu gibi kabul etmesi yönünde bir teşvikti. Yaşanmamış potansiyelinin yükü gerçekten ağırdı ve yaşadığı suçluluk duygusu da bununla orantılı olarak muazzamdı."

Eğer suç, insanın bastırılmış iç dünyasının yargılanmasıysa, bağışlayıcı görünen bir anne-baba gibi ortaya çıkamazsınız. Burada "suçlu" kendi kendisiyle karşı karşıya kalmalıdır. Ona eşlik edebilir, ıstırabını paylaşabilir; ancak onu bağışlayamazsınız. Böylece "suçlu", eşlikçisiyle (veya terapistiyle) eşit durumda olur, kendi sorumluluğunu üstlenen bir yetişkin olma olanağına

kavuşur. Bağışlamak "mea culpa"ya (ben suçluyum) götürür; gelişmeye ve dönüşmeye değil.

Yaşanmamış olanın ağırlığını taşımanın anlamı, Vietnam Savaşı'na katılmış olan pek çok eski Amerikan askerinin yaşadığı deneyimlerde sarsıcı biçimde ortaya çıkmıştır. Bu askerlerin yaşamını ve edimlerini belirleyen kuralların, bu cansiperane savaşın yol açtığı sarsıntıyla ilgisi yoktur.

Vietnam'a giden askerlerin çoğu olumlu ve adil bir mesele için savaştığına inanıyordu. Giderek, Amerika'nın misyonuna inanan toplumsal görüşe yer bırakmayan kendi iç tepkileriyle yüzleşmeye başladılar. Ölümün dehşetini, erkeklerin, kadınların ve çocukların katledilişini birebir yaşadılar. Kendileri de, kişiselleştirmeye imkân bırakmayan uzak mesafeden değil, çok yakın temasla insan öldürdüler. Yaptıkları şeyin anlamı dağıldı, geriye sadece yoldaşlarının kurtarılmasının somut anlamı kaldı. Ancak bütün bunlar, düşmanı insan saymayan bir ideolojiyle bağdaşmıyordu.

Üzerlerindeki toplumsal baskının onları kendiliklerinden kopmaya zorlamasına rağmen, binlerce Amerikan askerinin inkâra başvurma yoluyla savaşın dehşetini reddetmiş olması, hem onlar, hem de bizler için olumlu bir söylemdir. Bu durumu dönüştürebilmek için tekrar tekrar umutsuzca çaba gösterdiler, ama toplumsal dil bu duyumsal algıları yerli yerine oturtmaya yetmediği için başarısızlığa mahkûm oldular. Bu süreçleri ciddiye alan belki de tek Amerikalı terapist olan Erling Eng[70], hastaları arasında bulunan eski askerlerin, duyguları vatansever bir savaşçıdan beklenenle örtüşmediği için kendi duyguları karşısında güvensizliğe düş-

tüklerini söylüyordu. İntiharlar ve şiddet patlamaları hızla arttı, eski askerler kaçışı suç, alkol ve uyuşturucuda arıyorlardı. Erkeklikle ilgili içselleştirilmiş olan tüm bilgilere ters düştüğü için, ne kendi duygularına hükmedebiliyor, ne de acılarıyla yüzleşebiliyorlardı.

Resmî Amerikan psikiyatrisi, psikotik, paranoyak veya korku nevrozlu olarak sınıflandırılan bu insanların yıllar geçtikçe büyüyen ve sonra onları kişisel bir felakete götüren acılarının temelinde savaşın yattığı gerçeğini onlarca yıl sonra nihayet kabul etti. Bu durum, "travma sonrası stres bozukluğu" olarak adlandırıldı, yani stresi sonradan ortaya çıkan temel bir travmanın yol açtığı araz. Fakat bu, dikkatleri toplumun kendisinin de dahil olduğu süreçten uzaklaştıran bir formüldü.

Erling Eng, hastanın dünyasına adım atma cesaretini gösterdi ve bu hastaların acılarının, kendileri tarafından gizlenen bir başka acıyla bağlantılı olduğunu ortaya çıkardı: sorumlu olmamalarına rağmen yine de sorumluluğunu taşıdıkları bir öldürme eyleminin verdiği acı. Resmî ideoloji, öldürme eylemini bir öldürmeme olarak sunduğu ve soyut bir durum olarak görmek istediği için, bu hastalar asker olarak, insan oluşla her türlü ilişkileri kesilmiş durumda "kötü" bir düşmanı suçluluk duymadan öldürebilmenin acısını çekiyorlardı.

Ancak askerlerin çoğu için düşmanla karşılaşmak bireysel bir tecrübeydi, uçaktan ateş ederek öldürmek gibi bir şey değildi. Öldürmenin sorumluluğunu ortadan kaldıran resmî görüş burada işlemiyordu. Ancak yine de insanın kendi görüşünü engelleyen ve içsel duygu algılarına ifade ve onay yollarını kapatan bir

gözlük gibiydi. Bu askerler, kendileri olarak ortaya çıkamamanın acısını çekiyorlardı. Fakat bir başka insanı öldürmenin dehşetini içlerinde hissediyorlardı. Bu insanlar parçalanmıştı, umutsuzca, körlemesine bir çözüm arıyorlardı. İdeolojinin tutsağı olarak acılarından kaçmak istiyorlardı sadece.

Vietnam'da savaşmış eski askerlerden pek azı, Ron Kovic'in[71] yaptığı gibi, hastalıklarının kaynağına kendi kendilerine ulaşabildiler, çünkü bunun anlamı, Eng'in de ifade ettiği gibi, "itiraf edilmemiş bir sorumluluğu üstlenebilmekti."[72]

Fakat ölümle burun buruna gelince fark etmeden de olsa kendi duygularıyla karşı karşıya kalan bir insanın bu sorumluluktan kaçması mümkün değildir. "Asker, düşmanını gece gördüğü karabasanlarda arar," diye yazıyor Eng. Körcesine, kendi insanlığını içeren bir karşılaşmayı arar.

Pek çok "ilkel" toplumda böyle bir gelişim yaşanması mümkün değildir. Antropolog Florinda Donner, Venezüella ormanlarında yaşayan yerlilerin öldürme sırasında ölümden kaçmadıklarını anlatıyor.[73] Birini öldürdüklerinde, düşman da kendileri gibi insan olmayı sürdürüyor. Onun acı çeken ruhunu, bedeni gömülene kadar kendi yüreklerinde bir yük olarak taşıyorlar. Bu yükün altında suçlunun boğulabileceğini biliyorlar.

Vietnam Savaşı'ndaki askerler içinse durum tam tersiydi. Eng, bu eski askerlerden biri hakkında şunları söylüyor: "Kliniğe geldiğinde, hayatının kâbusunu hatırlamaktan kurtulmak için kendisine elektroşok uygulanmasını istiyordu (...)" Eng, kendini karşısındaki adamın yerine koyabilecek duruma gelene dek konuştular. Bu paylaşma sonucunda hasta kendi duyguları-

nı algılayabildi, onlarla yüzleşebildi, onların karşısına çıkabildi ve böylece kendi gücüne ulaşabildi. Sonunda Eng'e şunları söyledi: "Buraya geldiğimde en çok istediğim şey yaşadıklarımı unutmaktı. Şimdi onları hayatımın bir parçası olarak görüyorum ve unutmak istemiyorum. (...) İnsan, yaşayabilmek için ölümü görebilmeli."[74]

Bu adamlar kendi sorumluluklarıyla yüzleşmeyi başararak sevme yetilerini yeniden kazanabildiler. Antonio Porchia'nın, Eng tarafından alıntılanan sözleri tam bu noktada anlam kazanıyor: "Tümüyle ıstırap olmayan sevgi, tümüyle sevgi değildir."[75]

İnsanın kendisi olmaktan duyduğu korku yakınlık korkusudur

Yaşanmamışlığın ortaya çıkmasının nedeni, yaşamımızın ilk gününden itibaren sevginin bir hak değil, hak edilmesi gereken bir şey olduğunun kafalarımıza işlenmesinde yatar. Otuz yılı aşkın bir süre önce, sevgi ve başarı arasındaki bu ilişkinin her türlü öğrenme sürecinin temeli olduğunu savunan bir inceleme yayımlandı. "From Learning for Love to Love of Learning" (Sevgi Uğruna Öğrenmekten Öğrenme Sevgisine)[76] başlıklı bu kitap, insanın sevgi almak için bir şeyler ortaya koyması gerektiğini öne sürüyor. Sevginin bu şekilde çarpıtılmasının sonucunda ortaya kendilik yitimi ve bağımlılık çıkıyor.

Bu tür sevgi nedeniyle insanlar sevebilme yetilerini yitiriyor. Sevgi, yaşanmamışlık haline gelince her tür şiddetin kaynağını oluşturuyor. Antropolog Eleanor Burke Leacock bu durumu, 16. yüzyılda[77] Cizvitlerin

Kanada'nın St-Lawrence bölgesinde yaşayan Montagnai yerlilerine Hıristiyanlığı kabul ettirmek için yaptıkları çalışmalardan bir örnekle anlatıyor. Bu tür koşula bağlı sevgi yerlilere "uygar" davranış biçimi olarak benimsetildiği andan itibaren onlar da başkalarını cezalandırmaya başlıyorlar.

İnsan anne-babası tarafından kendi varlığı temelinde sevilmiyorsa, sevgiyi kurallara uyma sonucu elde edebileceğini hızla öğreniyor. Bu kurallar da sahip olma ve denetimle ilgili. Örneğin bir rahip Montagnai yerlilerinden birine, evli bir kadının başka erkekleri sevmesinin saygın bir davranış olmadığını ve sahip olduğu çocuğun gerçekten kendi oğlu olduğundan emin olamayacağını söylüyor. Yerlinin yanıtı ise şöyle oluyor: "Sen bir noktayı anlamıyorsun. Siz Fransızlar sadece kendi çocuklarınızı seviyorsunuz, bizse kabilemizin bütün çocuklarını seviyoruz." Bu yerliler çocuklarını onların varlıkları temelinde seviyorlardı (örneğin çocuklarına asla bağırmıyorlardı); yetişkinlerin kendilik değerlerini bütünledikleri veya onların statü ihtiyaçlarına hizmet ettikleri için değil. Onların çocukları asla yetişkinlerin üstlerinden kendilik değeri sağladığı bir mülkiyet nesnesi değildi. Yerlilerin sevgisi koşulsuzdu.

Cizvit rahibi Lejeune, bizlere yerliler hakkında değerli bir tanım bıraktı: "Ne siyasi bir örgütlenmeye, ne resmî dairelere ve payelere, ne de otoritelere sahip olduklarından, başkanlarına ancak sempati duyuyorlarsa itaat ediyorlardı. Onur uğruna asla birbirlerini öldürmüyorlardı. Öylece yaşamaktan hoşnuttular, hiç kimse hazine istiflemek için kendini şeytana satmıyordu."[78]

Bizdeyse tam tersi yaşanır. Elbette, koşullu sevgiye tutunan anne-babalar ileride çocuklarının da tutsak olacağı aynı toplumsal örgü içinde tutsaktırlar. Bir "miras" gibi devredilerek devam eden bu seyir, ancak bir iç ses algılanabildiğinde kesilir. O zaman bu kısırdöngünün dışına çıkma olanağı doğar. Ama çekilen acıya rağmen bu süreç zorludur, çünkü anne-babanın emirlerine karşı çıkma korkusu, kendine ulaşma isteğinden güçlüdür.

Hastalarımızın gözleriyle bakarak iktidar savaşlarını fark edebiliriz. Henry kırk yaşındayken psikoterapiye geldi, çünkü toplumsal dünyadan gittikçe uzaklaşıyordu. Bir başka şikâyeti de annesinin ölümü karşısında herhangi bir duygusal tepki gösterememiş olmasıydı. Toplumsal düzeyde kendini geri çekmesinin asıl nedeninin mustarip olduğu egzama hastalığı olduğunu düşünüyordu. Terapide geçen bir süreden sonra, bu dışsal rahatsızlığın onu insanlarla temastan –ki bunu bilinçle istiyordu– "koruduğu" ortaya çıktı. Yaşanmamış olandan ötürü duyduğu korku, yakınlığa duyduğu gerçek ihtiyaç bu yolla ortaya çıkıyordu.

Kendisini bir kadının sürekli şekerle kandırmaya çalıştığı küçük bir eşek olarak gördüğü rüya, soğuk ve baskın bir anne ilişkisini ortaya çıkarttı. Rüyasında ne zaman şekere kanıp yaklaşsa, kadın bacaklarına vuruyordu. Ön bacakları bir süre sonra berelerle doluyordu, ama o yine de başka türlü davranmayı başaramıyordu. Çünkü şekere doğru gitmezse kadın için yetersiz kalacağını hissediyordu. Rüyayla ilgili çağrışımları üzerine konuşurken, şekerin sevgi değil mükâfat olduğu anlaşıldı. Çocukluğundaki bu "mükâfat", koyduğu davranış kurallarına uyduğu için annesinden gelen onaydı.

Bu onay, hastamın asla kavuşamadığı, ama onsuz da hayatta kalamayacağı bir sevginin ikamesi olarak kabul edilmişti. Hastamın bu konu üzerinde çalıştığı seansta içinde ölüm korkusu yükseldi. Bunu neredeyse bağırarak dile getirdikten sonra yakınlık korkusunu da fark etti: *"İnsan, kimseyi yanına yaklaştırmamak için dehşet verici o korkuyu korumaya çalışıyor."*

Sevgiye duyduğumuz büyük özleme rağmen, sürekli olarak ve sevgi adına yakınlıktan kaçma çabasına yol açan şey işte bu korkudur. Bu, açlığa, yani en derin ihtiyaçlarımıza karşı yapılan bir açlık grevidir.

İnsanın tamamen kendine ait bir dünyaya çekilmesi otizme benzer. Bu, insanın kendisini yakınlığın incitmesinden "korumak" için geliştirdiği en uç biçimdir belki de. İşkencenin de, düşman imgesi senaryolarının da her türü, insanın kendini içindeki insani yandan korumak için, çok çelişik bir biçimde ve buna bağlı olan insaniyetsizliği de maskelemeksizin gerçekleştirdiği girişimlerdir. Ancak bizi hasara uğratanlar, bize işkence yapanlar ve tecavüz edenler, kendilik nefretlerini dışa çevrilmiş bir nefret ve yıkıcılığa dönüştürmüşlerdir.

İşkenceciler hakkında bilgi verenler ile, hayatlarını indirgenmiş ve tariflere uydurulmuş olarak geçiren kişiler "arazlı"dır. Sevilmemenin acısını ve yarasını herkes bir kez yaşamıştır, ama ruhsal bakımdan hasta olanlar buna karşı hastalıklarıyla seslerini yükseltirler. Gerçekliklerinin açık bir ilanına güçleri yetmez; güçlerinin aslında duyarlılıklarında ve acıya katlanma yetilerinde olduğunu anlamalarını sağlayacak deneyimler-

den uzak tutulurlar. Bu yüzden mücadeleleri sonuçsuz kalır ve neticede kendilerine yıkım getirir.

Buna karşılık, dışa sergilenen imaj kurallarına uydukları için gayet "normal" görünen diğerleri, kendileriyle değil, canlı olanla mücadele ederler. Böyle kişilerde, yaşamı inkâr ettikleri gerçeği, ancak olayların baskısı altında yaşanmamışlık açığa çıktığında kendini gösterir. Bu durumda davranış çerçeveleri dağılır ve psikotik bir yıkımla kendileri de dünyaları da ölüme sürüklenir. Eğer bu tür bir insan siyasal iktidarı ele geçirmişse, bu durum hepimizi etkiler.

Hitler'in, ölümünden hemen önce sayısız anne ile çocuğunu metro tünellerinde boğularak ölüme mahkûm ettiği alevler içindeki Berlin'de gerçekleşen sonunu düşünmek yeterlidir. Bu insanlar çaresizlik içinde olduklarından Hitler için değersizdiler. Resmî olarak hasta kabul edilenler, hepimizin içinde var olan bu süreçler hakkında bilgi verirler. Sevgiye dair temel yalan onlar için de geçerlidir, ama farklı biçimde. Kendilerini emniyette hissetmelerini sağlayan ve acısını çektikleri yalıtılmışlık içinde kalabildikleri sürece bu yalana karşı mücadele ederler. Ama bu yalıtılmışlık bir başkasının duygusal yakınlaşmasıyla tehlikeye girdiğinde onlar da sevgiyi reddederler.

Freud, psikanaliz içindeki bu süreçleri direnç olarak tanımlar. Hastalarının kendilerini kötü varsaydıkları içgüdülere karşı korumak için iyileşmeye karşı direnç gösterdiklerini düşünür. Bu nedenle egonun kendisini bilinçdışına ve bastırılmış olana karşı korumak için başvurduğu bir "anticathexes"ten (karşı yatırım) söz eder. Freud bunun nedenlerini, merkezlerinde toplum-

dışı dürtülerin bulunduğu mekanizmalar ve yapılarda görür. Sosyalleşmeyi insanın kendi dürtülerinin toplumdışı görüldükleri için bastırılması anlamında ele aldığı toplum ve dürtü karşılaştırması, yerleşik otoriteye karşı her haklı karşı çıkışı peşinen mahkûm etmektedir. Bu nedenle hastalarındaki direncin gerçekte ne olduğunu "görememiştir", ama onların kendilerini gerçekleştirme girişimlerini desteklemiştir.

Bu durum örneğin, Abraham Kardiner'in Freud'la yaptığı analizi betimleyişinde ortaya çıkmaktadır.[79] Kardiner, Freud'un kendisini bağımsızlığa yöneltme girişiminden hoşnut değildi ve sonunda kendisine, bağımlılığını daha uzun süre devam ettirebilmesine olanak sağlayan başka bir analizci aradı.

Bugün hastalarımızın, kendilerini korkutan yakınlaşmadan kaçmaya çalıştıklarını görebiliyoruz. Paylaşılabileceğine inanmadıklarından ve yalnızlıkları, farkına varmasalar da büyüklük ve küçümseme üzerine kurulu gizli bir güç olarak, fantezileştirdikleri güçlülükleri haline geldiğinden, hastalar yalıtılmışlıklarını savunuyorlar. *Ve* ölümü bir daha asla yaşamak istemiyorlar, yani terapide sevgiden yoksun bırakılma durumuyla tekrar karşılaşmak istemiyorlar. Böyle bir şeyi tekrar canlandırmak ve yaşamak hastanın müthiş bir cesaret göstermesini gerektirir.

Hastalarımızın aslında anne imgelerini de (babanınkinden daha fazla) iyi anne olarak korumak istediklerini söyleyebiliriz. Ama hastalar bunu, uzlaşmacıların yaptıkları gibi iyiyi öldürerek yapmıyorlar. Ya kendilerine sunulan sevgi, ya da sevgiyi sunan kişi yetersiz olduğu için kimsenin kendilerini sevemeyeceğini "kanıtlayarak" yapıyorlar. Hastalar ile kötüye

uyum sağlamış olanlar arasındaki temel fark budur. Birinciler öldürmezler, sadece kendi hayatlarını işkenceye çevirirler. Ancak onların gelişim süreçlerinden her iki tarafta neyin ortak olduğunu anlarız: yetersiz bir sevginin katlanılmazlığı. Buna birkaç örnek vermek istiyorum.

Kırklı yaşlarının ortasında bir erkek hasta, kendisinden yararlanan bir anne tarafından belirlenmiş bir çocukluk yaşamış. Anne, oğluna ancak toplumsal imajını güçlendirdiğinde veya işine yaradığında ilgi göstermiş. Böyle durumlarda heyecan verici ve baştan çıkartıcı bir tavrı olurmuş. Böyle zamanlarda oğluyla uzun uzun oynarmış, ama canı sıkıldığında onu aniden ortada bırakırmış. Hastam, annesi tarafından bırakıldığında bekler, pencerenin başından ayrılmadan onun yolunu gözlermiş. Sonradan hatırladığı duygu, onsuz bir yaşam olamayacağıymış. "Annem ne zaman ağlasa ona bakacağıma söz verirdim ve bana sarıldığında –ama bir an sonra bir telefona neşe içinde cevap vermek için beni aniden bırakabilirdi– kendimi son derece mutlu hissederdim." Böyle anlarda annesiyle bütünleştiğinde, onun dünyayı küçümseyişinin de içine girmiş oluyordu. Hastam böylece, kendi çaresizliği karşısında duyduğu küçümsemeyi de örtbas etmiş oluyordu. "Her şeyle alay ederdik; kimse bizim kadar iyi değildi."[80]

Büyüdüğünde, hiçbir şey veremeyen, sahte, duygusal bakımdan soğuk bir kadına sarıldı. "Bir temele ihtiyacım var, soğuklukla, ölümle temasa, kendim için bir tılsıma ihtiyacım var. (...) Yalnız kaldığımda, bu benim için dibi olmayan dehşet verici bir uçurum oluyor."

Sahte sevgileri seçerek kendisini aşağılanmış hisset-

mekle birlikte, bu "kadın olmayan" kadınları küçümsediğini biliyor ve kendine ait bu gizle yetiniyordu. Ve daha da derinde: Onları seviyormuş gibi yaparak içindeki kendiliğini oyunun dışında tutuyordu. Böylece dokunulmadan kalıyordu. Aynı zamanda da annesi –sonraları hayatındaki kadınlardan biri– onu terk edecek diye panik yaşıyordu. Bütün bunların kendisini deliliğe veya intihara sürükleyebileceğini hissediyordu. "O zaman ölmekte olduğum duygusuna kapılıyordum, deliler gibi; çocukken aklımı kaçırabilirdim." Ardından, neredeyse nefes almadan, bu düğümü çözmekteki yetersizliğinden söz etti. Kendisini yeterince güçlü hissetmiyordu: "Ellinci kattaki bir pencerenin camını silemezdim veya bir paraşütçü olamazdım." Böylece, bir cesaret kurmacasını gerçek güç gibi göstererek, çaresizlik karşısında duyduğu paniği, güç ile alay etmeye dönüştürüyordu. Bu şekilde kendisini gerçek ilişkilerin uzağında tutuyor ve bütün dünyayı müthiş bir şekilde küçümseyerek yarattığı hayal edilmiş bir güvencenin içinde kalarak yaşamdan kaçan bir yalıtılmışlığa giriyordu.

Bir başka örnek: Bir kadın hastam yurtdışından beni aradı. Kıl payı tecavüzden kurtulmuştu, güveni sarsılmıştı, umutsuzluk içindeydi ve hemen geri dönmek istiyordu. Ertesi gün için bir randevu ayarladık. Geldi ve kayıtsızlık içerisinde bir yığın önemsiz şeyden söz etti. Ona yaşamış olduğu umutsuzluğu ve bu seansın nedenini hatırlattım. "Artık çok geride kaldı, hem o kadar şiddetli değil," dedi. Ona umutsuzluğunu hatırlatmamı şiddet yüklü bir saldırı olarak algıladı. "Herhalde onurumun kırıldığı duygusunu yaşamalıyım," dedi hafifseyerek. Bunun anlamı şuydu: Ona

tepki verdiğim için ben zayıftım, oysa o kendisini yalıttığı, benim ilgime ihtiyaç duymadığı için güçlüydü. Bu "dokunma bana" tavrı, insanın kendi beklentileri karşısında oluşturduğu bir sığınaktır. Hastam, insani ilgiye ihtiyacı olduğunu inkâr ederek kendisini koruyordu. Çocuklarına karşı yok edici davranış biçimi sergileyen bir anne-babayla geçirilmiş çocukluktan sonra bu anlaşılır bir tutumdur. Ama burada söz konusu olan başka bir şey daha var: İyi şeyler yaşamak da bir tehdit olarak algılanıyor. Hastam bundan kaçınmak için de kendisine dostça davranan herkesi kışkırtmaya çalışıyor. O zaman kendisini yalnızlığı içinde onaylanmış hissedebilir: Kimse insani değildir, kimse ona yaklaşmıyordur. Böylece anne-babasını korumuş olur. Kimse onlardan daha iyi değildir.

Üçüncü örnek: Bir başka kadın hasta da kendisinden duyduğu dehşeti, terapistini kendi durumuna sempatiyle yaklaşmamakla suçlayarak ifade ediyordu ve bunun altında yalıtma manevraları gizliydi. Ama duygularını terapistiyle paylaştığına inandığı zamanlarda da, terapistinin "gerçekten korktuğunu görürse kendisinden hoşlanmayacağı" duygusunu yaşıyordu. Bu durumda korkusunu gizlemek zorunda kalıyor, ama paylaştığına inanıyordu. Aslında kısa bir süre önce, hiçbir duygu belirtisi göstermeden sarsıcı çocukluk yaşantısını anlatmıştı.

Bu direnç dipteki bir şeyi ifade ediyor; yani insanın kendisini bir felakete dönüşen sevgiden koruma girişimini. Sevilmemiş olmak, çocukken reddedilmiş olmak insanın varlığında korkunç bir yaralanmaya yol açıyor, öyle ki bunun yarattığı müthiş acı, ancak yalıtılma ve

küçümsemeyle (hem kendini, hem başkalarını) gizlenebiliyor.

Temelde hepimiz yetersiz sevgi yüzünden yara aldık. Bunu atlatabilmek için yaralarımızın derinliğine göre her yolu deniyoruz. "Hasta" olanlar, ancak başkalarını yanlarına yaklaştırmayarak yaşamlarını sürdürebiliyor, fakat bu davranışın tutumlarını belirlediğinin farkında değiller. Yine de hakkında geniş bilgi sahibi oldukları bir şey var: adaletsizlik.

Olduğumuzu sandığımız şey olmadığımızı; sevgi ve ilgi paravanı ardında iktidar uyguladığımızı; birbirimizi karşılıklı yaraladığımızı, ama bunu iyilik olarak sunduğumuzu bize göstermek için yüzümüze ayna tutuyorlar. Bu hastalar, durumu ancak kendilerini sevgisizliğin nesnesi haline getirerek dolaylı bir şekilde ifade edebilirler. Böylece bize kimseyi sevemeyeceğimizi gösterirler. Kendilerini, yakınmaları ve acılarıyla sevimsizleştirerek aslında bizi suçladıklarını maskelerler. Bizim reddedişimizin kurbanı olarak kendilerini korurlar. "Kendilerini korumalarının" bedeli, yaşarken cansız olmaktır. Bu durumda onlarla aramızdaki insani ortaklığı göremiyoruz.

Yalanları onaylandığı sürece, uzlaşmacılarla temas mümkündür. Buna karşın hastalara dokunma imkânı yoktur. Gustav Bychowski, bize deliliğini şu şekilde dışa vuran bir kadını örnek olarak gösteriyor: Kadın ne zaman birisi onu ciddiye alsa, gerçekten onaylasa, öfke krizine tutuluyordu.[81] Bu yolla, dıştaki görüntüsünün sahici olmadığı, kendi gerçeğini kökten reddettiği şeklindeki acıtıcı bilgiyi ortaya koyuyordu. Onun için, bir yalan olarak yaşamaktansa hiç yaşamamak daha iyiydi.

Bu gelişimin her iki biçiminde de yakınlığa tahammül etmek mümkün değildir. İktidara boyun eğenler için yakınlık bozulmaya uğramıştır. Ya kendileri boyun eğerler ya da karşı taraf onlara boyun eğer. Karşılıklı ilişki burada asla birbirine denk olanlar arasında bir alışveriş değildir. Her zaman, hedefi diğerinin imajını efendi veya uşak olarak onaylamak olan bir oyun (sert ve tehlikeli bir oyun) söz konusudur. Buna karşılık, başından beri oyuna girmeyenler kendilerine hiçbir şekilde dokunulmasına izin vermezler.

Her iki taraf da gerçek bir kendilikten korkar. Birinciler, kendilerine ihanetlerini ortaya çıkartacağı için; diğerleri ise böyle bir kendilik onları ölüme yakınlaştıracağı için korkarlar.

Sahte Tanrıları Aramak

New Mexico'da yaşayan Taos Pueblos yerlilerinin şefi Ochwiay Biano, Carl Gustav Jung'la yaptıkları bir konuşmada Tanrı'yla ilişkisini şöyle anlatıyor:[82] "Yaptıklarımızı (dini anlamda), sadece kendimiz için yapmıyoruz (...), bunları bütün dünya için yapıyoruz. (...) Eğer biz böyle davranmasak dünyanın hali ne olurdu (...)? Biz dünyanın çatısında yaşıyoruz; biz güneş babanın oğullarıyız ve dinimizle ona her gün gökyüzünü kat etmesi için yardım ediyoruz. Bunu sadece kendimiz için değil, tüm dünya için yapıyoruz. Eğer dinimizi uygulamaktan vazgeçersek, on yıl içinde güneş doğmaz olur. O zaman da sonsuza dek gece hüküm sürer." Jung, bunun üzerine şunları yazıyor: "(...) İnsanın Tanrı'ya değiş tokuş içinde bir şeyler verebilmesi gurur verici bir şey, çünkü bu, bireyi metaforik bir olgunun onur düzeyine çıkartıyor. (...) Böyle bir adam, kelimenin tam anlamıyla kendisine uygun yeri bulmuş oluyor."

Ama insan kendisinin dışında bir otorite aramak zorunluluğu hissediyorsa, o zaman sadece insanın üzerinden sorumluluğu alacak bir kurtarıcı bulmak söz konusu olabilir. İnsan, gerçek varlıkları içinde gör-

mesine izin verilmeyen anne ve babasıyla ilişkisinde olduğu gibi, başlangıçtaki bu ilk yalanı sürdürebileceği başkalarını arar hiç durmadan.

Bu tür kurtarıcılar asla sevgi tanrıları olamazlar. İnsanın kendine karşı duyduğu küçümseme ve nefreti, başkalarına yöneltilen şiddet ve nefreti olumlayarak yumuşatan otoriteler kurtarıcı rolü oynayabilir ancak. Böylece insan, kendi adına sorumluluk üstlenmediği için pusuda bekleyen suçluluk duygusundan kurtulur. Fakat insanlar tarafından yaratılan böyle bir tanrı, insanları küçümsemekten başka bir şey yapamaz. İnsanların bağımsız olabileceğini peşinen reddeder. Böyle tanrı bozuntuları, kendilerini aşağı gören insanların kendi yansılarında yarattıkları sahte tanrılardır. Ne kendilerini, ne de başkalarını sevebilirler. Yani aslında bunlar kendilerine tanrısallığı uygun gören insanlardır.

Kimler sahte tanrı haline getirilir?

Bu tür bir kişilik yapısının gelişimindeki "alicengiz oyunu", içteki boşluğun, dışarıdan dayatılmış kendiliğin abartılı bir biçimde üstün görülmesi sayesinde geçiştirilmesinde yatar. Erkek çocuğun gelişiminde böyle bir yönelimi ancak anne başlatabilir. (Kız çocukta ise baba tarafından tercih edilmek anneye karşı suçluluk yaratır. Eğer bu inkâr edilirse, kız çocuk içinin derinliklerindeki kadınlığına ve insanlığına sırt çevirir ve erkeğe özgü iktidar sahibi olma iddiasıyla özdeşleşir.)

Bu, kız veya erkek çocuğun anne tarafından övgü, ilgi ve hayranlık gösterme yoluyla suni olarak baştan

çıkartılmasıyla bir ödipal gelişim çerçevesi içinde gerçekleşir. Küçük çocuklar böyle bir hayranlık gösterisine karşı kendilerini koruyamazlar, çünkü bu onları çok önemli bir hale getirir. Ve eğer bu duyguya boğulurlarsa suçluluk duygularıyla yüzleşme ihtiyacını hiç duymayacaklardır.

Sorun, anne tarafından uygulanan baskının çocuklara, kendi güçleri dışında bir önem yüklemesindedir. Zaten duydukları küçümsemenin temelini oluşturan da budur. Çocuk anneyi –daha sonra bütün kadınları ve erkekleri, yani tüm insanlığı– kendisine verdiği aşırı değer yüzünden içinde bir boşluk hissettiği için gizliden gizliye küçümser. Yani kendisini kurtarmak için büyüklenmeciliğe sığınmak ve annenin dayattığı rolü kendi rolü olarak benimsemek zorundadır. Ama kurtarıcı rolü içinde yaşamı boyunca hep kendi kendisinden intikam alacaktır.

Volker Elis Pilgrim, böyle erkekleri "ana kuzusu"[83] olarak adlandırır. Hitler, Stalin ve Napolyon gibi erkeklerin anneleriyle özel bir ilişkileri vardı. Pilgrim, bu özel ilişkinin annelerine duydukları derin sevgiyle ilişkili olduğuna inanıyor. Bense, *görünürdeki* sevginin, bu erkek çocukların sömürücü annelere karşı duydukları temel bir nefreti inkâr etmek için gösterdikleri bir tepki olduğu kanısındayım.

Bu annelerin, kızları veya oğullarının bilinçleri üzerinde neden baskın oldukları; bunu kendi iktidar beklentilerine alet edip etmedikleri, ya da baba tarafından eziyet haline getirilen yaşamları için bir kurtuluş olarak görüp görmedikleri sonucu değiştirmiyor. Bu noktada belirleyici olan şey, çocuklara aşılanan abartılı önem duygusudur.

Bütün bu erkek (veya kız) çocuklar, seven anne veya seven baba imajına uyum göstermeyi öğrenmişlerdir. Bu rolü, izleyicide hiçbir çelişkili duygu uyandırmadan oynamayı başarırlar. Sevgi parıltıları yayar ve bunları ölümcül amaçlarla kullanırlar.

Elbette bu onları tanrı haline getirmeye yetmez. Süreç, kendilerini küçük gören ve yetersiz bulanların da katılımını gerektirir. Durumu farklı kılan; büyüklenmecilikte eksikliktir. Hırslı bir anne tarafından baştan çıkartılma olmadığında büyüklenmecilik asla ortaya çıkmaz. Gerçek sevgi korku verir, çünkü kendimizi buna layık hissetmeyiz. Bireysel düzeyde sevme yetersizliği dramına yol açan durum, siyasi düzlemde insanlık dramına dönüşür. Bizim sahte tanrılar haline getirdiğimiz insanların yarattığı katakulli, bir yandan insanları küçümserken bir yandan da kendilerini kurtarıcı olarak benimsetebilmeleridir.

Bunu başarabilmelerinin tek nedeni, insanların kendilerini sahte sevgi ilişkisinde rahat hissetmeleridir; gerçek sevgide olduğu gibi korku duymazlar. Ne kadar çelişkili görünse de, kendilerini kurtaracak küçümsenmenin peşindedirler. Sahte tanrıların faydalanmak için aradıkları şey de tam olarak budur ve kendilerini böylece diğerlerinin üstünde bir konuma yükseltirler.

Sahte tanrıların varlığı etkileşime dayanır: kendinden başkalarını küçümseyenle kendisini sevemeyen arasındaki etkileşime. Burada bir kısırdöngü söz konusudur: Anneler, kendilerinin altında ezildiği erkek deliliğinin tam bir yansıması olan erkek çocukları "meydana getirirler". İnsan, iktidar ideolojisiyle işbirlikçi olarak da, kurban olarak da ilişkisini sürdürebilir. Böylece kötü

sürekli devredilir. Bu kısırdöngü ancak bir bilincine varma süreci içinde kırılabilir.

Eugene O'Neill, "More Stately Mansions" (Dünyanın Bütün Zenginlikleri)[84] adlı tiyatro yapıtında bu süreci bütün karmaşıklığı ve sinsi işleyişiyle yakalamıştır. O'Neill, anne-oğul arasındaki karmaşık ilişkiyi ve çocuğun soğuk, yıkıcı ve kendisini büyük hisseden bir insan haline gelişini psikoloji literatürüne kıyasla çok daha iyi gözlemlemiştir.

Herhalde O'Neill, uyuşturucu bağımlısı olan kendi annesiyle yaşadığı çapraşık ilişki sayesinde, bu oyununda bizim de bu süreci yaşamamızı sağlayabildi. Oyunda bunu *yaşantıladığımız* için, mantıksal düşünce yapısı, duygu temelindeki bağlantıları kavramamıza engel olmuyor. Bu noktada oyun üzerinde ayrıntılı olarak durmayı önemli buluyorum.

Seyirci, O'Neill'ın oyununda, gündelik yaşamda yanına yaklaştırmadığı bir gerçeği yaşıyor: Güçlülerin gerçekliğinin temeli, yolunu şaşırmış bir fantezi dünyasında bulunuyor. Oyunda anlatılan, iktidar hırsı çocukluğunda yaşadığı umutsuzca çaresizlikten kaynaklanan güç sahibi bir fabrikatör olan Simon'ın hikâyesi.

Annesi Simon'ı bir yandan kendi fantezi dünyasına sokma vaadiyle kendisine çekiyor; bir yandan da rahatsız olduğunda kendisinden uzaklaştırıyor. Bu keyfilik, sahip olma ve daha iyi olmayı Simon'ın yaşamının motoru haline getiriyor. Ancak sahip olma gayretinin ifadesini bulduğu bu tarz, aynı zamanda yarışmanın "gerçekliğini", yani daha derindeki güdüyü gizliyor. Fakat O'Neill, anne ile oğul arasındaki birbirini mülkiyetine alma şeklindeki etkileşim vasıtasıyla, bize psikopatın oluşum sürecini gösteriyor.

Ben "psikopat" kavramını Avrupa'daki alışılmış anlamından biraz farklı kullanıyorum ve bu konuya "Der Wahnsinn der Normalitaet" (Normalliğin Deliliği) kitabımda ayrıntılı olarak değinmiştim. Amerikalı psikiyatr Harvey Cleckley, "The Mask of Sanity" (Normallik Maskesi)[85] adlı yapıtında, psikiyatrik hasta tabloları bakımından çözümsüz bir bilmece olmayı sürdüren psikopatlar hakkında şunları söylüyor: "Gözlemci, inandırıcı bir ruhsal sağlıklılık maskesiyle karşı karşıyadır. Bu maskenin dış yüzü son derece sağlamdır; daha derindeki tabakalara varmak için sorularla sarsmanız mümkün değildir. Paranoid şizofrenlerde bazen yüzeyin altında rastlanan karmaşaya psikopatlarda rastlayamazsınız. Düşünme süreçleri, psikiyatrinin bakış açısına göre son derece normal bir akış gösterir ve gizli eğilimleri ortaya çıkartan testlerde hiçbir şey görülmez. (...) Ancak çok yavaş olarak bir kuşku belirir, sanki bütün o sağlamlığa rağmen...pek de sağlam bir insan söz konusu değildir ve sanki karşımızda insani bir kişiliği mükemmel taklit edebilen bir tepki verme makinesi vardır. Hatasız çalışan bu ruhsal aygıt, yalnızca yorulmaksızın doğru düşünme örnekleri sunmakla kalmaz, aynı zamanda yaşamın bütün uyarımları karşısında tepki veren normal insan duygularının uygun taklitlerini de yapar. Bu normal ve gelişkin insan kopyası o kadar mükemmeldir ki, böyle birini klinik ortamda inceleyen hiç kimse, onun nasıl ve neden gerçek olmadığını herhangi bir bilimsel nesnel kavramla ortaya koyamaz. Ama yine de bu insanın, tam ve sağlıklı yaşanan bir hayat anlamında bir gerçekliği olmadığını hisseder veya biliriz."

Bu insanların edimleri hiçbir zaman sevgi tarafın-

dan belirlenmez. Bizim acı ve sevgiyle bağlantılı varlığımızla alay ederler.

Temel özellikleri küçümseme ve örtbas etmedir. Psikopat, başkalarının ruhlarındaki iç çelişkileri görür. Ve karşısındaki kişi üzerinde iktidar kurabilmek için bunlardan faydalanabileceğini bilir. Bunları, annenin zayıf ve (şiddet kullansa da) çıkmazda bir babayla kurduğu ilişki üzerinden öğrenir. Böyle bir çıkmaz, anne bunu, aile içindeki iktidar konumunu garanti etmek amacıyla (dolaysız bir baskınlık veya kendi acılarının araç edilmesiyle yoluyla olması fark etmez) kullandığı ve sömürdüğü için zayıflığa dönüşür. Psikopatlar suçluluğu koz olarak kullanabilir, suçluluk duygusu yaratabilir, insanların suçluluk duygularından ötürü utanç duymalarını veya bundan kurtulmalarını sağlayabilir.

Çoğunluğu erkek olan bu tür psikopatların ruhsal gelişimlerindeki özellikler her zaman şu şekildedir:

Birincisi: Babaya nefret ve küçümseme duyulur, ama nefret ve küçümsemeye, kendi duyguları değil de annenin babaya karşı duygularının bir yansıması olduğu için açık bir şekilde karşı çıkılmaz. Psikopat başkaldırmaz, aksine babasının çoğunlukla alkolizme bağlı olan zayıflığını kanıtlamak için her gün süren bir mücadelenin içindedir. Bu mücadele babayı terk etmeye değil, aksine örtük, dile getirilmemiş bir suçlamaya yönelir.

İkincisi: Bu erkeklerin annelerinin kendilerine ait bir yaşamları yoktur. Çok hırslı olabilirler, ama yaşamlarının ana ilkesi erkeğin gücünü yüceltmektir. Amaçları bu gücü ele geçirmektir, kendi kadınlıklarının gücüne sahip olmak değil. Bu amaca farklı biçimlerde

ulaşabilirler. Örneğin Richard Nixon'ın annesi hırslı bir kadındı, Hitler'in annesi kendi acılarını koz olarak kullanıyordu. Ortak yanları, oğullarına, kendileri için babalarının aksine olağanüstü bir önem ve anlam ifade ettikleri düşüncesini aşılamaktı. Böyle bir vaat çocukların kendi güçlerini bulmasını imkânsızlaştırır. Çünkü çocuklar kendilerini sürekli annelerine göre ayarlarlar. Kendilerini ve annelerini, hem bu zayıflık yüzünden, hem de anneleri aslında oğullarını yetersiz görürken onları "güçlülükleri" nedeniyle seviyormuş gibi yaptıkları için, küçük görürler. Geriye kalan şey, annenin hayranlığına cevap vermekten ve büyüklüğü görev edinmekten ibarettir (bu süreç kadınlarda çoğunlukla baba çevresinde gelişir, ileride buna Margaret Thatcher örneğinde değineceğim).

O'Neill, "More Stately Mansions"da bize, bu insanların ölümcül zihniyetlerini nasıl yaşadıklarını ve kendi kendileriyle yüzleşmelerinin imkânsızlığıyla bunu durmadan nasıl bastırdıklarını gösteriyor.

Hikâye, 19. yüzyıl başlarında, Massachusetts'te zengin ve alkol düşkünü bir tekstil fabrikatörünün ailesi çevresinde geçer. Adam yaşamının sonlarına doğru servetini kaybeder, ama olası bir mali felaketin sonuçlarıyla karşılaşmadan ölür.

Oğlu Simon, ele geçirme ve hükümdarlığını genişletme uğruna her şeyi yapan güçlü varis olarak babasının yerine geçer. Annesi Deborah ise perde arkasından her şeye hâkim olma hırsındadır. Oğlu onun bu hırsında küçüklüğünden beri baskın bir rol oynamıştır. Deborah oğlunun varlığına hükmederek, onun üzerinden kendisine fantezi temelinde iktidar kullanabileceği bir dünya yaratmaya çalışır.

Bunu elde edebilmek için oğlunu kandırır: Onu büyüklük fantezilerinin partneri haline getirir. Ama oğlunun annesi için her şey olma ihtiyacı kendisine fazla geldiğinde, hırsının keyfiliğine dokunulmaması için oğlanı aynı rahatlıkla yüzüstü bırakır. Böylece aralarında sahip olma adına diğerine sahip olmayı hedefleyen sonu gelmez bir iktidar mücadelesi başlar. İkisi de ancak bu yolla içsel bir değerlilik duygusu yaşayabilmektedirler. İlişkilerinin temeli bu mücadeleden ibarettir, ama aslında her ikisi için de bir yük haline gelen sevgi sözcükleriyle kaplanmıştır. Böylece O'Neill, yerini iktidar ve sahip olma hırsı aldığı için yıkıcılıktan başka bir sonuç getirmeyen bir sevgi adına verilen beyhude mücadeleyi gözlerimizin önüne serer.

O'Neill'ın tasvirlerinin bazıları, onun bu insanların yaralarını, yıkıcılıklarını ve bundan kaynaklanan ruhsal yoksulluklarını kavramadaki benzersiz derinliğini gösteriyor ve aynı zamanda bu insanların davranışlarının dinamiğini de ortaya koyuyor.

Uzun yıllar birbirini görmeyen anne ile oğul tekrar bir araya geldiklerinde aralarında şu diyalog geçiyor:

> *Simon:* Şu anda çocukluğumda bana masal okurken nasıl da her role bütünüyle büründüğünü düşünüyordum. İyi peri, iyi kalpli kraliçe veya kötü muamele gören zavallı küçük prensesken –ki bu harika bir şeydi–, bir anda katı kalpli kraliçe veya kötü peri ya da korkunç cadı oluverirdin ve ben tüylerimin ürperdiğini hissederdim.
> *Deborah:* Küçükken olağanüstü duyarlı bir çocuktun ve geniş bir hayal gücüne sahiptin.

Deborah burada, kendi yanında yer almasının sorumluluğunu oğluna yüklüyor ve aynı zamanda da ona artık küçükken olduğu kadar "yetenekli" olmadığını hissettiriyor!

> *Simon:* Peki, şu anda hangi rolü oynuyorsun Anne...? (Biraz kararsızlık geçirdikten sonra)
> *Deborah* (Aniden tüm kontrolünü kaybetmiş gibidir–kibirle): Hayır. Ben tahtın arkasındaki gizli güç olmayı seçtim; saraydaki hırslı maceracı, kendi koyduğu hedefe varmak için bataklıktan çıkıp yüksek payelere ulaşmış biri; kralın kendisine duyduğu tutkuyu kullanarak onu kölesi haline getiren gözdesi olmayı seçtim!

Ama Deborah'nın bir kaçış olsun fantezilerinin, kocasının hayatına katılma yolundaki bütün girişimleri kesinlikle reddedilmiş olduğundan, hayatta kalması için tek imkân olduğu da görülüyor. Kocasının ölümünden sonra bu durumu şöyle anlatıyor:

> (...) bir akşam yemekte kocama samimiyetle sordum. (...): "İşlerin nasıl şu sıra? Gerçekten de çok merak ediyorum. Başkan Jackson'ın Merkez Bankası'yla yaşadığı sürtüşmenin senin ithalat-ihracat işlerin üzerinde olumlu bir etkisi oldu mu?" Sessizlik iyice derinleşti. Bu tuhaf kadın artık aklını tamamen mi kaçırmıştı yoksa? Hayır, yine fantezilere sarılmıştı. Zaten Deborah her zaman fantezilerle yaşamıştı.

Sadece fantezi ve iktidar üzerine kurulu bir hayatın derin çaresizliği Deborah tarafından şöyle dile getiriliyor:

> Bir keresinde, tam anlamıyla yittiğim, kendimle öfkeyle alay etmeksizin bir düş bile göremediğim bir noktaya varmıştım. Ruhuma ve yüreğime tükürmüştüm. (...) Doğduğum güne lanet ettim, kayıtsızlıkla karşılandığım o doğduğum güne (müthiş bir yoğunlukla). Küçük bir adım daha atsam deliliğe giden kapıdan geçeceğimi hissettiğim o âna kadar kendimi lanetledim, sana yemin ederim! Ve bu çıkış yoluna nasıl da özendim! (Aniden döner ve Simon'a nefretle bakar.) Hah! Senden nefret etmeme şaşıyorsun demek! (Aniden korku ve dehşetle yerinden fırlar.) Simon! Ne yapmak niyetindesin? Beni rahat bırak! Geçmişi gömüldüğü mezarda rahat bırak! (Kendine hâkim olmaya ve kayıtsız görünmeye çalışır.) Açık ve dürüst olmam gerekirse senin saçmalıklarını daha fazla dinlemek istemiyorum.

Simon az önce özlemini ona hissettirmeye çalışmıştı.

İmkânsız bir bağımlılık ve hem bu duyguyu kendisi yaratan, hem de fazla geldiğinde oğlunu iten bu anneyle bütünleşme özlemi içindeki Simon şöyle karşılık veriyor:

> Anne, var ya, son zamanlarda o bahçeyi özlüyorum; seni, eski halini! Senin içinde iyi, sevgili, güzel kraliçe olduğun cenneti özlüyorum. Dışarıdaki, bu duvarın ötesindeki, hayat adını verdikleri her şey öylesine ağır geliyor ki Anne!

Bunlardan az önce de şunları söyleyebilmişti: "Kendimi çok uzun zaman önce kendi isteğimle senin etkinden kurtarmıştım." Fakat bunu yapmış olmasının nedeni, annesi yerine dünyayı ele geçirme zorunluluğu duymasıydı.

Simon: Bugün demiryolu işini hallettim. Şirketin mülkiyetine geçecek. (...) Girişimler zincirimizin başka bir halkası. Gemilerim fabrikalarımıza pamuk taşıyor. Orada kumaşlarım dokunup trenlerime yükleniyor. Ama zincirin tamamlanması için daha çok eksik var. (...) Bir sonraki adım kendi bankamı kurmak olacak. O zaman şirketimi kendim finanse edebilirim. Hedefime giden yolda hiçbir şey beni durduramaz. (...) Şirketi özerkleştireceğim. Mutlak özerkliğin kapsamlı güvencesine kavuşacak; köle olmama hakkını sağlayan tek şeye: iktidara!

Mesele şu: sevgiye duyulan ihtiyaçla başlayan; anneyle, onun varlığına hükmetmek için girişilen sonuçsuz mücadeleye bağlanan ve yaralanmaz olmak için duyulan şiddetli ihtiyaçla sonuçlanan tüm ihtiyaçlardan kurtulma beklentisi. Her iktidar arayışının, sevgi ihtiyacının her türlü inkârının ve başkalarını elde ederek ve kontrol ederek bunlarla baş etme eğiliminin arkasında yatan ölümcüllük budur. Ancak o sana ait olduğunda güven duyabilirsin. Fakat bu tüm canlılığı öldüren bir yoldur.

Peki Deborah oğlunun hırsı karşısında nasıl tepki veriyor? Ona alan kaybettirmeye çalışıyor, çünkü oğlunun gücü, eğer kendisi için elde edilmemişse, onun üzerindeki iddialarını tehlikeye sokuyor.

Deborah: Anlıyorum. Benden çok uzaklaştığını görüyorum tatlım; bu arada kendini de kaybetmiş olduğunu ve çok yalnız kaldığını anlıyorum.
Simon: Kaybetmek mi? Ah hayır, böyle bir şeyi aklından bile geçirme sakın. Ben her zaman kazanırım. Bekle ve gör, Anne! Şirketi anlı şanlı bir zafere, yani

tam bir bağımsızlık ve özgürlüğe ulaştıracağımı sana kanıtlayacağım!

Simon, başka insanlara duyduğu ihtiyacı, onlar tarafından incitilebileceği için yok ederek kendisini yaralanmaz kılmaya çalışıyor. Ama bu da, ancak iktidar çabalarının daha da derinleştirilmesiyle dengelenebilen dipsiz bir boşluk yaratıyor.

Simon: Ama Anne, son zamanlarda makamımda tek başıma otururken bütün bu oyundan öylesine yorgunluk duyuyorum ki; masanın öbür tarafından aldığım her kartı, her birini işaretlemiş olduğum halde kuşkuyla incelemek, kazancımın nasıl artarak biriktiğini izlemek ve hızlı, ezici zaferimin nasıl öfke ve hoşnutsuzluğa dönüştüğünü hissetmek. Hırsın alevi, dondurucu bir yılgınlığın içinde eriyor; sanki içimdeki muhalif, öldürücü bir zehri, küçümsemenin zehrini püskürtmüş gibi.

Bir insanın boşluğunu ancak bir başkasıyla gerçek duyguları paylaşmak giderebilir, bu birbirine sahip olmaktan çok farklı bir şeydir. Aksi halde geriye sadece ölümle oyun oynamak kalır. Bu durumda böyle insanlar için ölüm büyük bir çekicilik kazanır.

Simon: Tehlike her zaman var (...) Bu bir uçurumun üzerinde ipte yürümek gibi... Aşağıya bakmamalısın, yoksa güvenini kaybeder ve düşme tehlikesine kapılırsın. (...) Bu özlemin, her şeye son verip nihayet huzura kavuşma hayalinin insanı nasıl büyülediğini bilmediğimi mi sanıyorsun? Huzura kavuşmak için tekrar sessizleşebilmek veya geriye dönmek!

İngilizce orijinal metinde ifade daha dolaysızdır: "(...) kendini yok etmek özgür olmaktır." Sanki O'Neill, Hitler'in Albert Speer'a şunları söylerken neler yaşadığını hissetmiş gibi: "(...) hayatıma son vermek benim için çok kolay. Kısacık bir an ve her şeyden kurtuluyorsun." İçleri boş olan insanların, büyüklük peşinden koşmalarına son verecek tek yol kendilerini –ve bizi– ölüme sürüklemekten geçer.

Erkeğin dünyasında kendisi de yolunu kaybetmiş bir annenin "sevgi olmayan sevgi"sinin verdiği katlanılmaz acı, kibir ve acımasızlığa dönüşür. Sonuç sarsıcıdır. Oyunun son sahnelerinden birinde bu durumla karşılaşırız. Burada muazzam ve yıkıcı sevgisizliği içinde anneyi ve asla doymayıp hep ağlayan küçük bir bebek olarak oğlunu gerçek yüzüyle görürüz.

Belli ki O'Neill, bu büyük adamların, sahte tanrıların kim olduklarını tamamen sezgisel olarak anlamıştı; bu ağlayıp duran zavallı oğlanlar, gözyaşlarıyla sevgi aramıyor, aksine öfke ve suçlamayla annelerini hedef alıyorlardı: Eğer benim olmazsan hiçbir işe yaramazsın. Burada kimse kendi sorumluluğunu üstlenmiyor. Simon annesine, onun çocukken girmesini yasakladığı özel bahçesinden ve düşlerinden, sonradan ortaya çıkan acıtıcı bir suçlamayla söz ediyor:

> Kendimi birdenbire kandırılmış bulduğumda hissettiğim korku verici duyguyu asla unutmadım. Hiçbir güven duygusunun, hiçbir inancın ve sevginin bulunmadığı, aksine sadece tehlike, güvensizlik ve doymak bilmez bir hırsla dolu bir yaşamın içinde öylesine terk edilmiş ve yalnızdım ki! Tanrı biliyor, o zaman senden nefret ettim! Ölmüş olmanı istedim! Asla doğmamış olmayı diledim!

Deborah (acımasız bir tatmini eğreti bir şekilde maskeleyen, sahte olduğu belli bir pişmanlıkla): Kasılan parmaklarını ruhumun en gizli köşelerinde dolaştırdığını hissedebiliyordum. Seni bir şekilde uyarmalıydım ve bir masal uydurdum... (Aniden ifadesi değişip kendinden duyduğu korkuya dönüşür–şaşkındır.) Hayır! Bunu kastetmedim! Beni buna sen inandırdın! Bana bunları söyleten senin deliliğin! Annenden nefret ettiğini ve ölümünü istediğini nasıl söylersin?
Simon (tutkuyla): Bütün istediğim geri dönüş yolunu bulabilmen; kapıyı aç ve beni de geri götür. Orada sadece sen ve ben olacağız! Orada hayatımızın sonuna kadar sadece huzur ve mutluluk olacak! Bana inanmıyor musun Anne? Ben bundan eminim.

Oğul, sadece bağımsızlığın ölümü olabilecek bir kucaklayışta kurtuluş arıyor. Bu yüzden oyunun sonunda bir geri dönüşle bebekleşiyor.

Kendisi de hakiki bir güce sahip olmayan anneye boyun eğmenin yarattığı kendinden nefret, sahte tanrılar için harekete geçirici gücü oluşturuyor. Ama pek çok insanın kendi yetersizliği karşısında duyduğu kuşkudan kurtulma sıkıntısı o kadar büyüktür ki, güçlülerin de kabul edilmez buldukları, inkâr edilmiş bir korku temelinde davrandığına inanmak istemezler.

İktidar arayışının arkasındaki giz, sadece içinde bulunduğumuz toplumda her gün yaşadığımız güven sarsılmaları, gurur kırılmaları ve aşağılanmalardan ibaret değildir. Bunda bir çocuğun yaşayabileceği en korkunç yaralanma söz konusudur: sevilmemek. Bu öylesine derin bir umutsuzluk yaratır ki, bunu hatırlamamak için her yola başvurulur ve bu da iktidarla, muhakkak yine iktidarla mümkün olur.

Oyunda olduğu gibi –Simon tekrar ağlayan küçük bir oğlana dönüştüğünde ve annesi ona teslim olmadığında–, gerçek yaşamda da bu insanlar iktidar arayışlarını gerçekleştiremediklerinde çözülürler. İsteklerini kabul ettiremediğinde Hitler'in tutulduğu kudurganlık nöbetleri veya Lyndon B. Johnson'ın yaşadığı öfke patlamaları bunun kanıtıdır. Ama bu örnekler, bu deliliğin gerçekliğini kabul etmeyen çevrenin tutumunu da gözler önüne sermektedir.

Bu insanların diğer insanları onca başarıyla manipüle edebilmelerinin bir diğer nedeni de, başkalarının karakter çelişkilerini hissetmekteki olağanüstü başarılarıdır. Başkalarının suçluluk duygularını hemen görürler ve kendi suçluluk duyguları çocukluklarında anneleri tarafından bastırılmış olduğundan, suçluluk duygusu yaratmayı da gayet iyi bilirler. İnsan, kendi içinde inkâr edilen şeye aşırı duyarlıdır. Ve bu insanlar kendi acılarını da inkâr ettiklerinden başkalarına acı vermek onları etkilemez. Tam tersine acı çekmeyi ve böylece insanlığı da küçümserler.

Kendilerini sürekli düşmanlarla çevrili görürler, çünkü nefretlerini ve intikam hırslarını ancak gerçeğin bu şekilde çarpıtılması haklı gösterir. Bilinçdışlarının Freud'un tanımıyla uzaktan yakından ilgisi yoktur. Onların bilinçdışları bastırılmış erotik dürtülerle değil, anneye boyun eğişlerinden kaynaklanan kendilik nefretiyle belirlenir. Bir başarısızlığın eziyeti, bu bilinçdışının açıkça dışa sızmasına yol açabilir ve bu bir psikoz olarak kendini gösterir. Ama sahte tanrılar bu durumda bile destek görür.

Sahte Tanrı Olarak Psikopat

İtiraf edilemeyen çaresizlik ve iktidar dürtüsü arasındaki, başkalarını küçümsemek ve aşağılamak zorunluluğuyla da birleşen bu uğursuz ittifak, belki de insanlık kadar veya insanların, mitler, söylenceler ve sonraları yazılı olarak bize ulaşan tarihi kadar eskidir. Bu pakt, "tarih" haline ve dolayısıyla kendilik bilincimizin odağı haline getirdiğimiz olayların kaynağıdır.

Peki "tarih", şiddetin, cinayetin, hırsızlığın ve tecavüzün yüceltilmesi değilse, nedir? Anatole France, "Die Insel der Pinguine" (Penguenler Adası)[86] adlı satirik romanında, toplumumuzun ve kültürümüzün gelişimini tasvir eder. Aziz Mael'in bir grup pengueni yanlışlıkla takdis etmesinden sonra bu hayvanları insan türüne dahil etmek zorunda kalırlar. Bu hikâye Anatole France'a, penguenlerin gelişimini –deyim yerindeyse avans vermeden– izlemek yoluyla insanlık tarihinin aslında nasıl bir akış izlediğini anlatma imkânı verir. Anatole France, "tarihi" –bizim çarpıttığımız şekliyle değil de– muhtemelen gerçek akışı içinde kurguladığı için bu yapıtına değinmekte fayda görüyorum. Günün birinde Aziz Mael buradaki evlatlarının

durumunu görmek için adayı ziyaret eder. Kendisine eşlik etmiş olan Rahip Bulloch'a dehşet içinde şu açıklamayı yapar:

"'Oğlum, ada sakinlerinin insan olduklarından beri daha az bilgece davranmaya başlamış olduklarını esefle gözlemliyorum. Kuş oldukları zamanlarda sadece çiftleşme mevsimlerinde kavga ederlerdi. Oysa şimdi sürekli kavga içindeler. Yaz kış demeden birbirleriyle çatışıyorlar. Penguenler meclisinde hâkim olan ve bilge bir cumhuriyetin senatosunu çağrıştırmalarını sağlayan o barışçıl yüceliğin ne kadar da uzağına düşmüşler.

Şuraya bir bak oğlum Bulloch. Şimdi bu soğuk düzlüklerin ortasında bir düzine erkek penguen, toprağı işlemek için kullanmaları gereken kürek ve kazmalarla birbirlerine girmişler. Dişiler, erkeklerden de acımasız şekilde, tırnaklarını düşmanlarının yüzlerine geçiriyorlar. Yazık! Birbirlerini niçin katlediyorlar, oğlum Bulloch?'

'Topluluk ruhu yüzünden Peder, ve geleceğin sezgisi içinde,' diye yanıtlar onu Bulloch. 'Çünkü insan yaradılışı itibariyle sezgi sahibi ve sosyal bir yaratıktır. Karakteri böyledir, değişmez. Kendisini, nesneleri bir şekilde kendine mal etmeksizin tasavvur edemez. Bu gördüğünüz penguenler, üstadım, kendilerine toprak ediniyorlar.'

'Bunu daha az şiddet kullanarak yapamazlar mı?' diye sorar yaşlı adam. 'Kavga ederken bir yandan da öfke ve tehdit sözcükleri sarf ediyorlar. Ne söylediklerini anlamıyorum, ama ses tonlarından öfkeli oldukları anlaşılıyor.'

'Birbirlerini hırsızlık ve gaspla suçluyorlar,' diye karşılık verir Bulloch. 'Konuşmalarının genel anlamı bu.'

Aziz Mael o zaman ellerini kavuşturarak derin bir iç çeker ve konuşmaya başlar: 'Dişlerini yere fırlattığı rakibinin burnuna geçiren şu çılgını görüyor musun oğlum? Ya şuradaki dişinin kafasını koca bir taşla ezeni?'

'Görüyorum,' diye yanıtlar Bulloch. 'Hak yaratıyor, özel mülkiyetin temelini atıyorlar. Uygarlığın ilkelerini, toplumun altyapısını, devletin temellerini hazırlıyorlar.'

'Nasıl yani?' diye sorar ihtiyar Mael.

'Arazilerinin sınırını çekerek. Her polis sisteminin temelinde bu vardır. Sizin penguenleriniz, üstadım, en yüce eylemi gerçekleştiriyorlar. Ortaya koydukları eser yüzyıllar boyunca hukuk araştırmacıları tarafından onaylandı, resmî makamlarda korundu ve güçlendirildi.'

Rahip Bulloch bunları söylerken kızıl saçlı, iri bir beyaz penguen omzunda taşıdığı bir ağaç kütüğüyle vadiden aşağı doğru iner. Marullarını sulamakta olan güneşten iyice esmerleşmiş daha ufak bir başka penguenin yanına yaklaşır ve bağırır: 'Senin tarlan artık benimdir!'

Ağzından bu buyurgan sözler çıktığı anda da elindeki kütüğü küçük penguenin kafasına indirir. Anında ölen penguen, kendi elleriyle sürdüğü tarlasının üzerine yığılıp kalır.

Bu manzara karşısında Aziz Mael'in bütün bedeni ürperir ve gözyaşlarını tutamaz.

Ve korku ve dehşet dolu bir sesle gökyüzüne doğru duasını gönderir: 'Ey Tanrım, genç Abel'i kurban olarak kabul etmiş, Hain'i lanetlemiş olan Efendimiz, kendi tarlasında katledilen bu masum penguenin öcünü

al ve katile elinin gücünü hissettir! Hangi suç bundan daha nefret verici olabilir ve senin adaletini bu cinayet ve gasptan daha fazla zedeleyebilir?'

'Dikkatli olun Peder,' diye yumuşak bir ifadeyle konuşur Bulloch, 'sizin cinayet ve gasp olarak nitelediğiniz şey aslında savaş ve fetihtir, yani krallıkların temeli, bütün insan erdemlerinin ve büyüklüğünün kaynağıdır. Bir düşünün; eğer büyük pengueni kınarsanız ilke ve temelinde özel mülkiyete saldırmış olursunuz. Bunu size zorlanmadan kanıtlayabilirim. Tarlayı işlemek başka bir şeydir, tarlaya sahip olmak başka bir şey. Ve bu iki şeyi birbirine karıştırmamak gerekir. Mülkiyet meselelerinde ilk sahibin hakkı belirgin değildir ve iyi temellendirilmemiştir. Oysa fetih hakkı sağlam temellere dayanır. Bunu, yalnızca sizi dikkate zorladığı için dikkate almak gerekir. Özel mülkiyetin tek ve geçerli kaynağı şiddettir. Özel mülkiyet zor kullanılarak elde edilir ve zor kullanılarak korunur. Ve kendinden daha büyük bir güce boyun eğdiği sürece değerlidir. Bu yüzden de, kim mülkiyet sahibiyse o değerlidir, demek yerindedir. Az önce şu iri kızıl saçlı penguen, elinden tarlasını almak için bir çiftçiyi öldürerek yeryüzünde çok soylu bir yapı kurmuş oldu. Şimdi gidip ona selamet dileyeceğim.'

Bulloch, bunları söyledikten sonra tarlada kanla dolmuş saban izlerinin başında elindeki kütüğe yaslanmış duran iri penguenin yanına gider.

Ve yerlere kadar eğilerek konuşur: 'Efendi Greatauk, kudretli baron, sizi yasal iktidarın ve kalıtsal servetin kurucusu olarak selamlıyorum. Vurduğunuz değersiz penguenin toprağınıza gömülen kafatası her zaman için varislerinizin, tarafınızdan soylulaştırılmış

araziniz üzerindeki kutsal haklarının kanıtı olacaktır. Oğullarınız ve oğullarınızın oğullarının talihi açık olsun! Adları Greatauk olacak, Skull baronları ve Alka adasına hükmedecekler.'

Sonra sesini yükseltip inancı bütün, yaşlı Mael'e döner: 'Peder, Greatauk'u kutsayın! Çünkü bütün güç Tanrı'dan gelir.'

Mael sessiz ve hareketsiz kalıp gözlerini gökyüzüne çevirir: Rahip Bulloch'un öğretisinden acıtıcı bir kuşku duyuyordu. Yine de bu öğreti yüksek uygarlık çağında galebe çalacaktı. Bulloch, penguenler ülkesinde vatandaşlık haklarının kurucusu olarak görülebilirdi."

Tarih görüşümüz, ruhu zenginleştirmek amacıyla tekerleğin icadının, dokumacılığın, çömlekçiliğin, gündelik estetiğin, insanın peşinden gidebilir. Ama tarih, kahramanlıklara, düşmanlara, fetihlere ve boyun eğişlere odaklanır. Okulun ve toplumun bize öğrettiği tarihi ölüm belirler, canlılık değil. Freud, Eros ve Thanatos'u yaşamın iki temel dürtüsü olarak görür. Ancak, bu dürtülerin kökeninin genetik yapıda olduğuna inanır. Fakat insandaki ölüm dürtüsünü destekleyen şey içgüdüsel temel değil, insanın sadece kendi varlığından dolayı sevildiğinden duyduğu ilksel kuşkudur. Hayvanlarda ölüm dürtüsü yoktur, kendimizi, başkalarını ve dünyayı tahrip edenler sadece bizleriz.

Biz derken esasen iki örnekten söz ediyorum. Her ikisi de kendisini farklı biçimlerde ölüme adamıştır. Bir yanda ölümü arayan psikopat, diğer yanda ise bu ölüm dürtüsüne alet edilmesine izin veren uzlaşmacı yer alır.

Psikopatla her yerde, toplumun tüm tabakalarında, yaşamımızın bütün alanlarında karşılaşırız. Psikopat-

ların etkili olmak için her zaman güç sahibi olmaları gerekmez. Etki alanları bir köy, bir işyeri veya bir aileyle sınırlı olabilir. Fakat yaşamlarını uzlaşma üzerine kurmuş olanlar, birikmiş öfkelerinden ve buna bağlı suçluluk duygularından kurtulma ihtiyacında olduklarından, psikopatlar rahatlıkla lider konumuna yükselebilirler. Psikopatlar, uzlaşmacının öfkesine izin vererek, onu yaşama karşı olmanın suçluluğundan kurtararak kendilerini tanrısallaştırdıkları için liderleşirler.

Tanrısal olma iddiası sadece tek bir duruma dayanır: suçluluk duygusunun olmayışı. Onlarda uzlaşmacının sahip olmadığı, ama aradığı bir şey vardır: suçtan kurtuluş. Suç, onları uzlaşmaya zorlayan silahtır. Anne-babalar, çocuklarını manipüle etmek için suça başvururlar. Geçmişle her türlü hesaplaşmada manipülasyon büyük engeller yaratır.

Örneğin Almanya'da Nazilerin suçu kabul edilmiş, fakat hesaplaşma gerçekleştirilmemiştir. Suç, ortak olan gelişim biçimimiz sayesinde, aşağılanma duygularını yeniden uyandırdığından, gerçek bir hesaplaşmayı ve hazmetmeyi engeller. Suçun böyle şekillenmesi sonucu, insanların birçoğu utanç duymak yerine kendisini saldırıya uğramış hisseder. Oysa utanç, ortak bir acı hissedilmesini sağlar ve böylece bir değişim gerçekleşebilir. Bu utanç, kendisi de Auschwitz'te tutulmuş olan Primo Levi'nin sözünü ettiği utançtır. Levi, Auschwitz'te yaşananlar karşısında kendisinin de hissettiği utancın, Auschwitz'i düşünmüş ve gerçekleştirmiş olanlar insan olduğu için, *her insanın* duyması gereken bir utanç olduğunu söylüyor.[87] Bu tür bir utanç, suçlununkini de içeren ortak bir acıyı ifade eder.

Biz uzlaşmacıları, içinde bulunduğumuz hapishaneden, ancak suçtan arınmış görünen biri kurtarabilir. Hele ki bu kişi düşman imgelerini kutsayarak birikmiş öfkeyi de sahneye çıkartırsa, iki kez kurtarılmış oluruz.

İktidar sahipleri, eylemlerinin ölümcül sonuçlarını siyaset alanında, iş hayatında olduğundan çok daha iyi gizleyebilirler. Vietnam Savaşı'nın tırmanmasını sağlayan ABD başkanı Lyndon B. Johnson örneği her iki duruma da ışık tutuyor; yani bu insanların ölümcül yanını ve bizim onları tanrılaştırma ihtiyacımızı.

Kuzeni Ava Johnson Cox onu şöyle anlatıyor: "Her ne yaparsa yapsın, o alanda lider olmalıydı. Olmak zorundaydı, lider olmamaya katlanamazdı."[88] Daha çocukluğunda ve sonraları üniversite hayatında her şeyin üstündeki amacı imajdı. Sadece akıllı değil, aynı zamanda kurnaz ve iş bilir görünmek istiyordu. R. A. Caro, Johnson hakkında şunları yazıyor: "Üniversite kentindeki en zengin adamın kızına kur yaptığında, bütün öğrenciler bu ilgisinin temelinde aşkın veya cinselliğin değil, paranın bulunduğunu görmeliydiler."[89]

Öğrenci seçimlerinde seçilebilmek için çalışmalarını rüşvet vererek yürüttü. Eğer kirli bir iş dönüyorsa, Johnson'ın bunda mutlaka parmağı olurdu. Ama hangi yolla olursa olsun, rakiplerini atlattığında, kendisi de izleyenleri de onları alt etmiş olduğunu bilirlerdi.

Bütün davranışları başarıya odaklanmıştı. İnsanlarla, en başta da ideal ve ilkeler uğruna mücadele eden politikacılarla alay ediyordu. Hedefleri uğruna herkese ihanet etti; kongredeki koruyucusu olan, rüşvet almamasıyla ünlü Sam Rayburn'a bile. "Kendi hırsı uğruna başkalarını gözünü kırpmadan feda ederdi."[90]

Bütün hırsına rağmen bedensel anlamda korkağın biriydi. Bir keresinde gerçekten hayati tehlike geçirdiğinde –gözlemci olarak bulunduğu uçak Pasifik'te Japonların saldırısına uğramıştı– korkusunu inkâr etmek zorunda kalmıştı. Savaşa katılan eski askerler korktuklarını itiraf ederken o gülüyordu. Öfke dışındaki bütün duygulara yaptığı gibi, korkuyu da kendinden uzak tutuyordu. Gerçekliği saptırılmış olarak algılıyor ve buna inanıyordu. Daha sonraları bu on üç dakikalık savaş deneyiminden, sanki gerçekten hissetmiş gibi, "derin" bir duyarlılıkla söz edecekti. "Johnson, inanmak istediği şeye inanırdı; o zaman yürekten inanabilirdi."[91]

Johnson politikada güç sahibi olunca insana bakışındaki çelişki, tutumunu giderek daha çok belirler oldu. Bir yanda lütuf gösteren, teşvik edendi, kendisine güvenildiğinde bütün sorunları çözen adamdı. Diğer yanda ise başkalarının onurunu kırmak için elinden geleni yapıyordu. Onurlu insanlar onu terk ediyorlardı. Yanında kalanlarıysa köleleştiriyordu; buna karısı da dahildi. Hiçbir vicdan rahatsızlığı duymadan bütün ailesini kullanıyordu. Önem verdiği tek şey kendisine boyun eğilmesiydi.

Johnson bir keresinde şu açıklamayı yapmıştı: "Ben gerçek bağlılıktan söz ediyorum. John Conally'ye bir bakın. Onu gece yarısı arayabilir ve gelip ayakkabılarımı temizlemesini söyleyebilirim, o da kalkıp gelir. İşte bağlılık *budur*." Bu konuşma sırasında orada bulunanlardan birisi, aynı şeyi kendisine yapsa onu bir güzel benzeteceğini söyleyince, Johnson alttan alarak şöyle karşılık vermişti: "Bunu sözcük anlamıyla söylemedim elbette. Kimseyi gece yarısı böyle bir şey

için aramam."[92] Durumun onurla alakasını anlamıyor bile!

Bütün insanların onuruyla oynadı. Bir taraftan onlara statülerine değer verdiğini hissettirir, diğer taraftan bu şekilde herkesi istismar ederdi. Örneğin bir otele girdiğinde bavulunu taşıyan komiye son derece dostane bir tarzda şunu söyleyebiliyordu: "Eğer ellerin bu kadar dolu olmasaydı elini sıkmak isterdim," ve komi kendisini onurlandırılmış hissediyordu. Ama diğer yandan hizmetlileri uygunsuz sözcüklerle aşağılayabiliyordu da. Siyasi düzlemde rakiplerinin onurunu nasıl kıracağını çok iyi bilirdi. Tıpkı Hitler gibi, o da onuru kibirle çökertmesini bilirdi. Dürüst bir insanla karşılaştığında dürüstlüğü gülünç hale getirmeyi başarırdı.

1948 Amerikan Senatosu seçimlerindeki rakibi, bir zamanlar Teksas valiliği yapmış, saygın, onurlu bir adam olan Coke Stevenson'dı, ancak senatör koltuğuna Johnson oturdu. Yaşamı boyunca sendikalara karşı mücadele etmiş olan bu muhafazakâr politikacıyı sendikaların adamı olmakla suçladı.[93] Ve siyasi muhafazakârlığına rağmen vali ve senatör olarak Stevenson'ı desteklemiş olan seçmenler, özellikle de yoksullar ve işçiler ona sırt çevirdiler. Johnson'ın, Stevenson'ın dürüst olmadığı yolunda yaydığı söylentilere inandılar.

Aslında suça karışmış sendika liderlerinin desteğini almış olanın Johnson olduğu sonradan ortaya çıktı. Yalan söyleyebildiğini herkes biliyordu. Burada asıl soru, seçmenlerin onca yıl dürüstlüğünü *deneyimledikleri* bir adama bir söylenti yüzünden anında neden sırt çevirdikleriydi.

Sebep daima, iyi bilgilendirilmeyen seçmenlerin

önyargı ve tedirginliklerinde aranır.[94] Halbuki bu tutum, bu süreçteki uzlaşmanın ve itaatin üstünü örtüyor. Çünkü insanları dürüstlüğü yalana döndürmeye iten mekanizmaları sadece kendilik ihanetinin sonuçları arasında buluyoruz.

Bir psikopatın iktidar kazanmasını sağlayan toplumsal desteğin özü budur. Bunlar her zaman kendi dürüstlüklerinden kuşku duyan ve bu yüzden kuşku belirtisi gösterilmeden söylenen yalanlar karşısında çözülen insanlardır. Dürüst insanlar karşısında kendilerini tehdit altında hissederler, çünkü bu durumda kendi içtensizlikleriyle yüzleşmeleri gerekebilir. Teksas'taki seçmenlerin Johnson'ın yaydığı söylentilere böyle kolayca kanmaları, onların da içten içe kendileri hakkında ne kadar kötü düşündüklerinin bir kanıtıdır.

Bu rasyonel bir durum değil, ama bütün ülkelerde, bütün kıtalarda durmadan tekrarlanan bu süreci başka nasıl anlayabiliriz? Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde Mart 1990'da yapılan seçimlerin sonucu bu tür bir tekrarın örneğidir. İşçi kesimi seçmenlerinin yüzde 50'sinden fazlası, reform hareketini başlatan grupları değil, muhafazakâr partileri seçtiler. Görünürdeki "sarsılmaz" güç, yani herhangi bir kuşkunun var olmayışı, bazı politikacıların vaatlerini inanılır kıldı.

Bu tür liderlerin gerçekte hissettiklerinin ahlaki değerlerle ilgisi yoktur. Söz konusu olan asla idealler değildir. İdealler, insanların refahıyla ilgisi olmayan amaçlar için kullanılır. Johnson bu idealleri biliyordu ve onlar üzerine oynadı. Caro[95], Johnson'ın Coke

Stevenson'a karşı yürüttüğü seçim kampanyası ekibinden Horace Busby'nin, Johnson'ın Stevenson'ı bilerek sahte suçlamalarla karaladığı için uzun süre zorlu bir kişisel iç mücadele yaşadığına inandığını anlatır. Ama Busby kısa süre sonra Johnson'ın sorumluluğu kendi üzerinden Almanya attığını fark eder. Johnson, her şeyi kendi korkunç yetersizliğinin bozuk yansımasında görüyordu. Onun için tek ölçüt; kendi itibarı, kendi gücü ve başkalarının onun gücünün bilincine varmasıydı. Kendini tamamen bu gücün örgütlenmesine adamıştı. Seçim sahtekârlıklarından dolayı mahkemeye çıkartıldığında öfkeli ve yaralıydı. Gördüğü tek şey, başkalarının seçim zaferini elinden almak istediğiydi.[96]

Onun hakları vardı! Ama aynı anda içindeki olağanüstü ruhsal yarılma kendini gösterdi: Kurbanlarının yüzüne karşı gülüyordu. Onda sahici hiçbir şey yoktu. Sahici olan tek şey küçümsemesi ve bu küçümsemeyi paylaşma ihtiyacıydı. Böyle insanların içindeki delilik budur. Gerçekte değeri olmayan bir kendiliğin değerinin tek temeli, başkalarını sürekli kandırma ihtiyacıdır.

Johnson'ın bu aşağılayıcılığı ve neleri gözden çıkarttığının bilincinde olmayışı, 1967'de yaptığı bir söyleşide[97] açıkça görülüyor: Johnson, gazetecilere bir şey göstermek için yanlarından ayrılıyor. Birkaç dakika sonra elinde bir fotoğrafla sevinç içinde geri dönüyor. Siyaset arkadaşlarının bir kısmını Teksas'taki 13 numaralı seçim sandığının başında gösteren bir fotoğraftır bu. Bu sandık, 1948'de Johnson'ın senatör seçildiği seçim turunda eksik çıkmıştı. Yani kendisi gerçeği ve nasıl senatör seçildiğini o zamandan beri biliyordu.

Muhabir bunun üzerine şunları yazmıştı: "Ben fo-

toğrafa bakarken başkan yüzümü inceliyordu ve ben bu resmin anlamını kavradığımda..., Johnson ölçüsüz bir sevinçle gülümsedi."

Başkanın, seçimde sahtekârlık yaptığını kanıtlayan bir fotoğrafı göstermiş olması ürkütücü. Üstelik kendisini pek de onaylamayan bir gazeteciye göstermiş olması, bu insanın kişilik yapısındaki kendine dönük yıkıcılığı ortaya koyuyor.

Bu yıkıcılığın ne denli gerçek olduğunu Richard N. Goodwin'in *New York Times*'ta yayımlanan bir makalesi de[98] gösteriyor. Goodwin 1961–1962 yılları arasında Başkan John F. Kennedy'nin ve 1964–1965 yılları arasında da Başkan Lyndon B. Johnson'ın danışmanlığını yapmıştı. Goodwin, Johnson'ın tavrının giderek nasıl değişmiş olduğunu anlatıyor. 1965 ilkbaharından itibaren dışa karşı sergilediği maske gittikçe katılaşıyor. Sanki kendisini içsel süreçlerine karşı korumak ve içindekilerin ortaya çıkmasını önlemek için her türlü kendiliğindenliğini dondurmuş gibi görünüyor. Yakın çevresi tarafından bunlar dışavurulduğunda ise hep paranoid düşman imgeleri etrafında dolaşıyor. Kendilerine özgü fikirleri olan bütün çalışma arkadaşlarını, onu yıkmaya çalışan komünistler olarak görüyor.

O dönem sorumsuzca yalanlarla Vietnam Savaşı'nı başlatmak için koşulları zorlamıştı. "Tonkin Gulfincident" olayı, 28 Temmuz 1965'te 100 binden fazla Amerikan askerini savaşa sürüklediği bu stratejinin doruk noktasıydı. Bunu izleyen saplantısı ise, Amerika'daki bütün siyasi muhaliflerinin yer aldığı devasa bir komünist komplonun hedefi olduğuydu. Hatta başkan yardımcısı Hubert Humphrey'yi de bunların arasında görüyordu ve eğer bunlar başarılı olurlarsa Üçüncü

Dünya Savaşı'nın başlamasını kendisinin bile durduramayacağını söylüyordu.

Kendi duygu durumunun içsel çıkmazıyla gerçeklik arasındaki yarılma, kurmaylarıyla yaptığı bir toplantıda da ortaya çıkıyor. Johnson birdenbire şunları söylüyor: "Vietnam, motorları bozulan bir uçakta paraşütsüz kalmak gibi bir şey; aşağıya atlasanız büyük ihtimalle öleceksiniz, uçakta kalsanız düşecek ve yanacaksınız." Peki Johnson bu savaşı bu kadar umutsuz görüyorduysa, neden gerilimi tırmandırdı?

Bu soru bizi bu tür insanların odaklandığı noktaya götürür. Yaşamlarının ilk yıllarında anneleriyle ilişkilerinde bunu yaşadıkları için, ruhsal ölümle oyun oynarlar. Bunu atlatmak tekrar dürtüsü yaratır ve bu dürtü bütün yaşamlarını belirler. Böyle insanlar her zaman ölümle oynarlar. Bunun sonuçlarının hepimize yönelecek olması onlar için önemli değildir. Kendilerini değersiz hissettiklerinden bütün insanlığı da değersiz görürler.

Ronald Steel'in Watergate çerçevesinde Nixon'ı değerlendirişi her ikisini de gözler önüne seriyor: "Sanki onu değersizleştirmek istediği için...veya (yanı sıra) kendisini sınayabilmek ve içinden zaferle çıkabilmek adına kendini durmadan yeni krizler yaratmaya zorlayan karşı konulmaz bir dürtüye yenik düştüğü için bulunduğu yüksek mevkiden vazgeçti."[99]

Johnson doğrudan ölümle oynuyordu. SSCB, Çin ve Kuzey Vietnam arasında gizli anlaşmalardan söz ediyordu. Bunlara göre, eğer ABD savaşta belli sınırları aşarsa Sovyetler ve Çinliler yardıma geleceklerdi. "Hedef bir, iki ve üçü (hava saldırıları için) onayladığımda,

bunlardan birinin bu gizli anlaşmaları harekete geçirip geçirmeyeceğini bilmiyordum. Kendi kendime durmadan, seçtiğim hedeflerden birinin Sovyetler Birliği'nin veya Çin'in düğmeye basmasına neden olması halinde ne yapmak gerekeceğini düşünüp duruyordum."[100]

Bu tür insanları bu kadar yanlış algılamamız, onları tanrısallaştırmamız, kendi varlığımıza denk düşmeyen insana bakış açısıyla ilişkilidir. Kendi acımızla uzlaşamıyor, bu yüzden kendimizi zayıf ve aşağı hissediyor, böylece bizi bu yükten kurtaracak bir mesih arıyoruz. Oysa sahte tanrılar, özlerinde çaresizlik ve değersizlikle doludurlar.

"Güçleri" zayıflıklarıyla yüzleşememekten kaynaklanan bu "üstün insanları" arıyoruz. Kültürümüz bunu destekliyor, bizi bir kısırdöngünün içine hapsediyor. Çaresiz insanlar her zaman, aslında boş ve yıkıcı olan, ama güçlülük görüntüsü veren böyle kişileri lider ve tanrıları haline getirirler.

Acılarını dışlayan insanın bakış açısına hapsolup kaldığımız için hepimiz benzer biçimde davranıyoruz. Acı ve yaralanmışlığın Hıristiyan öğretisinde sık sık konu edilmesine rağmen bu alanda pek bir şey değişmemiştir. İnsan doğasına yönelen bilimlerde de buna fazla yer verilmemektedir. Alman filozof Georg Simmel bu dışlamaya bir keresinde şöyle değinmişti: "İnsan acısının felsefeye ne kadar az yansımış olduğunu görmek utandırıcı."[102]

Bu yüzden biri kendisini bize "güçlü" gibi sunduğunda hiç kuşkuya düşmüyoruz. Hepimiz böyle birinin peşindeyiz ve bu arayışımız resmî görüş tarafından da onaylanıyor. Buna karşın, sorunlar üzerinde konuşanlar, bizi durumumuzla yüzleşmeye zorlayanlar "düş-

manımız" haline geliyor. Ve bu şekilde insanlık tarihi tekrar edip duruyor; aslında zayıf olanlar tanrılarımız haline gelip bizi yıkıma sürüklüyorlar.

Bir şey daha: Kadının erkek tarafından ezilmesinin öcü, annelerin, değersizlik duyguları nedeniyle yaşamın kendisini tahrip eden erkekler yetiştirmesiyle alınıyor. Böyle bir ailenin ürünü olan, başkalarını sadece küçümseyen ve kendi sorumluluğunu bir türlü üstlenemeyen genç bir erkek hastam gerçeği gördüğü anda şunları söylemişti: "İnsan yaşamı bir kardanadam yapar gibi kuruyor. Sonra güneş çıkıyor ve hepsi eriyor. Yaşayabilmek için bir soğuk hava deposuna ihtiyacım var... İnsan geçmişi unutabilmeli." Bir özü olduğu duygusuna sahip değildi. Her şey anlıktı, bu yüzden de her an birilerine saldırmak, birilerini aşağılamak ihtiyacı hissediyordu. Gerçek sevgiden tıpkı güneşten korktuğu gibi korkuyordu, yine de bu genç adam sevecenlik karşısında son derece mutlu oluyordu.

Sahte Tanrı Olarak Bilim

Yüreğin dili, insanın incinebilirliğini onun doğası haline getirirken, bilim ters yönde çaba göstererek insan üzerine düşüncede bir bölünmeye, Whitehead'in tanımıyla[103] bir "çatallanmaya" ulaşıyor. İnsanın doğası, acı, sevinç, esrime ve empatiden kopuk tasavvur ediliyor. Descartes'ın "Düşünüyorum öyleyse varım" önermesi bu ideolojinin çıkış noktasını oluşturuyor. Descartes için ideal insan, yavaş yavaş nesnellikle dolan boş bir öznedir. Descartes'a göre insan, çocukluğuyla olan bağlarını koparmayı öğrenmelidir.[104] Böylece çocuk ve çocukluk yaşantısı bir komutla ortadan kalkar.

Duygular burada "teşhis edilir", ama yaşantılanmaları temelinde anlaşılmak yerine, bir başka düzeye, örneğin organik bir düzeye indirgenir. Böylece yaşantılanmış olan, insan için taşıdığı özgünlük ve anlam çerçevesinde devre dışı bırakılmış olur. Örneğin bugün psikiyatri, şizofreniyi genetik veya biyolojik yapılara indirgeme eğilimindedir.

İnsan varlığının temel taşları olarak acı, ıstırap ve sevincin, psikiyatride teşhis açısından hemen hemen hiçbir önemi yoktur. Ancak bu, toplumumuzun tipik bir özelliği olan yabancılaşma sürecinin psikoloji ve

psikiyatrideki yansımasıdır. Bununla birlikte bu teşhis anlayışı biyolojik araştırmaların temel taşını oluşturur.

Bilimde gerçekleştirilen birçok ilerlemeye rağmen, düşünme yöntemini duygulardan kopuşun belirlediği bütün bilim alanlarında gerçek anlamda bütünleyici bir düşünme biçimi mümkün değildir.

Desteklenmekte olan şey indirgemeciliktir. Bir bilim insanı olarak çok farklı bir bakış açısını savunan Schachtel, gözlemci ve gözlenen nesne arasında bir bağ olduğu için gözlemciyi, öznesinin özünden kopartmanın yanlış olduğu görüşünde.[105] "Böylesi durumlarda bilim insanı, bir nesneye bakar (...) aklında araştırmasının hedefi vardır ve baktığı nesneyi varsayımının doğrulanması veya çürütülmesi için 'kullanır', fakat nesnenin kendi keyfiyetini görmez. Çağdaş bilimin başlıca amacı, nesneleri, önceden belirlenen sonuçlara gerçekten de varılacak şekilde manipüle etmektir. Nesnelerin sadece manipülasyona veya kontrole uygun bulunan belirli özellikleri önemlidir. (...) Bilim insanı bu yolla olağanüstü sonuçlar elde edebilir ve bilgimize önemli katkılarda bulunabilir, ama bu bakış açısının sınırları içinde tutsak kaldığı ölçüde nesnesini kendine özgülüğü içinde kavrayamayacaktır. Kavrama, kavrayanın –Prokrustes'in çaresiz nesnelerine yaptığı gibi– nesnesinin amacı için gerekli olmayan yanlarını kesip attığı neredeyse saldırganca bir şiddet uygulamasına dönüşebilir."

Erkeğin düşünme biçiminden yollarını ayırmış olan bazı kadınlar, son zamanlarda bu süreci benzer biçimde çözümlemişlerdir. Önemli bir Amerikan fizik ve biyoloji bilimcisi olan Evelyn Fox Keller, yarılmış düşüncenin bilimde nasıl başarı sağladığını göstermiştir.[106] Keller, biyoloji dalında Nobel ödülü sahibi, Amerikalı

Barbara McClintock'un biyografisini temel alarak resmî bilimin içerdiği şiddeti gözler önüne serdi. Resmî bilim, farklılıkları istisnalar, sapmalar ve kirlenmeler olarak kabul edip görmezden geldiği için gerçek bir anlayış yaratamamaktadır. Düşünce ve eylemin, ancak araştırılan organizma karşısında bir duygu oluştuğunda bütünselleştiğini McClintock da belirtmektedir. Keller ise, bölünmüş düşüncenin bağlantıları çözdüğünü ve mesafe oluşturduğunu söyler.[107] Bütünlenmenin normal süreçleri devre dışı bırakılarak ve Keller'ın ifadesiyle suçluluk duygusu veya sevgiyle, hatta kendine sahip olmanın itkileriyle "engellenmeyerek", bilim, yaşam gücü oluşturmak yerine "ölümün aracı" haline getirilir. Keller, buna örnek olarak da genetik replikasyon mekanizmasının Watson ve Crick tarafından keşfedilmesini gösteriyor: "DNA genel olarak 'yaşamın ana molekülü' olarak nitelenir. Yaşamın bu şekilde tanımında, hücrenin, hücreyi canlı bir yapı olarak içeren bütün karmaşık ve çözülmemiş dinamikleri kaybolur. Yaşamın kendisi, kendi kendini üreten bir molekülün basit mekanizması içinde çözülür. Esasen canlı organizmalar artık günümüzdeki çoğu biyoloji kitabının asıl nesnesi olmaktan çıkmıştır."[108]

Bu çetrefil etki ölümcüldür, çünkü yaşamın kendisini algılamaya gerek bırakmayan bir tutumu desteklemektedir. Yarılma sayesinde, yıkıcı güdüler bu yıkıcılığın insandaki kaynağından koparak bağımsız bir yaşam oluştururlar.

Bilim, duyguların yarılmasını genel olarak kurumsallaştırdığı için, bu ruhsuz yapıları ödüllendirir.

Önemli bir Amerikalı sosyolog olan C. Wright Mills,[109] kırk yıl önce bilimin bürokratikleşmesi hakkında

yazarken, bilim alanında çalışan genç kuşağı gözlemleyip şu notları düşmüştü: "Bu genç insanların aklının karıştığını nadiren gördüm. Ve onlarda asla tutkulu bir meraka (...), ruhu yolculuklara çıkartan türden, gerekirse *bir şeyi keşfedebilmek için* ruhu yeniden şekillendiren bir meraka şahit olmadım. Bu genç adamlarda heyecan yerine yöntemcilik var; fantezi yetilerini kullanmak yerine sabırla hareket ediyorlar; her şeyden önce de –kelimenin tüm tarihsel ve teolojik anlamıyla– dogmatikler. (...) Kendilerini araştırmaya adarken bunu bir kariyer gibi görüyorlar. Erkenden aşırı ölçüde uzmanlaşıyor, toplumsal felsefeye kayıtsız ve küçümsemeyle bakıyorlar. (...) Konuşmalarına kulak verip meraklarının niteliğini değerlendirdiğinizde ise, sadece ruhun öldürücü şekilde kısıtlanmasıyla karşılaşıyorsunuz."

Eğer bu ayrımları dikkate almazsak, eğer bilimin, bilimi sadece bir kariyer imkânı olarak gören bireyden daha iyi olamayacağını anlayamazsak, o zaman bilim geleceğimiz için kurtarıcı olamaz. Bilim, hepimiz için geçerli olan çerçevenin dışındaki bir şey değil. Toplumumuz içimizde yıkıcılık üretiyor, bilim de aynı şeyi yapıyor. Bilimi tanrısal bir konuma getirip her türlü sorumluluktan muaf tuttuğumuzda, ölümden yana yönlenen bilim insanları bilimi bu yolda kullanacaklardır. Canlıların günbegün bilim adına işkence görmeleri ve sakatlanmaları, yalnızca bunu yapan insanları bayağılaştırmakla kalmaz, aynı zamanda hepimizi suçlu kılar.

Bilim paravanı ardında öldürmek mümkün olduğundan, bilim bir yandan da kendi kullandığı şiddetle ve bunun kaynağıyla yüzleşemeyen insanlar için bir sığınaktır.

Psikolojikleştirme Üzerine

Birey olarak insanın yaşamına yönelik ilgi büyüktür; kitap piyasasındaki biyografi bolluğu da bunun bir ifadesidir. Yine de, insan davranışlarının, içgüdülerin yanı sıra ekonomik ve sosyal koşulları da kapsayacak biçimde biyolojik veya dış etkenlere bağlı olduğu kabul edilir. Bir insanın kendi hareketlerinin sorumluluğunu taşıdığı genel olarak esas kabul edilmez ya da psikolojikleştirme olarak görülüp bir kenara itilir.

Burada üzerinde durduğum şey psikoloji değil, her insanın kendi adına sahip olduğu bir sorumluluğun yadsınmasıdır. Biyolojik veya sosyoekonomik nedenlere dayanan itirazlar her zaman, insanları uyum güdümlü bir nesne haline getirmeye çalışan açıklamaları hedefler. Sanki insan iyi ile kötü arasında seçim yapma yetisine sahip değilmiş ve kendi sorumluluğunu üstlenemezmiş veya üstlenmemeliymiş gibi. Kendileriyle ve başka insanlarla sorumluluk çerçevesinde ilişki kuran insanların varlığını yadsımak, robotların insanların yerini alabileceği varsayımını yaratmaktadır. Erich Fromm, Herbert Marcuse'ün psikolojide savunduğu noktaya itirazını cevaplarken şunları söylüyordu:

"İnsan unsurunun ihmal edilmesinin yanı sıra, siyasi kişiliklerin (geçerli özellikleri toplumsal güçlerinden ibaretti, A.G.) ahlaki nitelikleri karşısında gösterilen ve Lenin'in tutumunda da ortaya çıkan duyarsızlık, Stalinizmin zaferinin nedenlerinden biridir."[110]

Sosyal ortamı göz önüne almadan yapılan bir psikolojikleştirme gerçek bir psikolojikleştirme değildir elbette. Zaten psikolojikleştirme suçlaması insanı boş bulanlardan gelmektedir.

Psikolojikleştirmeye gerçek bir örnek, Martti Siirala'nın yaptığı etkileyici şizofren tanımında görülür: "Şizofrenlerdeki hüzünlü ve aynı zamanda olağanüstü yan, şizofreninin yalnızca özel bir zayıflık biçimine denk düşmesi değildir; aynı zamanda, *toplumun* zehirli yönleri karşısında çıplak bir tepki gösterebilmekteki özel yetidir."[111]

Biyolojik veya sosyolojik bakışın tek yanlılığını biraz daha açmak için: Suça yönelik bir gelişim her zaman sorumluluğun yükümlülüğünde değildir! İktidar odaklı bir toplumun koşullarında bu, dahil olmamanın tek olasılığı haline gelebilir. Sorumluluk, vatandaşlık görevleri çerçevesinde bir anlayış geliştirmek *değildir.* Suça sığınma, Harrington'ın yoksul siyah mahallelerindeki gençler için tanımladığı gibi, insani duyguların sorumluluğunu algılamak için eldeki tek yol olabilir.[112]

Amerikan askerleri, Vietnam'da insaniyetlerini kurtarmanın tek yolunu arkadaşlıkta gördüler. Ama bütün diğerlerini korkak kabul edip dışladıklarından, başarılı olamadılar. Bu savaşa katılan askerlerin yarısı ruhsal olarak hastalandı.[113]

Akıllarda uyanan soru ise, birtakım insanların ka-

tillere, gangsterlere ve tiranlara dönüştüğü koşullarda birtakım insanların nasıl insan kalabildikleridir. Yahudi soykırımının öğrettiği şey tam da, hayatta kalmanın ahlaki duyguların yükümlülüğünü gerektirdiği yerde pek çok insanın ahlaki tutumu yeğlediğidir. Bu noktada kaç kişinin bu tutumu seçtiği önemli değildir. Tek bir örnek bile olsa , bu istisna yalanı kanıtlamaya yeter.

Bu nedenle sadece biyolojiye ve sosyolojiye dayanan bir görüş sahici olamaz. Fromm, ideolojik bir bakışın, insani nitelikleri sadece sosyolojik olarak "doğru" ortamlarda bulacağını, bir uyum ideolojisini yansıttığını işaret ederken tümüyle haklıydı.[114] Bu aslında, Marcuse örneğinde olduğu gibi, radikalizmin ardında gizlenen nihilist bir tutumdur.

Halihazırdaki siyasi anlayışımızın tek yönlülüğünden çıkabilmek için, insanın sevgi olmayan sevgi etrafında dolanan temel güvensizliğini tespit etmemiz gerekir. Bu duruma nefret ve otoriter toplumsal yapılara duyulan ihtiyaç da dahil olur. Sevginin yağmalanmasının, ancak düşman imgeleriyle başa çıkılabilen bir kendilik nefretine yol açması, güncel siyasi durumumuzu her zamankinden daha çok belirlemektedir.

Yansıtılmış nefretin panzehiri olarak tüketim mallarına sahip oluş, bu nefreti ancak hafifletebilir. Bu bağlantıların anlaşılması için psikolojikleştirme gerekiyorsa, bu bizi korkutmamalıdır. Psikolojikleştirmeye karşı uygulanan baskı, bizi hayatımızın ilk yıllarında yaşadığımız ve en fazla etkilendiğimiz çaresizlikten uzak tutan bir yabancılaşma sürecinin ifadesidir.

Çocuk ölümleri genel bir tezahürdür

Çocukken hepimiz belli bir ölçüde ölümü yaşamışızdır. Erken çocuk ölümleri, sevgi eksikliği çerçevesinde gerekli olan aldanmanın her zaman başarılamadığını gösterir.[115] Ancak çoğu kişi kendini aldatmada başarılı olur. İnsanda yıkıcılığın gelişimi anahtarı da bu süreçte bulunabilir.

Annenin –ve babanın– sevgisini esirgemesi çocuğu felce uğratır. Bu yaşantıdan kurtulabilmek için onu sonsuza kadar kilit altında tutmak gerekir. Freud tarafından tespit edilen çocukluk amnezisinin asıl nedeni bu olmalı; ancak Freud bu durumu cinsel yasaklara bağlar.

Dört yaşındayken, aniden, açıklama yapılmaksızın aile yuvasından uzaklaştırılmış olan bir hastam, annesinin, kreşe ilk gittiği gün, "Artık oyun zamanı geçti, şimdi yetişkinlik hayatı başlıyor," dediğini hatırlıyor. Arkadaşlarıyla oynadıkları oyunları hatırlarken, bir şeyleri unutmuş olmaktan sürekli korku duymuş olduğu geldi aklına. Ve annesinin ona başka zamanlarda değil de, hep oyun oynayacağı zaman bazı görevler yüklediğini ortaya çıkardık. Annesi, bu görevleri unutmasına izin vermiyordu. Kendi ihtiyaçlarının göz önüne alınmamasının verdiği ıstırap dolu duygular hastanın bilincine çıktığında ve birden annesinin sevgisizliğinin verdiği acıyla tekrar karşı karşıya kaldığında, aslında ne kadar çok şeyi unutmuş olduğunu fark etti. "İnanılmaz, hiçbir şeyi hatırlayamıyorum; sadece boşluk var." Ama bu boşluk, ıssızlık ve acı ile bilincine geri döndüğünde çocukluk amnezisi azaldı.

Bir annenin nefretinin ve sevgisini esirgemesinin

çocuk üzerinde ne kadar korkunç bir etki bıraktığı toplumumuzda gizlenen bir olgudur. Çünkü bu, anneye ve bizim annelikten ne anladığımıza bağlı imaja uymaz; yalnızca insanın kendi duyguları olmasını zorlaştırdığından değil, aynı zamanda yaşamak istemediğimiz sıkıntılara yol açtığından.

Margaret Ribble, bu bağlantıyı 1943'te yetim çocuklar üzerine yaptığı bir araştırmayla ortaya çıkartmıştır.[116] Bu bağlantı insanı yaşamda başarısız olmaya götürmektedir. Erken çocuk ölümleri de, kendimizi suçlu hissetmeye fazlasıyla hazır olduğumuz için fark edilmesi onca zor olan bu bağlantının sonucudur. Ama burada mesele suçluluk değildir. Bu, bizim insan olarak toplumsal yapılara tutsak olduğumuzu görmeyi neredeyse imkânsızlaştırır. Nedensel bağlantıları görmenin bir suç yargısıyla ilişkisi yoktur. Aksine, bağlantıları görmek, hepimizi bilincine varmadan içimizde taşıdığımız suçtan bağımsızlaştırabilir.

İnsan, sevilmemenin ne kadar öldürücü bir şey olabildiğini hastalarla birlikte çalışırken görebiliyor. Bu his, insanı yakınlıktan dehşet duymaya götürebilir. Dehşetin kökenleri, insanın bir zamanlar kendisini anladığını düşündüğü ve tarafından anlaşılmak istediği kişinin annesi olması duygusunda yatar. Görünürde kendini anneyle bir hissetmek ve ona artık güvenememek, kendi kendini yitirmek anlamına gelir. Yaşanan ruhsal katliamın çaresizliği o kadar büyüktür ki, yalnızlık bir zorunluluk halini alır. Aslında istenen yakınlık olduğundan, diğer insanları uzaklaştırmak için sayısız mekanizmalar geliştirilir. Korkunç acılar yaşatmış olan sevgiyle bir daha asla karşı karşıya gelinmemelidir. Eğer sevgi yaşanacak olursa, bu annenin

yetersizliğinin itirafı olacaktır. Buna ne bir çocuk, ne de bir yetişkin katlanabilir. Bu nedenle "anı" anı olarak değil, çocuk yaşananların şiddetinin üstesinden asla gelemediği için "şimdide" gerçekleşiyor gibi görünen "paranoid" yeniden yaşantılama olarak ortaya çıkar. Aksi, çocuk için ölümcül olabilir. Erken çocuk ölümlerinin anlamı budur. Bu travma ancak bir terapiyle veya bir başka insanın sevgisiyle atlatılabilir.

Bu anı aynı zamanda, çocukken yaşanabilir olmayan değersizlik duygusunun yeniden yaşanmasına yöneliktir. Bu duyguyu bir başkasıyla, örneğin bir terapistle paylaşmak, geçmişte kendi değerinin yargılanışının tekrarı gibi yaşanır.

Terapide öncelikle güven oluşturmak gerekir. Hastanın yakınlık korkusunun ve uzlaşmacının şiddet eğiliminin arkasında güvenme korkusu vardır. Her ikisi de katlanılmaz olanı yaşamış ve farklı yönlerde tepki göstermişlerdir. Biri nefreti kendisine, diğeri dış dünyaya yöneltmiştir.

Böylelikle ulusal bilinci de daha iyi anlayabiliriz. Örneğin "*tek* Almanya", veya Kafkaslardaki ya da diğer bölgelerdeki benzer şiarların kaynağında sadece meşru bir bağımsızlık talebi yatmaz. Bu şiddetli duygular, derinliklerinde insan olması gerektiği yerde sevgiyi yaşayamadığı için asla serbest kalamayan bir dürtüyü de ifade eder. Böylece insan bütün sembolik eşdeğerlilikleri içinde anneyle bütünleşir. Anneyle birleşme, yaşamış oldukları anne sevgisi yitimiyle asla yüzleşememiş olanların, onun kucağına geri dönmek için yaptıkları beyhude bir çağrıdır. "Tek" diye bağırırken, kötüyü iyi olarak onaylarlar. Bunun ardında öfkeden ve buna bağlı olan gerçeği gösteren herkesi ve

her şeyi şiddet kullanarak ezme dürtüsünden başka bir şey yoktur.

İktidar hırsı, yitirilmiş kendilik değerini ödünleme girişimidir. Yetersiz sevginin ikamesi yoktur; sadece giderek büyüyen bir açlıkla iktidar ister.

Anne ve baba bunu paylaşmadığı için çaresizliğin yaşanmasına izin yoksa, sevgi eksiklikleri kendi yetersizliklerinin yakınması haline geliyorsa, eğer kendi varlığı tehlikeye ve gözden düşmeye neden olan bir şey olarak algılandığı için insan kendisinden nefret ediyorsa, bu durumda çocuk yıkıcı olmak zorundadır. Yetişkin olduğunda, kendi birikmiş öfkesinde boğulmamak için sürekli düşmana ihtiyaç duyar. Ruhsal denge düşman imgeleri sayesinde korunur. Düşman, soyut düşüncelerde, ideolojilerde yaratılabilir. İdeolojiler, bir düşüncenin, bir örgütün, bir ulusun büyüklüğüyle özdeşleşme yoluyla ben'in "güçlenmesine" hizmet eder. Yetersizlik için sürekli çözümler sunar.

Soyut düşüncelere sarılmanın zekâyla veya aşkın içeriklerle ilgisi yoktur. Böyle düşünceler dünyayı basitleştirir ve gerçeği gizlerler. Sahte tanrıların ellerindeki düşünceler, insanların kendilerini daha büyük hissetmelerini sağlar ve böylece değersizlik duygularını aşarlar. Kendilerini bu şekilde güçlü hissederek suçluluk duygusundan da kurtulurlar. Bürokratlar, başkalarına soğukkanlılıkla sadistçe davranmaya izin veren *kalıcı* kurallarla özdeşleşmeye bir örnektir. Bürokrat, insani duyguların kendisine sıkıntı veren artıklarından da kurtulmuş olduğu için soğukkanlılık terimini kullanıyorum. Nasyonal sosyalist kitle kıyımları, "kalıtsal hastaların" zorla kısırlaştırılmaları veya ruh has-

talarının ve özürlülerin öldürülmeleri, böyle insanlar için ilk planda sadece teknik idari ve resmi hukuksal nitelikteki sorunlardan ibaretti.

Daha çocukluktan itibaren uyum talep eden bir toplum, sorumluluk değil görev üretir. Böyle bir toplum insanlığın çöküşünü desteklerken, uyum göstermiş olanlar bunun farkına bile varmazlar. "Düzenli" yaşamları sorgulandığında ise eşikaltı öfkeleri hızla yükselir.

Uyum üzerine kurulu bir kimlik hemen yer değiştirebilir. Uyumcu bir kendilik, büyük bir hızla az önce savunduğu durumun karşısına geçebilir. Amerikalı yazar Philip Roth, bir konuşma sırasında Çek yazar ve rejim muhalifi Ivan Klima'ya şu soruyu yöneltir:[117] "Komünist rejim karşısında hiçbir şekilde itiraz dile getirmemiş olan binlerce insan için Havel'e tapınmak, kendi suç ortaklıklarını nihilist geçmişleriyle birlikte neredeyse bir gece içinde üstlerinden atmanın kolay yolu değil miydi?" Klima hemfikirdi: Çoğunluk, eski rejimden nefret etse de uygulamalarına katılmıştı. Zaten belirleyici olan da işin bu yanıydı. Uyum nefret üretiyordu.

Roth ayrıca, yeni katılımcıların hiçbirinin, bu dünya üzerinde herkesin uyumlu varlığını güçlendiren ve köklendiren bir şeye karşı çıkmayacaklarını da vurgulamış, bu zorbalığın aracılığını da, kendine özgü *eğlendirme* tarzıyla ticari televizyonun üstlendiğini belirtmişti. Ben bu süreci "Der Verrat am Selbst" (Kendine İhanet) isimli kitabımda uyarım bağımlılığı olarak tanımlamıştım.[118]

Eğer uyum yoluyla kendi derinliğimizden uzaklaştırılırsak, bizi dıştan etkileyen uyarımlara bağımlı oluruz. Ama tüketim dürtüsü şeklindeki bu uyuşturucu, uyuşturucu olarak tanımlanmaz. Püf noktası, arzın dönüşümüdür: "*Change for its own sake.*" Uyum göstermiş olanların tepki verdikleri uyarımlar onları bir sonraki sefere kadar bir süreliğine bağlar. Eğlence endüstrisinin giderek daha fazla gaddarlık seyrettiriyor oluşu üzerinde düşünmek gerekir. Gaddarlığa maruz kalmak gaddarlık uygulamak anlamına gelmez. Ama şiddetin görsel olarak canlandırılması, uyum göstermiş olan herkesin zaten potansiyel olarak barındırdıkları gaddarlıkla ilişkili olarak nefret geliştirme ihtiyaçlarını uyarır. Bu tür filmler, videolar ve benzerlerinin bu süreci desteklediği tartışmasız bir gerçektir. Ancak nedenler genelde kabul edilenlerden çok daha derinlerde yer almaktadır ve uyumu destekleyen toplumumuzla ilişkilidir. Sorumluluğu sadece medyada aramamak gerekir, çeşitli araştırma sonuçlarının birbiriyle çelişmesi de bunu göstermektedir. Bu tür uyarımlar karşısında bütün insanlar aynı tepkiyi vermez, zira bu tür uyarımlara açık olmayan, kendi kendiliklerine sahip insanlar hâlâ mevcuttur.

Uyum göstermiş olanın sorunu; yapılara duyduğu ihtiyaçtır. Ivan Klima'nın eşi psikoterapist Helena Klimova, hastalarının yeni Çek toplumu karşısındaki tepkilerinin kendisini çok şaşırttığını söylüyor: "Psikotik olanlar daha iyiye gittiler, nevrotik olanlarsa kötüleştiler. (...) Bu yeni özgürlük nevrotikleri güvensizleştirdi. Şimdi ne olacaktı? Bunu kimse bilmiyordu. Eski hareketsizlik nevrotikler için bile kötüydü, ama en azından yatıştırıcı, güven vericiydi. Orada bir yapı vardı. İnsan

neyi bekleyip neyi bekleyemeyeceğini, kime güvenip kimden nefret edeceğini biliyordu. (...) Şimdi birdenbire seçim yapabilecekleri bir dünyanın ortasında kalakalmışlardı."[119]

Nevrotik olarak tanımlanan onca kişinin, aslında uyum sağlamak isteyen, ama bunu yapamadıkları için acı çeken ve kendileri olmak için değil de, yarışta daha iyi olabilmek için terapiye gelen insanlar olduklarını düşünecek olursak, o zaman bu ifadenin uyum göstermiş olanların durumunu ne kadar isabetle tanımladığını anlarız.

Psikolojikleştirmenin reddedilmesinin asıl nedeni şudur: Bu şekilde sevgi eksikliği ortaya çıkartılır ve bu bizi hastalığı destekleyen toplumsal ideolojiler ve güçlerle karşı karşıya getirir. Erkeğe özgü bu güç ideolojisi –ister komünist, ister kapitalist olsun–, sanayileşmiş veya sanayileşme gayreti içindeki bütün toplumlarda köklenmiş olduğu için, sırf sosyal adalete yönelik programlar insanın durumunu değiştirmeye yeterli olmaz. Demokratik yapılarda en azından, sahip çıkıldığı sürece sevgi talebi ifade edilebilmektedir.

İncinebilirlik ve Büyüklük

İktidar ve sahip olma ihtiyacının incitilemez olma ihtiyacından kaynaklandığını görmemiz gerekir. Elias Canetti, "Macht und Überleben" (İktidar ve Hayatta Kalma)[120] başlıklı denemesinde, hayatta kalma durumunun iktidarın merkez dürtüsünü oluşturduğuna işaret ederken bu *içsel* sürecin veçhelerinden birini ortaya koymaktadır. Varlıkları iktidara yönelik olan insanların hayatlarını başkalarının ölümü garanti eder gibidir. Sonuçta, incitilemez olmak ancak insanı tehdit edecek hiç kimse kalmayınca garanti edilebilir! Bu mantığın götürdüğü sonuç ise, ya herkese hâkim olmak ya da herkesin kökünü kazımak gereğidir.

Canetti bu mantığı ürkütücü bir biçimde örnekliyor: Güney Afrika'daki Zulu Krallığı'nın kurucusu Shaka'nın hamile kalmaları yasaklanmış olan 1200 tane karısı vardı; bu kadınlar açısından hamile kalmanın cezası ölümdü. Canetti'nin buradan vardığı sonuç, iktidar peşinde olanın *tek* olmayı amaçladığı şeklindedir. "Kimse *kendisinden* fazla yaşamasın diye, herkesten fazla yaşamak istiyor." Kadınlardan biri hamile kalınca, Shaka'nın bir torun özlemi içinde olan annesinin

yanına saklanıyor. Çocuk babaannenin yanında gizlice büyütülüyor. Ama Shaka günün birinde annesini çocukla oynarken yakalıyor. Çocuğun kendi oğlu olduğunu derhal anlıyor ve onu hemencecik kendi elleriyle öldürüyor.

Ancak iktidara yönelik bütün çabalar bu kadar aleni değildir. Marksizm, haksızlık karşısındaki duyarlılık temelinde geliştirilmişti. Ama iktidar peşinde olanlar bu rolü üstlendiği anda gerçek duyarlılıkla bağları koptu. Geriye sadece, haksızlık karşısında mağdurların yanında oldukları görüntüsü veren bir imaj kaldı. Sağ veya sol kanatta iktidar peşinde olanlar, kendi incinebilirliklerini sorgulayamadıkları için insanlığı katlediyorlar.

Bütün bu durumlarda ruhsal tehdit deneyimi, fiziksel ölüm olarak yaşantılanır. Ve ölümden kaçmak temel mesele haline gelir. Canetti'nin ortaya koyduğu gibi, diğerleriyle olan *mesafe* yaşamın temel dürtüsü olup çıkar. İncinmezliğe yönelik her eğilim Canetti'nin bu görüşüne uygun düşmektedir. Böyle bir eğilim iktidara ve dolayısıyla ölüme yönelik olmak zorundadır.

Bunun böyle olmayabileceğini, geçmişte daha farklı olduğunu, toplumların ve kültürlerin incinebilirlik temelinde bir öz soğukkanlılığa, *aequanimitas*'a adanmış olabileceğini Kızılderililer kanıtlamaktadır. 1933 ile 1945 yılları arasında Kızılderililerle ilgili konulardan sorumlu komiser olarak görev yapan John Collier, bu durumu "Indians of Americas" (Amerika Yerlileri)[121] başlıklı araştırmasında şöyle özetliyor: "Bir Kızılderilinin hedefi; maddi sıkıntılara rağmen dolu dolu bir hayat yaşamak ve bu hayatı, bilgeliği sayesinde hiç de kaçmak istemediği derin bir güvensizliğin içinden

geliştirmekti. Güvensizlik onun ruhunun derinliklerinde veya toplumsal yaşamında değildi. Güvensizlik savaşlarla, fırtınalarla ve hastalıklarla oluştu. Gelenekler ve yaratıcı yaklaşımı ona *dışsal güvensizliği, içe yönelik bir güven* durumuna dönüştürmekte yardımcı oldu. Beyaz işgalciler geldi. Savaşlar yaşandı ve Kızılderilinin güvensizliği arttı, ama soğukkanlılığı asla çözülmedi."

Bir başka insanın incitilmesinin, onun ihtiyaçlarının ve öz itibarının göz ardı edilmesinin kendi kendini incitme anlamına geldiğini biliyorlardı. Collier şunları söylüyor: "Onlar dünyanın yitirmiş olduğu şeye sahipti. Hâlâ da sahipler. Dünya, yitirmiş olduğu şeyi yeniden kazanmalı, yoksa ölür. Yitirdiğimiz bu asli parçamızı yeniden kazanmak için fazla zamanımız yok"; yani güvensizlik karşısında soğukkanlılık, çaresizlik karşısında güven geliştirmeliyiz, çünkü güç incinmezlikten değil, acıdan ve ıstıraptan gelir.

Dönemimizin yoksulluğu geçen asırlardakinden tamamen farklı bir yoksulluk. Yoksulluk eskiden, doğal sıkıntılar olan beslenme ve barınma yetersizliğinin bir sonucuydu. Bugün ise, zengin ülkelerin ve globalleşme mantığının haksızlığa uğramış ülkelere dayattığı koşulların bir sonucu. Bunu örtbas etmek için de, yoksulluk bugün insani bir durum olmaktan çıkartılıp küçültücü bir durum haline sokulmuştur. Bugün gerçekten de insanların büyük bir kısmının durumu beş yüz yıl öncekinden çok daha kötü.[122] Ve böylelikle incinebilirliğimizi daha fazla reddediyor, kabullenmeye asla yanaşmıyoruz.

Yetersiz sevginin verdiği acıya katlanmakta en çok zorlananlar, kendilerini incinmezliğe ve büyüklüğe en

fazla adayanlar oluyor. En büyük korkuyu kendilerinden duyan insanlara sağ ve sol kanattaki aşırı görüşlülerin arasında rastlıyoruz. Bu insanlar annelerinden kopamadıkları için kendilerini ölüme adıyorlar.

Sağ kanat her zaman altüst oluşların zirvesine yerleşiyor. İktidara istikrar kazandırmayı, görünürdeki düzensizliği görünürdeki düzene çevirmeyi biliyorlar. Sonunda tekrar yeni devrimcilerle karşı karşıya geliyorlar. Bu, sonu görünmeyen bir süreç: Toplumsal arazlarımızın nedenlerini örtbas etmek, savaş durumunun motoru haline geliyor. Aşırı görüşlüler bu nedenle intikamda ısrar ediyorlar, çünkü intikam arazların ortaya çıkartılmasını imkânsızlaştırıyor.

İntikam birincil olarak sadece bir öfke ifadesi değil, aynı zamanda da acının inkârıdır. Her iki kamptaki aşırı görüşlüler, çocukluklarındaki yoksunlukları inkâr ederler. Bu nedenle de kendi asıl güçlerine kavuşamazlar. İntikam, şiddet ve iktidarın, hayatlarının başında yaşadıkları yaralanmanın acısını dengeleyeceğine inanırlar. Bu çoğunlukla bilinçdışı bir süreçtir, ama bilince sızdığı zamanlar da olabilir. Bommie Baumann'ın, terörün sevgiden bir kaçış olduğunu anlattığı "Wie Alles Anfing" (Her Şey Başladığında) adlı kitabı buna bir örnektir.[123]

Gerçek güç ödünleyici iktidardan kaynaklanmaz; aksine, insan öleceğini sanacak kadar katlanılmaz gelen acıda ısrar ettiğinde oluşur. Aşağılanmış olmanın aşırı derecede vurgulanması ve kurban rolünde ısrar edilmesi, acının yarattığı çaresizlikten kurtulmaya yarayabilir. Bu durumda aşağılanma, intikamın ve her şeyi içine alan bir öfkenin gerekçesi olur.

Yaşamı aşağılanma ve sonsuz bir intikam eğilimiyle belirlenmiş olan bir hastam bu durumu uzun bir terapi çalışmasından sonra şöyle tarif etti: "Annem yüzünden çektiğim acı sadece bir yenilgi değildi, bunun ardında felç edici, karanlık, kavranamayan, soluğumu boğan bir şeyler vardı; ölümle ilgiliydi... Üç yaşımdayken kendimi zehirlemeye kalktım. Altı yaşımdayken bıçağı kapıp anneme, beni haksız yere küçümsediğini hissettiğim için kendimi öldüreceğimi haykırdım. Şöyle karşılık verdi: 'Sapla o zaman bıçağı!' Kendimi o kadar aşağılanmış hissettim ki!" Ona şunu sordum: "Peki, bu konuda hissettiğin acı ve çaresizlik şimdi nerede?" Cevap olarak "Bunu duyan yok ki!" diye bağırdı.

Acıyı hissetmeye hazır oluncaya kadar hastamın durumunda bir değişiklik olmadı. Kendisini aşağılanmış hissetmek –gerçekten de öyle değil miydi?– ve intikamlar planlamak, onu sevilmemiş olmanın acısından "kurtarıyordu". Soluğunu kesen, onu ölüme götürebilecek olan çaresizlik buydu. Ama bir yetişkin olarak kurtuluşu, iktidar ve intikam fantezilerinin yaşanmasında değil, eskiden yaşadığı o tarifsiz acının tekrar yaşantılanmasında ve artık ölmeyeceğini şimdiden kavramasındaydı.

Acı, bir bakıma, insan anne ve babasından bir şeyler alma beklentisi içinde olduğu için yenilgi duygusu yaratır. İnsan yetişkinliğe eriştiğinde, bunu verme yeterliliğinde olmadıklarını ve olamayacaklarını görünce onlardan bağımsızlaşır. O zaman acıyla birlikte yaşayacak ve buradan doğan güçlülüğü kavrayacak duruma gelir. Aşırı görüşlülerin her kahramanlık çağrısının ardında, kendilerinden kopartıp uzaklaştırdıkları bu acı vardır. Kahraman olmak iki şeyi birden

içerir: Sevilmemiş olmanın verdiği korkunç acının yaşandığının ifadesini ve gerçeğe yaklaşmanın engellenmesini.

Sağ ve sol aşırı görüşlülük arasında elbette muazzam bir fark vardır. Ama sol gruplar içinde iktidar mücadelesi söz konusu olduğunda, bu mücadeleyi kazananlar yine kalpten yoksun olanlardır. İster sağda ister solda olsun, iktidar mücadelesini kazananlar birbirlerine benzerler.

Orta noktada duran bizler, bu gerçek anlamda delirmişlerin çocukluk fantezilerinin oyuncakları haline geliyoruz. Her iki kamp arasında, kendi yetersizlikleri karşısında duydukları nefretin boşaltılmasından ibaret mücadelelerle "tarih" yapılır. Ve yaşamı tekrar dengeye kavuşturmak isteyen "bizler" zamanımızı ve enerjimizi, oluşacak hasarı sınırlı tutmaya harcarız.

Bir diğer engel de, hepimizin incinmezlik vaat eden büyüklük ideolojisinin tutsağı oluşumuzdur. Elbette farklı ölçülerde ve farklı biçimlerde; umut da zaten burada gizlidir. Ama genelde geçerli olan durum, büyüklüğün gerekliliğine inanan herkesin çaresizliğin ürettiği düşman imgelerini paylaşıyor olması ve böylelikle insanın, çevresiyle bütünlenmesiyle çelişen çözümlerin peşine düşmesidir. Böylece özgürlükle büyüklüğü karıştırır hale geliriz.

Dürtü olarak büyüklük

Büyüklük hevesi ve düşman imgelerine duyulan ihtiyaç birbiriyle ilişki içindedir. Çaresizlikten kurtulmak için her ikisi de zorlayıcı hale gelir. İnsanın kendini bunlardan kurtarması zordur. Bazıları kendilerini o

kadar kaptırmışlardır ki, başkalarını da aynı şekilde davranmaya zorlarlar.

Şizofren, duruşuyla, bizim duygularımızdan kopmuş olduğumuza dikkati çekmeye çalışırken, psikopat tam tersini yapar. Duygularımızla oynar, bizi dil oyunlarıyla ele geçirmek için söz ve duygu arasındaki toplumsal yarılmayı kullanır. Örneğin, kendi davranışını örtmek ve suçu bize yüklemek için hakkaniyet dilini kullanır.

Bir örnek: Bir çiftçi samanlığını genişletmek için orman yoluna beton döküyor. Bu yol o zamana kadar bütün köyün otlağa ulaşmak için kullandığı ortak yoldur. Kendisine bu durum hatırlatıldığında yanıtı şöyle oluyor: "Kavga çıkaracağınıza dayanışmacı olun." Ve bazıları kendilerini gerçekten de suçlu hissediyor! Bu adam suçlunun ve kurbanın durumlarını tersine çeviriyor. Aslında kurban durumundaki insanlar, gerçekle çelişse de kendilerini suçlu hissediyorlar.

Psikopat bir suçluluk uyandırma uzmanıdır. Ve eğitim biçimimiz temelde suçlandırmaya dayalı olduğu için, insanlar kendilerini onun yanında suçlu hissederler. Görünürde hiç kuşku duymadan suç yükleyen bu kişi, bizi çocukluktaki konumumuza geri götürür. Kendisi suçluluk duygusundan yoksun olan böyle bir kişi bizim duygularımızla oynar, onları bir alay nesnesi haline getirir. Ama biz bunu fark etmeyiz, çünkü doğumdan itibaren boyun eğmeye hazırlanmışızdır. Bu trajik bir oyun gibidir. Eğer insan suçu bir başkasına yükleyemiyorsa o zaman kendisi üstlenmek zorunda kalır. Suçluluk sanki birinin diğerine attığı bir toptur. Kimse düşürmeye cesaret edemez. Suç, birlikte sevmenin değil, birlikte sahip olmanın aracıdır. Eğer kendi-

mizi incinebilirliğimizden kurtarmak için sahip olma isteğine bağlı kalırsak, çaresiz biçimde tutsaklaşırız.

Tarihin "büyükleri", görünürde kendilerinden hiç kuşku duymadan, duygu dünyalarının çarpıklıklarını hep bize yüklerler. Baştan çıkartıcı sözleriyle bizleri, kendi duygularını yaşamalarını engelleyen deliliklerinin aleti haline getirirler.

Margaret Thatcher, kullandığı dil duygu dünyamızın gerçeklerinden tamamen kopmuş olan kişiye iyi bir örnek oluşturmaktadır. Yine de sözcükleriyle insanları yıkıcı bir dünyaya sürüklemeyi başarmıştır. İngiliz gazeteci Jonathan Raban, Thatcher'ın konuşmalarından birinin, öncelikle sözcüklerin insanlararası duygulardan –ki insanı asıl tanımlayan budur– kopukluğu açısından bir çözümlemesini yapar.[124] Bayan Thatcher bu konuşmayı Mayıs 1988'de İskoçya Kilisesi cemaati önünde yapmıştı. Devlet ve kilise, sosyal ve ekonomik düzen ile demokrasinin anlamı gibi konulara değindiği kapsamlı bir konuşmaydı bu. Thatcher sadece düşünce biçimiyle değil, insani duygudan kopuşuyla da iflas halindeydi. İnsanın, onun sözcüklerine kapılıp, yarılmış ve insani duygulara düşman bir dünyanın içine çekilmemesi için kendi içine sıkıca sarılması gerekiyordu.

Thatcher konuşmasına, "Belki de en iyisi," diyerek girdi, "gidişat karşısında bir Hıristiyan ve politikacı olarak kişisel görüşümden söz ederek başlamak olacak. Geçenlerde bir kitapta şu basit ve sade cümleyle karşılaştım: Hıristiyanlık sosyal reform değil, inanç içinde çözülmektir." Ve daha bu girişle bile, bizi empatiden uzaklaştırıyor; hem de insani ilişkileri öğretisinin özü

haline getiren bir dine değinerek yapıyor bunu. Ancak derhal bunun üstünü örtecek kadar da akıllı davranıp şöyle devam ediyor: "Çoğu Hıristiyan, insanlara yardım etmeyi ve çocukların yaşamını kendilerine emanet edilmiş bir şey olarak görmeyi kişisel Hıristiyanlık görevi olarak kabul eder. Bu görev, parlamentoda onaylanan, devletin koyduğu bir yasaya bağlı değildir, aksine insanın Hıristiyan olmasıyla ilişkilidir." Ardından yine konuşmasının özünde bulunan Hıristiyanlık ile yüreği birbirinden ayıran yaklaşım geliyor: Hıristiyanlık yaşantısının karakteristik özellikleri "yaşamımızın toplumsal değil, ruhsal alanına aittir." Bu ifadesini birkaç cümle sonra perçinliyor: "Ama Hıristiyan inancına bağlı oluşumuzun ve kiliseye gidişimizin nedeni, sosyal reformlar, refah ve genelde daha iyi bir gidişat arzulamamız değil, yaşamın kutsallığına, özgürlükle yan yana giden sorumluluğa ve en yüce kurban İsa'ya duyduğumuz inanç olmalıdır."

Son cümlede hepimiz suçlu konumuna sokuluyoruz, çünkü şayet sosyal reformlar, refah ve genelde daha iyi bir gidişat hedefliyorsak, yaşamın kutsallığına ve sorumluluğa inanmıyoruz demektir. Yola beton döken çiftçi örneğinde bunu görmek daha kolay! Merhamet eğiliminden kaynaklanan duygularımız başımıza bela oluyor. Onlar yüzünden suçlu ilan ediliyor, onlardan vazgeçme noktasına getiriliyoruz. Böylece gerçek duygularımızla alakası olmayan sözcüklerin peşine düşüyoruz.

Raban'ın çözümlemesi Thatcher'ın tezlerinin indirgeyici yanına işaret ediyor. Yaşamın kutsallığını ve sorumluluğu *özgür* seçimle ilişkilendiriyor. Raban şunları söylüyor: "Sonunda çarmıha germenin anlamı,

İsa'nın özgür seçim hakkını kullanmış olmasıymış gibi görünüyor." Uygunsuz bir gülünçlük: "Çarmıhta can veren İsa, özgür seçim haklarını evler satın almakta, çocukları için özel okullar kurmakta ve hastanelerde birinci sınıf odalarda kalmakta gören insanlarla bir tutuluyor." Sözcükler hep insanları gerçek duygularından uzaklaştırmak için kullanılıyor.

Abraham Lincoln, yüreğinin sesiyle konuşan bir adamdı. 1863'te yaptığı Gettysburg konuşmasında, ne halkının iç savaşta çektiği korkunç acılardan kaçmaya çalıştı, ne de bunları küçümsedi. Dürüstlüğü, acıyı algılamasından doğan derin etkilenmişliğine ve sevgi temelinde hissettiği adalet ihtiyacına dayanıyordu.

Peki Bayan Thatcher bunu nasıl ele alıyor? "Abraham Lincoln, 1863'te yaptığı ünlü Gettysburg konuşmasında, halkın ağzıyla halk için konuşan bir halk yönetiminden söz ederken, dünyaya meseleyi özünden kavrayan ve o zamandan beri de coşkuyla kabul gören bir demokrasi tanımı armağan ediyordu. Ama sunduğu hükümet biçimi aslında tam olarak Hıristiyanlığa uygun değildi, zira demokrasi sözcüğü İncil'in hiçbir yerinde geçmez."[125]

Peki ya Lincoln neler söylemişti? "(...) ölenlerimizin boş yere ölmediklerine, bu ulusun Tanrı'nın yardımıyla özgürlüğün dirilişini yeniden yaşayacağına ve halkın ağzıyla halk için konuşan bir halk yönetiminin yeryüzünden silinmeyeceğine derinden inanıyoruz."[126] Oysa Bayan Thatcher sanki bir demokrasi tanımı yapılmış gibi konuşuyor –Lincoln'ün söz ettiği şey ise demokrasinin ahlaki değeriydi– ve sonra demokrasi sözcüğü İncil'de geçmediği için Lincoln'ün yaklaşımını değer-

sizleştiriyor. Lincoln için önemli olan, insanları eşit gören Hıristiyan anlayışıydı. Bayan Thatcher ise sözcükleri kullanarak, bizi yürekten gelen esas anlamdan uzaklaştırıp yüreği *ve* demokrasiyi kirletiyor.

Bunun farkına varabilmek için insanın gerçekten de kendi duygu dünyasına sahip olması gerekir. Fakat çocukluğumuzdan itibaren kendi duygu dünyamızdan uzaklaştırıldığımız için, tıpkı insan olma çerçevesinden kopartılmış sözcüklerle oynayan Thatcher gibi, bazı insanların da bizi hâlâ mevcut içsel bağlarımızdan başarıyla kopartmalarına şaşmamak gerekir.

Bunun için elbette, bahsi geçen insanların kendilerinin de canlılıktan kopmuş olması gerekir. Raban, Thatcher'ın konuşmasını genç erkeklerin ölümüne adanmış bir koro parçasıyla sonlandırdığına işaret ediyor: "Sana bütün dünyevi şeylerin ötesinde, tam anlamıyla, kusursuzca sevgimin hizmetini sunacağıma ant içiyorum ülkem. (...) Parlak sınırların genişleyecek ruhberuh, usulca."

Raban'a göre ilk dize, "pro patria mori (vatan için ölmek) onurunadır ve askerlere 'karşılığını veren sevgi (...), sonuna kadar yiğitçe kurban vermeye hazır sevgi' vaat eder. İkinci dize ise, talihsiz asker kendisi için belirlenmiş kurşunla karşılaştıktan sonra gelen sonsuz yaşam vaadini öne çıkartır."

Böylece büyüklük hırsının bir "yaşam karşıtlığı", bir ölüm saplantısı olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor. Ve bu dürtü, ölüm karşısında incinmez olmak için bir iktidar ihtiyacına dönüşüyor. İngiliz İşçi Partisi milletvekili olan Barbara Castle, bir keresinde Margaret Thatcher hakkında şunları söylemişti: "(...) o iktidarı, başarıyı ve kendisini seviyor." Fransa Cumhurbaşkanı François

Mitterrand ise şu görüşü belirtiyor: "Onda Caligula'nın gözleri ile Marilyn Monroe'nun ağzı var."[127]

Thatcher başarılıydı, çünkü büyüklük ve düşman imgeleri vaat ediyordu. Böyle insanlar, kendi içlerindeki insaniyeti paramparça ederek, insani bakışın yarılmışlığından yana tavır alanlara katılır.

Yarılmışlık sadece şeyleri bütünlükleri içinde görmeyi engellemez, aynı zamanda bütünsellik karşısında etkin bir tavır talep eder. Bireysel gelişim, anne-baba imajının ve davranışlarının çözümlenmesini imkânsızlaştırarak yarılmayı destekler. Çocuğun bilincindeki yarılma onu bu imkânsızlıktan kurtarır, ama aynı zamanda da yarılmanın her türlü algının temeli haline gelmesine neden olur. Gerçek uyum ile bütünleyici bakış birer düşmana dönüşür ve bunlarla mücadele edilmesi gerekir.

Margaret Thatcher'ın çocukluğunda sertlik sevgiyle karıştırılmış. Babası Alfred Roberts'ın bir manav dükkânı varmış, ayrıca gönüllü vaizlik de yapıyormuş. Aile her pazar günü üç kez, evlerinden bir buçuk kilometre uzaklıktaki kiliseye gidiyormuş. O gün oyun oynamak ve okumak yasakmış. Thatcher büyüdüğünde tek bir hedefi olmuş: başkalarını kendi görüşlerine inandırmak. 1988'de yapılan bir söyleşide "Thatcherizm" konusuna değinirken, bu ideolojinin insanların akıllarına ve yüreklerine, "evet dedirtip inandıracak kadar" hitap ettiğini söylüyor.[128]

İnsanın kendi kendisiyle yaşayabilmesi için yarılmanın sürdürülmesi gerekir. Farklı görüşlerin bolluğu hoşgörülemez, çünkü bu, yarılmışlık üzerine kurulu bir kendiliğin tutunması karşısında tehdit oluşturur.

Thatcher 1979'da başbakanlık görevini üstlendiğinde şunları söylemişti: "Aynı ölçüde bütünlüklü görüşe sahip ve kendini adamaya hazır bir kabineye ihtiyacım var... Başbakan olarak iç tartışmalarla kaybedecek zamanım yok."[129] Raban, ironik olarak şu yaklaşımda bulunuyor: "Kabine, her biri inandırma işleminden geçirilmiş ve aynı görüşe getirilmiş üyelerden oluşan bir kurul olmalıydı."

Yarılmaya duyulan bu içsel ihtiyaç, insani ilişkiyi kapsayan bir gerçeği inkâr etmek amacıyla toplumsal görüşü de belirliyor. Böylece gerçeğe değil de, bu tür insanların iç yapılarına denk düşen bir "gerçeklikle" karşı karşıya kalıyoruz. Bunlar kendi insanlıklarını bastırdıklarından, baskıyı toplumsallaşma sürecinin ana itkisi olarak görme zorunluluğu duyuyorlar. Bu yüzden de "law and order"da ısrar etmek durumundalar. Thatcher 1986'daki bir söyleşisinde şunları söylüyor: "Devlet düzeyinde, düzen olmadan özgürlük olamaz. Yasa olmadan da düzen sağlanamaz. Demokrasi anlayışındaki bütün benzerlikler, düzenin kurallarını hepimizin içinde varolan kötüyü bastırmaya yetecek güçlülükte oluşturmaktadır."[130]

Böyle bir bakış aynı zamanda, bütün toplum için karanlık sonuçlar doğuracak bariz budalalıklara sebebiyet verir. Muhafazakâr Parti'nin liderlerinden birinin aktardığı anekdot örnek niteliğindedir: "Ortak arkadaşlarımızın verdiği bir kokteyle gittik. Thatcher ev sahibesine, kızının nasıl olduğunu sordu. Henüz öğrenci olan kız, yaz tatilinde Marks&Spencer'da çalışıyordu. 'Gördünüz mü?' dedi Bayan Thatcher, 'İş olmadığını söylerler hep! Halbuki iş var elbette.' Oysa

işin aslı; Marks&Spencer'ın yöneticisi Marcus Sieff ev sahiplerinin arkadaşıdır."[131]

Böylesi insanlar için ahlak, yasalara, düzene ve kurallara boyun eğmekten ibarettir. Kendi boyun eğişlerinin işbirlikçiliğiyle şekillenmiş olanlar için iç dünya, insanilik ve empati terk edilmiş yapılardır, bu nedenle de ahlakın temeli olarak görülmezler.

Vicdan burada hep bir dış üstben'dir. Sadece ceza söz konusu olduğunda tepki verenleri, ne utanç ne de empati dizginleyebilir. Böyle bir dünyada liderler, hep daha büyük cezalar için çağrı yaparak, ahlaki çöküşe zemin hazırlayan kendi insanlıklarından kopmuşluklarını inkâr ederler.

Vicdanın dışsal bir şey olduğu yerde, bütün bir dönemi suç belirler. Suçun dünya ölçeğinde büyümesi basit bir biçimde ahlaki ilkelerin yitiminin sonucu değil, yarılmışlığın ifadesidir. Margaret Thatcher gibi yarılma yaşamış insanlar ahlaktan söz eder, fakat hiçbir şey hissetmezler. Kötülüğün kökenleri tam olarak burada, empatinin yitiminde, insanın kendi acısını ve başkasının acısını hissetme yetisinin boğazlanmasındadır. Böylesi insanlar acıya katlanabilme, ıstırabı anlayabilme ve hafifletebilme yetisini ne bilir, ne de takdir ederler.

Kendilerine en fazla ihanet etmiş olan insanlar iktidar sahibi olma zorunluluğu duyarlar. İktidar hırsı, incitilemez olma hırsı, temel eğiliminin büyüklüğün yüceltilmesi olduğu görülmeyen ideolojik bir yapı oluşturmuştur. Bu anlamda büyüklük, çok olağan biçimde iyi kabul edilmesi, güzellik, ilerleme ve refahla özdeşleştirilmesi yönünde bir de "ahlaki" değer yaratmıştır.

Hedef, büyüklük için büyüklüktür. Her türlü temelden yoksun olmasına rağmen, büyüklük ve büyümenin ilerleme anlamına geldiği kabul edilir. Bunları aynı kaba koymak, hayatımızı yıkıma uğratan sanrılanmış "gerçekliğin" bir başka örneğidir. Giderek büyüyen uluslararası holdinglerin global büyüme deliliği böyle bir hastalığın ifadesidir. Bu ise üretkenliği değil, borçları artıran bir süreçtir. Finans bankalarının felce uğraması gibi, bu tür güçlerin çöküşü de hastalığın bir kanıtıdır. Sonuçta, deliliğin sürdürülmesini mümkün kılmanın bedelini bizler ödüyoruz. (Seksenli yılların sonunda ABD'de başlayan banka skandallarının, hükümeti, halka 500 milyar dolara mal olan bir kurtarma operasyonuna zorlaması buna tipik bir örnektir. Bu, kişi başına 3000 doların üzerinde bir yük anlamına geliyordu! Büyüklerin çökmesi istenmediği için bu bedelin ödenmesi gerekti.)

Söz konusu olan şey üretkenlik veya gelişim değil; büyüklüktür. Günümüz ulusal ekonomilerinin büyüme endeksi, gelişme endeksi olarak kabul ediliyor. Büyüme ifadesi olarak sayıların içine öylesine sıkışmışız ki, gerçeklikle ilişkilerinin sıfıra eşit olduğunu göremiyoruz. Büyümenin, dünya açısından kendi kendini imha mekanizması olan bir saatli bomba gibi çalıştığını yıllar önce Club of Rome ortaya çıkartmıştı.

Cenevre'deki[132] Common Sense Institute'den (Sağduyu Enstitüsü) Günther Breitling, kabul gören iktisat teorisyenlerinin aksine şu soruyu soruyordu: "Büyüyen nedir ve kime doğru büyümekte?" Büyüyen elbette gayrı safi milli hasıla. Bununla kastedilen şey, bir ülkede üretilen tüm mal ve hizmetlerin toplamı. Ama

Breitling ölçülenin, malların ve hizmetin kendisi değil, bunlar için harcanan para olduğuna işaret ediyor. Vergi yükseltimi için önemli olan tek değer bu. Oysa bu sonuç, üretkenlikle bu toplamın uyum içinde olduğu anlamına gelmiyor, çünkü para harcanan her şey hesaba katılıyor, yani hastalıklar ve trafik kazaları da "büyüme"ye dahil ediliyor! Bu istatistiğe göre gayrı safi milli hasıla için yıkımlar da aynen yapılanma veya üretim kadar "değerli"! Breitling şunları söylüyor: "Bu durumda (örneğin vergilerle veya silahlanma ve prestij finansmanları yoluyla) hedeflenen büyüme payı ulaşılabilir bir nitelik taşımıyorsa, aynı sonuç yıkımlar yoluyla kolaylıkla elde edilebiliyor. Ayrıca, örneğin trafik tıkanıklıkları sırasında otoyollara püskürtülen milyonlarca litre benzin gibi ayan beyan nahoşluklar da –artan hep sadece miktar olsa da– büyümeye katkıda bulunuyor (sadece Paris ve çevresinde bile bu büyüme bileşeni henüz 1988'de trilyonlarca İsviçre Frangını buluyordu)."

Bizim ölçtüğümüz şekliyle büyümenin, kendi mantığı içinde ölümcül bir bileşeni vardır. Breitling'e göre, "Küresel büyümenin sadece iki unsura sahip olması sağlanmıştır. Büyüyen şey sadece insan sayısı ve çöp miktarıdır." Büyüme, tehlikeleri de beraberinde getiren bir büyüklüğün peşinde kör bir kovalamacadır. Bu büyümeye denk düşebilecek gelişim ise tamamen başka bir şeydir. Breitling'e göre bu, her insan için beslenme, barınma ve toplumsal alışveriş gerektirir. Aslında gelişme, büyüklük elde etme çağrılarıyla değil, tek tek bireylerin yaşam koşullarındaki gelişimle ilgilidir.

Büyüklük, bizi içimize çöreklenmiş yetersizlik duygularından ve algılamaya yanaşmadığımız incinebi-

lirliğimizden koruması beklenen nesnelerin peşinde koşmayı içerir. Bir şeyler satın alabilmek iyileşmenin yerini almıştır. Hayal kurabilmek yerine satın alıyor, bu sayede üretim sürecini hızlandırıyoruz. Böylece Ivan Bosky'nin yaptığı türden çağdaş felsefeler ortaya çıkıyor. Bosky, Kaliforniya Üniversitesi'nde verdiği bir konferansta şunları söylüyor: "Ben hırsın sağlıklı olduğunu düşünüyorum. İnsan hırslı olabilir, ama yine de kendisi hakkında sağlıklı düşünebilir."[134] İnsan satın almak yoluyla kendisini bulduğuna inandığı sürece elbette sağlıklı olduğunu düşünebilir! Bu durum, büyüklük kovalamacasının empatiyi daha da öldürmesinde etkili olur, çünkü nihayetinde bu çaba ancak başkalarına zarar verme pahasına sürdürülebilir.

Sanayi toplumlarında yaşayan bizler, az gelişmiş ülkelerin sırtından tüketim peşinde koşabiliyoruz. Böylece, hep daha fazla para ve hep daha fazla "büyüklük" için duyulan dipsiz açlığı gizlemekten başka bir işe yaramayan serbest pazar teorileri desteklenmiş oluyor. Bu doymak bilmez açlık cangıl yasalarına denk düşüyor. Bunun geliştirebildiği tek şey ise teknik; bu yüzden de ruhlarımızı kaybediyoruz.

Büyüklüğe boyun eğme eğilimi, biz daha oluşumunun veya etkisinin farkına bile varamadan yaşamımızın tüm düzeylerinde içimize sızar. Uyarım kaynaklarının tüketimindeki sürekli büyüme de büyüklük ihtiyacının bir ifadesi ve destekçisidir. Bu durum insanın kendi içinden kopuşunu öylesine pekiştirir ki, uyarım kaynaklarına batmış durumda olmama haliyle yaşamıyor olmanın korkunçluğu aynı şey gibi algılanır. Bu bir duyu yoksunluğuna eşdeğerdir. Sürekli ve giderek artan bir uyarım (örneğin pop müzik, yeni teknoloji, ara-

balar, seks, seyahatler, skandallar yoluyla) olmayınca insanlar kendilerini dağılmış gibi hisseder. Çünkü uyarımların iktidarına bağımlı hale gelmiş durumdayız.

Asıl sorunları dikkate almadan kendiliğimizin kurtarıcısı olarak büyüklük ararken daha da körleştik. Milliyetçilik içindeki kimlik oluşumları, bu sürecin tek tek bireylerin içinde ne kadar derinlere işlediğini, büyüklük yoluyla kendini bulma sıkıntısının ne kadar büyük olduğunu ortaya koyuyor.

Giderek daha çok, ulusların ekonomik bağımlılığı tarafından belirlenen bir dünyada temel talep olarak Avrupa Birliği'nin sürekli genişletilmesi ve Almanya'nın yeniden birleşmesi, birer örnek oluşturmaktadır. İnsan kendi bireyselliğini ciddiye almak yerine, buna büyüklük yoluyla ulaşabileceğine inanıyor. Oysa bakın Don Mattera Güney Afrika'daki kimlik mücadelesi hakkında neler diyor: Bütün insanlığın hakkı olan özgürlük ile adaletin kendi içlerinde geçerli olmaları için, önce bireyin kendi kendisi için önem taşıması gerektiğini öğrenmiş olması gerekir.[135]

Büyük erkekler ve büyük kadınlar yoktur. İngiliz siyaset bilimci Ronald Sampson şunları söylüyor: "Başkalarına egemen olma isteğinin ve iktidar dürtüsünden yana olanların, sadece bu yüzden saygı, hayranlık ve itaat hak ettiklerine kendimizi ikna ettik, böylece kötülüğün güçlerine hepimizi yok etmeleri için neredeyse yetki verdik. (...) İyi ile kötü arasındaki güçler dengesini gerçeği ifade ederek ve dürüst davranarak değiştirmek için henüz çok geç değil. Şiddetin iktidarını geriletmek için tek çare, insana birlik ve kuvvet bahşeden bencillikten uzak sevme yetisidir."[136]

Tarihin bu gerçeğin aktarılmasına ihtiyacı vardır. Dünyayı yıkımdan koruyan şey sevgi aktarımıdır. Tarih, kendilerini ölüme adamış olanlarla sevgiye adamış olanlar arasında gidip gelir. Bu anlamda tarihsel İsa sevginin gücünün bir ifadesidir. Buna karşılık, temelleri adalet arayışında yatıyor da olsa, Marksizm, soyut büyüklük düşüncesine olan bağı yüzünden sevgiyi yitirmektedir. Fakat iyilik için mücadele buna rağmen sürmeli. Sadece teknikten yardım beklemek mümkün değildir, çünkü teknik de dışa yönlenme arayışının bir yan ürünüdür. Özgürlük, teknik ilerlemeyle değil, aksine ünlü Amerikan hümanist Joseph Wood Krutch'ın ifade ettiği gibi, insanın yaratıcı olarak daha azla yetinebilmesiyle gelişir.

Psikopatların ve Bürokratların Çağı

Psikopatlar ve bürokratlar, hayatta tutunabilmeleri için bölünmüşlüğe gereksinim duydukları için, el ele vererek, bakışımızın ve algılarımızın parçalanmasını destekleyip pekiştirirler. Her ikisi de, kişisel, ekonomik ve toplumsal olana bütünsel bakmayı hedefleyen her türlü bütünlenmenin düşmanıdır. Güçleri ve dolayısıyla insanlık için ifade ettikleri tehlike, teknik araçlar yardımıyla ölçüsüz biçimde yükselmiştir. Dünyamızın bütünleşmesine karşı birlikte mücadele ederler. Psikopat dışa yönelimli varoluşuyla diğerleri üzerinde anlık denetimi hedefler. Bürokrat da, kendi bağlılığını ve varlığını korumak için statükoyu savunur.

21. yüzyılın başında, doğanın ve dolayısıyla dünyanın sonunun gelmesi tehdidiyle karşı karşıyayız, çünkü görünüşe göre, dünya gezegeni üzerinde tam hâkimiyeti mümkün kılan bir teknik psikopatlarla bürokratların elinde bulunuyor. Bu teknoloji sayesinde, insani alanı terk edip gezegen ve sakinlerinin yaşamını veya ölümünü tayin edecekmiş gibi görünüyorlar. Onların ölüme teslim olmuş hedeflerine de böylesi denk düşüyor. Halbuki psikopat yapıdaki insan, gözümüzü kamaştırmak için yaşamın gücünden söz eder bize.

Bill McKibben, doğanın sonu üzerine kaleme aldığı kışkırtıcı makalede bir psikopattan alıntı yapıyor: "Yaşamın gücü elimizde olunca, örneğin daha önce çıplak toprak olan yerlerde ormanlar yaratabiliriz, türleri yok olmaktan koruyabiliriz. Yaşamın tadına varmanın tam zamanı!"[137] Burada saklı olan, insanlığın refahından ve her şeyin her şeyle dengesinden değil, sadece insan *türünden* söz ediliyor oluşudur. Bu, insanın kendiliğinden başka her şey üzerinde *denetimini* öngören, son derece baştan çıkartıcı bir gelecek hayalidir.

Yukarıda değinilen genetik manipülasyonun en etkin muhaliflerinden biri olan Jeremy Rifkin, şunları söylüyor: "İnsan binlerce yıl boyunca 'piroteknik' yaşadı; yaktı, eritti, cansız malzemeleri, kömürü veya demiri karıştırdı. Çevremizi değiştirmek için dışarıdan içeriye doğru müdahalede bulunduk. Şimdi çevremizi içeriden hareketle değiştirmeye başladık, ki bu da her şeyi değiştiriyor; gezegenimize hâkim olmak için duyulan sonsuz talebin dışında her şeyi."[138] Bunun ardında saklı niyet gayet açık hale geldi, ama Brian Stableford'un "Future Mạn" (Gelecekten Gelen Adam)[138] adlı kitabında gözler önüne serdiklerinin farkına varılmadan: "Gen tekniği, sonunda yeryüzündeki bütün canlıların –bütün biyosferin– etkinliklerini kapsamlı olarak kendi türümüzün yararına kullanmamızı sağlayacaktır."

Genetik olarak "düzeltilmiş" ağaçlar ortaya çıktı bile. Yılbaşı ağaçları, iğnelerinin yere dökülüp zemini kirletmesini önlemek için klonlanıyor. Çoğu insan bu gelişimin, geleneksel yetiştiricilik yöntemlerinde bir ilerleme olduğunu sanıyor. Ama doğa bu uygulamaya sınır koyuyor. McKibben şunları yazıyor: "Mendel, bir

bezelyeyi başka bir bezelyeyle melezleştirmişti, ama bezelyeyi çam ağacıyla değil, hele insan veya domuzla hiç değil. (...) Doğal sınırlara ilişkin anlayışımız, kendi ruhumuzdaki doğayı anlamamıza yardımcı oluyor. Doğanın tayin edilebilir olduğu düşüncesi yakında tarih olacak. Aslında her şey değiştirilebilir. Tavşan şu an için tavşan halini koruyor olabilir, ama yarın 'tavşanın' bir anlamı kalmayacak. 'Tavşan' genetik kodun bir ipucundan ibaret olacak, yani 1940 model bir Ford'un planlarından daha önemli olmayacak. (...) Böyle bir dünyada imkânsız diye bir şey, hatta belki ölümsüzlük bile kalmayacaktır. Sonsuz yaşamın herhangi bir anlamı kalıp kalmayacağı başka bir mesele tabii. (...)! Canlıyla canlı olmayan arasındaki ayrımlarda tam bir çöküş meydana gelebilir: İkisinin arasındaki sınır bulanıklaşacak, metal, plastik ve camdan yapılma mekanizmalardan oluşan sistemlerle ikame edilecek."[140]

McKibben, dünyaya hep kendi çıkarımız için hâkim olmak zorunda olduğumuz fikrinin mantıken bu sonuca vardığı çıkarsamasını yapıyor. Sorun, petrol yanarken karbondioksitin açığa çıkması ve bu yolla (moleküler yapısı temelinde) güneş ısısının yakalanması değildir. "Sorun, doğanın insan nüfusunun miktarıyla ve bizim alışkanlıklarımızla baş edemeyeceğidir, ama yapay bir dünya, bir tür uzay istasyonu ortaya çıkabilir."

Sorun şudur: Denetim ihtiyacının bizi sürüklediği nokta, insaniyetsizlik ve kendisini de gezegenimizi de yok etmekten başka bir işe yaramayacak bir robotlar dünyasından ibaret. Doğayla ilgili hiçbir anımız kalmadığında, insaniyetin anlamını sonsuza kadar yitirmiş olacağız. Sevginin yerini tümüyle sanrılanmış bir

iktidar gerekliliği almış olacağından, kendimizi tanrılaştırmış; *sahte tanrılar* haline getirmiş olacağız. Yaşamdan yana olan insanların hepsinin öncelikli görevi bu sürecin önüne geçmek olmalıdır.

Böyle bir felaket tehlikesi karşısında genelde hâkim olan kayıtsızlık, çağımızda aşılması gereken en önemli sorundur. Kayıtsızlığın kökeni her türlü ciddiyetten kaçıştır. Bu kaçış sevgiye dair temel yalanla yüzleşme isteksizliği veya yetersizliğiyle başlar. Kayıtsızlık gündelik yaşam tarafından da desteklendiği için (yaşama dönük olanlar deli olarak nitelenip dışlandıkları için ciddiye alınmazlar), buna boyun eğmek bizi tehdit eden en büyük tehlikelerden biridir. Boyun eğiş bürokratik uyumun da en büyük dürtülerinden biridir.

Uzun yıllar boyunca yaptığım bir araştırmada, kurallara ve maddelere sıkı sıkıya sarılmanın, derin bir değişim korkusunun göstergesi olduğu sonucu belirgin bir biçimde ortaya çıktı.

Yaptığım araştırmanın hedefi şuydu: Edwin G. Boring tarafından Harvard Üniversitesi'nde geliştirilmiş, görenin genç, güzel bir kadın veya yaşlı, çirkin bir kadın olarak algılayabileceği çift anlamlı figürlerden birini aldım. Önce geriye sadece genç ve güzel figürün kalacağı şekilde yaşlı ve çirkin figürün bütün özelliklerini ortadan kaldırdım. Sonra, oluşturduğum on iki figürlük dizide, her birine yaşlı kadının özelliklerinden biraz daha eklerken, aynı zamanda genç kadının özelliklerini de ortadan kaldırdım. Son resim olan on ikincide, sadece yaşlı kadının özellikleri vardı.

İlginç olan, *kendine ait kendiliğini geliştirememiş, uyum göstermiş insanlar,* bu teste katıldıklarında figür

aslında değişmiş olmasına rağmen ilk baştaki değerlendirmelerine sarılıp kaldılar. Güzel kadın resmiyle başlayarak gördüklerini tarif etmeleri gerekiyordu sadece. Bu insanlar en baştaki resme yapışıp kaldılar ve güzel kadını son resimde de gördükleri konusunda ısrar ettiler; bu durumu da "Belki kafasını çevirmişti," diye açıklamaya çalıştılar. Bu insanlar, boyun eğişleri yüzünden değişen durumları algılayamıyorlar. Öfkelerinin kaynağı bu korku ve onları, ruhsuz kurallar ve otorite vaat eden tanrılara bağımlı kılıyor.[141] Yaşamdan öylesine kopuğuz ki, bilincimiz, sahte tanrıların işini kolaylaştıran bu korkuyu algılayamıyor. Mevcut tehlikelerin böylesine bastırılmasının sonucu ise aymazlık oluyor.

Bunun gündelik yaşamdaki sonuçları son derece ürkütücü: Su kazanının patlaması sonucu üç kişilik genç bir aile yaşamını yitiriyor.[142] Ölümcül kaza bir perşembe akşamı meydana geliyor. Aynı haftanın pazartesi günü elektrikli su kazanında ısının çok yüksek olduğu ilgili makamlara bildirilmiş. Bina belediyeye ait olduğu için başvuru belediyeye yapılmış. Belediye ısıtma sistemini kuran firmayla bağlantıya geçmiş. Bir teknisyen gelip ısıtma tesisatını kapatmış. Ama ısı artmaya devam etmiş. Çarşamba sabahı kazanda 125 derece sıcaklık ölçülmüş. Belediyeye tekrar haber verilmiş, durumun tehlikeli olduğu belirtilip önlem almaları istenmiş. Belediye elektrik kurumuyla bağlantıya geçmiş. Bu konuda yetkili memur yerinde olmadığı için sadece kayıt alınmış. Ve o akşam patlama meydana gelmiş.

Suçu birinin üzerine yüklemek bu trajedinin asıl nedenini örtbas eder. Olayın asıl sebebi, yaşadığımız genel kopukluk nedeniyle hiç kimsenin mevcut tehli-

keyi önlemek için derhal girişimde bulunma sorumluluğunu hissetmemesi. Suyun yüz derecede kaynamaya başladığını herkes bilir. Ama hepimiz yönetmelik maddelerine göre davrandığımız ve hayal güçlerimiz sınırlandığı için insanlığımızdan çok şey kaybediyoruz. Asıl suç, iç dünyamızın yitirilmesinde; yoksa herhangi birinin bir kuralı atlamış olmasında değil.

Hâkim otorite elbette bir suçlu arayacaktır, çünkü insanlığımızı yitirmiş olduğumuz gerçeği ancak böyle örtbas edilebilir. Bu yüzden, gerçek suçlunun bulunup bulunmaması da sonuçta çok önemli değildir. Önemli olan bizi kendi suçumuzun artıklarından kurtaracak bir kurban bulmaktır. Bu oyundaki en iyi partnerler yine psikopatlardır. Bu ölümcül zihniyetin, bürokrasinin giderek kişisellikten uzaklaşan teknik yapısı sayesinde sistematikleştirilmesi, psikopatların çağını başlatıyor.

Barış İçin Ne Yapmalı?

Eğer insan kendisini sevemiyor, bir başkasının yakınlığına katlanamıyorsa barış olabilir mi?

Eğer kendi içimizde barış yoksa, başka bir yerde de barış olamaz. Barışı dışarıdan müdahalelerle sağlama girişimleri her zaman başarısızlığa uğramıştır. İktidar yapıları "kalıtsal" olarak devredilir, çünkü ezilenler kendilerini bunlarla özdeşleştirir, bunları zayıflık olarak kabul ettiği çaresizlik karşısında sanrılanmış bir karşı güç olarak içselleştirir. Bu yüzden de kendi insani değerinin farkına varamaz.

Kendilik değeri iktidar ve mülkiyete dayalı olduğu sürece barışa ulaşmak asla mümkün değildir. Barışa çıkan yol, gücün ancak acıdan ve yaradan kaçılmadığında elde edildiğini fark eden bireysel bir yol olabilir sadece.

Bu bölümde iktidarla özdeşleşmeye, ona tapınmaya, onun yüceltilmesine değineceğiz. Uygarlığımız dahilinde bu özdeşleşmeye başkaldırmak için en sık başvurduğumuz semptom baş ağrısıdır. Bu semptom, otorite inancına boyun eğiş karşısında bilinçsizce geliştirdiğimiz direncin bir ifadesidir.

Kişinin iç dünyası otorite ilkesini kabul ettiği için

dışa vurulamayan haklı öfkenin bedende ifadesini baş ağrısı olarak bulduğunu psikoterapi uygulamalarımda sık sık görmüşümdür. Otoriteye karşı itaatsizlik nedeniyle sevgi veya onaydan yoksun bırakılma tehdidi yaşantılanmadığı için bu elbette bilinçli bir süreç değildir. Kişi gerçeklik olasılığı karşısında korku ve isteksizlik duyguları yaşar. İstediğimiz elbette yaşama katılmaktır ve onaylanma yoluyla kazandığımız güvenliğin sarsılmaz olduğuna inanırız. Bilincine varmadığımız kendi öfkemiz düşmana dönüşür ve ortadan kaldırılması gerekir. Bu mümkün olmadığı için de, ifadesini bedensel semptomlarda bulur.

Kronik yapıdaki baş ağrıları, tıbbi olarak açıklaması nadiren bulunan yaygın bir hastalık olarak kabul edilir. Baş ağrıları, insanın kendi kendisiyle yüzleşmesinde çekilen zorlukların işaretidir. Ancak bedensel tepkiler, aynı zamanda, insanların aslında boyun eğmek istemiyor oluşunun da kanıtıdır. Bu da, yine de bir umut içermektedir. Bilinçsizliği bilinçliliğe sadece sevgi dönüştürebilir. Bunun içinse, önce kendi kendimizle yüzleşerek kendimizi buna açmamız gerekir.

Burada bir ayrım yapmak gerekmektedir: İktidardan pay almak için boyun eğen ve gerçek anlamda uyum sağlamış olanlar, kendilik nefretleriyle ve değersizlikleriyle karşılaşmamak için başkalarından nefret ederler. Bunlarda baş ağrısı sorununa daha az rastlanır. Bir de, kendilerini ezen düşmanı tanıyan, ama onun tarafından sevilmek istedikleri için içleri kuşku ve isyanla dolu olanlar vardır. Bunlar çoğunluktadır, bir başka ihtimal daha olduğunu görür, bu yüzden de genellikle baş ağrısı çekerler.

Bu labirentten çıkabilmek için, boyun eğiş ve iktidar sürecindeki payımızı görmemiz gerekir. Kendimizi gözlemleyerek, iktidar sahipleri tarafından sevilme isteği içinde olduğumuzu görmemiz gerekir. Onların düşman olduğunu bildiğimiz için bu bir çelişki gibi görünebilir. Ama burada söz konusu olan, özgürlük uğruna mücadelenin merkezinde duran dipsiz bilinçdışılıktır.

Sevgi istemediğimize inanırız, ama aslında bize sevgi veremeyecek olandan sevgi ummakta ısrar ederiz. Böylece başkalarının aklını başına getirmek için çırpınırız. Henry Miller bu durumu çok isabetli bir şekilde şöyle ifade ediyor: "Anneye bağımlıyız ve köleliğimizi gizlemek için isyan ediyoruz."[143]

Anne (ve/veya baba) bizi yaralıyor, ama acısı katlanılmaz olduğu için bu gerçeği inkâr ediyoruz. Böylece hep bağımlı kalıyoruz –tıpkı itaat edip uyum gösterenler gibi–, sadece biçim farklı oluyor. Kırılması gereken işte bu zincir; ama sevgiyi bir kenara itmeden. Ancak böylelikle özgür olabilir ve sevgiyi gerçekten verebilecek olanların sevgisini kabul edecek duruma gelebiliriz. Bu da bize (sanrılanmış değil) gerçek düşmanların karşısına etkin biçimde çıkacak bir yeterlilik sağlar; tanrı olmayıp, aksine bizim gibi tutsak olan, bize benzeyen insanlarla da etkin ilişkilere girebileceğimiz gibi...

Bu sahte tanrılardan sevgi beklememeye başladığımızda, onların eline teslim ettiğimiz iktidardan da kurtulmuş oluruz. Bağımsızlığa kavuşunca tutarlı ilişkiler kurmak mümkün olacaktır. Sahte tanrılardan gizliden gizliye bir şeyler beklemekten vazgeçtiğimizde, onlar da yeni bir başlangıç yapabilirler. Kendilerini "sevgi"

veren tanrılar olarak gördükleri sürece değişmelerini imkânsız kılan bir büyüklük halinden kurtulamazlar.

Yolumuzdaki engel, sevgiden korkmamıza neden olan kendi geçmişimizdir. Eğer "sevgi olmayan sevgi" sevgi olarak gösteriliyorsa, çocuk kendisini sevgiden korumayı öğrenir. Beklenti, sevilmemenin katlanılmaz acısını tetikler. Eğer gerçek sevgiyle karşılaşırsak bu bizi korkutur ve bizi seven kişide, ona sahte yaftası yapıştırabilmek için olumsuz bir tepki yaratmaya çalışırız.

Sevgiye mesafeli kaldığımız sürece, eski acının katlanılmaz yakınlığından korunmuş oluruz. Ancak bu süreçte bir başka fenomen de son derece önemlidir: Sevilmemeyi pekiştiren değersiz olma duygusu savunulur, çünkü değerli olmak insanın sevgi bekleyebileceği anlamına gelir *ve bu yüzden değersizlik belli bir güvenlik sağlar.*

İnsanların bizleri aşağılayan liderlerin peşinden gitmelerinin asıl nedeni budur, çünkü bu aşağılanma rahatlama sağlar. Bu aşağılamayı somutlaştıran herkesin peşinden gideriz, çünkü kendimizi aşağı görürüz. Ruhumuzun bir köşesinde bize değerli olduğumuzu hissettiren bir şey varsa, ancak o şey bastırıldığında kendimizi rahat hissedebiliriz. En büyük korkuyu kendini değerli hissetmek verir, çünkü bu his, başlangıçtaki acının anısını gizleyen demir kapağın kırılması tehlikesi yaratır.

Bu nedenle değişim ve altüst oluşların belirlediği dönemler, uyum sağlamış olanların içindeki nefreti kabartır. Antisemitizm ve yabancı düşmanlığı bu sürecin semptomlarıdır. Ekonomik değişimler uyum halinin devamına artık izin vermiyorsa, uyum yeni bir reka-

bet durumuyla tehlikeye girdiği için toplumsal statü korunamıyorsa, o zaman ilgi ve sevgi ihtiyacı içteki duvarları yeniden zorlar. Ama korku, sadece ekonomik yoksunluklardan duyulan korku değildir. Uyum göstermenin, sevgisizliğin ve değersizliğin örüntüsünü taşıyan tüm payandaları yıkılır. Nefret büyür ve insanlar, kendi kendilerini aşağılamaları ve sevgi ihtiyaçları karşısında onları rahatlatacak durumu, gerçek sevgi ve saygıyla karşılaşma tehlikesinin bulunmadığı yerlerde ararlar.

Duyusal algıların nasıl katılaşıp yetersizleştiğini daha önce anlatmıştım. Değersizlik duygusu ve kendilik nefreti, Avrupa'da ve başka yerlerde mevcut gelişimin parçalarıdır. Birkaç gözüpek insan adalet yolunu açtıktan sonra, nefret ve küçümsemenin her seferinde yeniden devrimi üstlenmesi, tarihin bir parçasıdır. Fransız Devrimi bu duruma uygun bir örnektir. İlk yıl iktidara gelen on iki devrim hükümetinden hiçbiri nefret ve aşağılamadan yoksun değildi.[144]

Toplumun "yenilenmesi", eğer sevgi olarak sunulan nefretin psikopata iktidar yolunu açtığını göremezsek, daima yıkım getirir. İktidar için acele eden yeni güçlerin işbirlikçiliğe hazır oluşları da, halkın sırtından geçinerek ayakta kalan yeni, kayırmacı bir ekonomiye zemin hazırlar. Sevgi olarak gösterilen nefret, buna çocukluklarından aşina olduklarından, pek çok insana bir rahatlama sunar. Bu durum onları, sevgi talebinin içlerinde yeniden oluşturacağı korkunç acıdan korur. Bu uğursuz sevgiden kaçınmak da, psikopat liderlerle aralarındaki karşılıklı oyunu ortaya çıkartır: herkes için yıkım anlamına gelen bir oyunu.

Siyasi bilince sahip, kendi ülkesinde adalet için çaba gösteren bir hastam, Humeyni ve Kaddafi'ye halk sevgisiyle dolu liderler olarak hayranlık duyuyordu. İnsanları katlettiklerini görmüyordu. Bu tıpkı, bir zamanlar annesinin, önlerinden bakışlarına dehşet sinmiş bitkin insanları toplama kampına götüren bir araç geçerken, "Sürücünün olan bitenden haberi yok," demesine benziyordu.

Eğer insan sevgiden korkuyorsa, sevgiyi onun tehdidiyle karşılaşmayacağı yerlerde arar. Böylece sevgi olduğu inancı içerisinde nefreti kucaklarız. "Normalliğin Deliliği"nde bir buz sütununa sarılmak için hayatını tehlikeye atarak buzulda dolaşan bir kızı anlatırken benzer bir durumu tarif etmiştim. Gerçek sevginin bizi yakabileceğinden korktuğumuz için soğukluk ararız.

İnsanları birbirine yabancılaştıran bir kültürün içinde hepimizin sıkıntısını çektiğimiz bu sevgiden korkma belası, nefreti bize sevgi olarak yutturanlara iktidar sağlıyor: Sayesinde hepimizin sonunu hazırladıkları iktidarı onlara biz kendi ellerimizle veriyoruz. Sevilmemişliğin belirlediği bir geçmiş ve psikopat tip arasındaki bu karşılıklı iletişim "büyük" adamların işini kolaylaştırır ve onları bizleri yok eden tanrılar haline getirir.

Gerçek düşmanı ve bilerek veya bilmeyerek onunla ittifak kurma eğilimimizi görmek önemlidir. Sevilmemişliğimizin yasını tutmayı göze alarak kendi sevme yetimizi geliştirmemiz önemlidir.

Beş yaşındaki bir oğlan, robotların kalbi olmadığı için robot olmak istediğini söylüyordu. Suzanne Maiello'nun[145] ifadesiyle, çocuk uzun süre, içinde insani duygular "barındırmayı" başaramamıştı. Robot,

çocuk için incinmezlikle eşanlamlıydı. Değişim ancak terapistin eşliğinde mümkün oldu, çünkü içinin derinliklerinde kalbinin yenilmez olduğuna inanıyordu. Çoğumuz bu bilinçdışı gizi paylaşırız, zaten umut da buradadır.

Eğer kendimizi daha iyi tanırsak tanrı arama ihtiyacını daha az duyarız ve sahtelerini de anlarız. Eski yaralarımızı gerçek boyutlarıyla yaşama gücünü bularak kendimizi daha az aşağılamaya başlarsak, maskelenmiş aşağılamaları da hisseder hale geliriz. Kendimizden daha az nefret edersek, sahte tanrıların nefretini de görürüz ve bize düşman imgeleri sunduklarında onların yanında yer almayız.

Sahte tanrıların bir özelliği

Sahte tanrıların tipik bir özelliği de perspektif parçalanmasıdır: Kendilerini görünüşte ne kadar sevecen ve saygılı sunsalar da, amaçları hep, bilinçli veya bilinçsiz olarak, bütünlüğü bozmaktır. İtiraf etmedikleri öfkeleri daima bütünsel bakışa yöneliktir.

İnsan esasen bütünsel algılamaya ve çevresini bütünleyici bir biçimde tanımaya yönelik yaratılmıştır. Bebekler daha otuz günlükken, anne algılayışındaki bütünlük ve birlik parçalanmasıyla karşılaştıklarında acılarını ve ıstıraplarını ifade ederler.[146] Bebekteki bu huzursuzluk, temeldeki bütünsel duruşuyla ve buna denk düşen bir bütünlenme ihtiyacıyla ilişkilidir.

Eğer sevgi yetersizse, çocuk ancak bütünsel görüşün onaylayabileceği bir acıdan kaçmak için aksi yöne gidebilir. Bu tür insanlar görüşümüzü parçalamakta ısrar etmekten başka bir şey yapamazlar. Bunun ne

kadar kurnazca gerçekleştiğini Margaret Thatcher'ın konuşmasının çözümlemesi gösteriyor.

Parçalama eğilimi günümüzde tehdit edici bir hal almıştır. Dünya sorunları giderek bütünlük sorunlarına dönüşmektedir. Amazon, Endonezya veya Afrika ormanlarındaki ağaçlar kesilirse, ister Afrika'daki gibi gereklilikten olsun, ister büyük sanayi ya da diğer ülkelerle ticaret açısından kâr amaçlı olsun, bunun hepimizin yaşamı üzerinde etkileri olacaktır. Günümüzde ormanların katledilmesi, atmosfere yılda yaklaşık iki milyon ton karbondioksit eklenmesine yol açmaktadır. Bu rakam, fosil yakıtlardan çıkan toplamın yüzde 20'sinden fazladır. Bunun sonucu ise, ısı artışı ve tüm doğada yaşanan değişimdir.

Karakterleri psikopatlara yakın olan politikacılar bu tehdidi ciddiye almak yerine yok saymaya çalışıyorlar. Düşüncenin ve icraatın yerleşik sınırlarını aşmaya çok azı cesaret edebiliyor. Başkan Bush Nisan 1990'da ABD'de yapılan bir konferansta bütünlüğü inkâr ediyordu, çünkü kendimizi gerçek düşmanlardan kurtarmak, sanrılanmış tehlikeye adanmış silahlanmanın giderlerini azaltmak anlamına gelecekti.

Ama doğa beklemiyor, durmadan iflas sinyalleri vermeye devam ediyor. Eylül 1989'da yapılan ilk Dünya Herpetoloji Kongresi'nde biliminsanları, kurbağaların, kaplumbağaların ve diğer sürüngenlerin neslinin tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu saptadılar. Örneğin Brezilya-Boracea'da otuz kurbağa cinsinden altısı tamamen yok olmuştu, yedisinde de dramatik boyutlarda bir azalma görülüyordu. Kaliforniya'daki Berkeley Üniversitesi'nin Omurgalılar Zooloji Müzesi müdürü David Wake, bu konuda şunları söylüyor: "Sü-

rüngenler dinozorlar çağında da vardı, memeliler çağında da varlıklarını korudular. Dirençli hayatta kalma ustalarıdır onlar. Fakat şimdi türleri tükeniyorsa, çevrenin gördüğü hasar açısından önemli bir uyarıdır bu."[147]

Buna rağmen çözmek zorunda olduğumuz asıl sorunlardan uzaklaştırılıyoruz. Pek çok üst düzey siyaset ve ekonomi temsilcisi, bu kaygılarla ilgili olarak fazla pimpirikli davrandığımızı söylüyorlar, zira kafa yormak "depresif korkak tavşan" olmakla eşanlamlı tutuluyor. Bu aslında bizi duygularımızdan kopartmak için yapılan bir manevra. Çünkü korkunun korkaklıkla bir ilgisi yoktur. Ama bu insanlar için korku, çocukluklarındaki acıya katlanamadıkları için bir iktidara boyun eğerek yaşadıkları kendi korkaklıklarının hatırlatılması anlamına geliyor.

Ancak kendi kendimizle yüzleşip de "korkaklığın" insani bir tepki olduğunu anlarsak doğru yola girmiş oluruz ve kendi korkaklıklarıyla yüzleşemeyen esas güçsüzlerin kim olduklarını görürüz. O zaman bu "tanrılardan" ve onların bizi parçalanmış düşünme biçimine mahkûm etmek için gösterdikleri sürekli çabanın baskısından kurtuluruz.

Kendilerini büyüklüğe en fazla adamış olanlar, bölünmüş düşünceye en fazla hizmet edenlerdir. Ancak büyüklüğün kapsamlı bakma yetisinden kaynaklandığına inandığımız için bu bize çelişik gelebilir. Oysa büyüklük sadece iktidarın pekiştirilmesine yarar, toplumun yararına değildir. Endüstri veya finans dünyası büyüklerinin, insani çıkarların bütünsel bakışını değil de kendi çıkarlarını desteklediklerini her gün görüyoruz. Büyüklük hayal gücünü öldürür, çünkü büyük ol-

mak için insafsız başarı stratejileri geliştirmek gerekir. Liderlik yarışında, hedeflerine en amansızca sarılanlar en başarılılar olacaktır. Yani büyüklük inanışı yine psikopatı desteklemektedir.

Bölünmüş düşünce, hayal gücünün ve gerçek tehlikeleri görme yetisinin yitimine yol açar. Bölünmüş bir bakışla, sorunlar tek tek, bütünsel sorunla bağlarından kopuk olarak görülebilir. Ozon deliği, yağmur ormanlarının yok edilmesi, denizlerin kirlenmesi, sera etkisi, nüfus patlaması, tarım alanlarının kaybı tek tek bakıldıklarında sadece *birer* sorundur. Ama bütün bu değişimler *aynı anda* olmaktadır. İklim değişip kuraklaşırken aynı anda deniz seviyesi yükselmekte, fırtınalar şiddetlenmekte, yeryüzü merkezi yer değiştirmekte, kutuplardaki buz erimektedir. Ama kendi ruhsal örgütlenmelerindeki ölülük temelinde hareket edenler tehlikeyi inkâr ederler ve hem kendi hayal güçlerini, hem de bizimkini boğazlarlar. Böylece herkes yaklaşan tehlikelerden söz ederken, hemen hemen hiç kimse bir girişimde bulunmaz.

Dünya çapında yaşanan iltica ve göç sorunu, hayal gücü kaybının ve bunun sonucunda ortaya çıkan bu sorunları çözme beceriksizliğinin bir başka yönünü oluşturur. Gerçekten de, bunlar her ülkenin kendine ait sorunları olarak görülmektedir. Oysa tekil sorunlar olarak ele alındıklarında asla çözülemezler. Mülteciliğin siyasi ve ekonomik adaletsizlikle ilişkili olduğu görülürse, sorun çözülebilir. Bütün insanların durumunu göz önüne alan küresel bir bakış bulunmadığı sürece bir şey elde edilemez. Aksine, parçalanmış bir bakış açısına sarılan çözümler sadece öfke, nefret ve genel baskının yükselmesine katkıda bulunurlar.

Bölünmüş bir bakış, uyum sağlayanların korktukları tehlikeleri körükler. Statükoyu savunanlar bir değişime karşı çıktıklarında reformistlerin kampındaki yıkıcı güçleri desteklemiş olurlar. Ve böylece her devrimden sonra psikopatların yükselişinin tekrarı gerçekleşir. Konumu değişenler sadece bireyler olur, psikopatlar "sınıfı" her zaman yerini korur.

Devrimci bir grup bastırıldığında, düşman imgeleriyle düşünme eğilimi artar. Böylece "gerçekçiler", yani her şeyi sadece şiddet açısından görenler dümene geçer. Statükoyu savunanlar, ters de görünse, akıl yoluyla adalet peşinde koşanlarla pazarlığa girmeyi asla istemezler. Onları etkileyen sadece iktidardır. Anladıkları dil budur. Ancak bir devrimci hareket güçlendiğinde (askeri veya siyasi olarak) onunla pazarlığa yanaşırlar. Ama burada söz konusu olan adalet değil, yeni iktidar ilişkileridir.

Bu nedenle, olası etkinliğimizin önkoşulu; durumu görmektir. Kendimizi yarılmış insanlığımızla kabul etmeyi öğrenerek, öncelikle, tanrıları olmadıkları yerde aramaktan kurtulabiliriz. İkinci olarak da, tanrıları aramaktan vazgeçince iktidarı psikopatların elinden alabiliriz. Bu, üçüncü olarak, mucizevi bir kurtuluş beklemeden güvensizlikle yüzleşebileceğimiz anlamına gelir. İnsan kendi incinebilirliğini kabul ettiğinde yaşam için doğru olanı yapmış olacağından, ölümden kaçma çabasına ihtiyacı kalmaz. İnsan onuruna aykırı koşullara ancak o zaman Kızılderililerin sahip olduğu itidalle karşı çıkabiliriz. İnsan hayatta kalmanın içsel bedelini fark etmelidir. Yoksa ölüme adanmış olanlara peşinen yenilir.

Dördüncü olarak ise, kendimizi insani taleplerimiz-

de onaylama özgürlüğüne kavuşuruz. Burada söz konusu olan asla başkalarını ikna etmek değil, kendi konumumuzdur. Psikopatı ikna etmeye kalkışırsak ondan bir şey beklediğimizi anlar. Üzerimizde iktidar kurmasını sağlayan bir şeydir bu. Kendimize ancak kendimiz tarafından verilmesi mümkün olan onayı artık onda aramadığımızda, iktidarı da elinden almış oluruz.

Barış için üzerimize düşenler

En önemlisi insanın kendisi olmasıdır. İnsan olmanın anlamı insanın kendi bireyselliğini geliştirmesidir. Bu asla bitmeyen bir süreçtir. Bu mücadele bir yaşam boyu sürer, çünkü uygarlığımız bölünmeyi, parçalanmayı ve rol üstlenmeyi teşvik eder. İnsan kendisini *bütün* hissedebilmek için kendi bireyselliğini aramak yerine iktidar elde etmeye çalışır.

"New Yorker"[148] dergisinde 1990 yılının Nisan ayında yayımlanan bir makale bu sorunu şöyle özetlemekteydi: "Havel ve Mandela'nın kendi bütünlükleri için iktidara ihtiyaç duymayan gelişkin insanlar olduklarını görüyoruz. Başarı veya başarısızlık her ikisinin de kaderinde ikincil konumda. Ve elbette her ikisi de ilkeleri olan insanlar. Ama bizi gerçek anlamda etkileyen nitelikleri bireysellikleri. Her ikisi de, gerçek bir insanın karmaşıklığına ve sınırlarına sahipler. Onları, iç seslerini dinleyerek karar almanın getirdiği bıçak keskinliğine sahip gerçek birer kişilik olarak algılayabiliyoruz. Bireyleşmenin liderlik için bir önkoşul olduğu düşünülebilir, ama aslında son dönemlerde bu nitelik, kamuya mal olmuş insanlarda ender rastlanır olmuştur. Totaliter liderler ya kendilerini üreten siste-

min içinde, kişiliklerinin belirgin hatları ortadan kalkacak kadar işlemden geçmiş, ya da Çavuşesku, Stalin ve Hitler örneklerinde olduğu gibi, her türlü bireyleşmenin antitezini ortaya koyacak ölçüde, öfkeyle beslenen zorlanmalara tutsak düşmüş oluyorlar."

Makalede ayrıca, günümüzde karşısında mücadele edebilmek için farkına varmamız gereken özel bir duruma da değiniliyor: "Son zamanlarda liderlerimiz, günümüz Amerikan toplumunun içine sızmış olan piyasa değerlerine uygun biçimde, suni olarak üretiliyor. Havel'in veya Mandela'nın birey oluşları acımasız rejimlerin baskısı altında dahi varlığını sürdürebilir, ama başarılı bir Amerikan seçim kampanyasının ardından adayların tanınır yanlarının kalıp kalmayacağı tartışılır. Ekonomik sistemimiz kazandı, ama bu zaferle onaylanan piyasa değerleri siyasi kültürümüzü sindirerek işbirlikçi haline getirdi."

Makale şöyle devam ediyor: "Böyle bir kültürde önemli olan kendini satmaktır. Değer satışla ölçülür; veya politik bir dile çevirecek olursak, kazanmayı başarırsanız değerlisinizdir. Ve bu zafer kazanma saplantısından ötürü ortaya onur kırıcı bir kinizm çıkar; başkan adaylarının imaj yaratıcıların değer yargılarına boyun eğmeleri ve siyasi pozisyonların halkın duymak istediklerine göre şekillendirilmesi gibi örneğin. Bireysel kararların böylesine sulandırılması, pazarlanabilirliğin öncelik kazanması, pek çok batı demokrasisini de etkisi altına aldı. Helmut Kohl'ün Almanya'nın sınırları konusunda yaptığı laf cambazlıklarının tek hedefi, Üçüncü Reich sınırlarında ısrar eden Almanların oylarını kaybetmemekti. Kohl'ün söyledikleri düzgün görünüyordu, çünkü yalan söylüyordu."

Kültürümüzdeki değerler bölünmüşlüğe zemin oluşturur. Eğer ekonomiye öncelik verir ve piyasa değerlerinin üzerine hiçbir değer tanımazsak, yaşamımıza bunların egemen olmasına izin verirsek, sonunda bu değerler hepimizi yutarlar. Böylece de yalan, başarı vaat ettiği için olağan ve makbul bir değer haline gelir.

Václav Havel Şubat 1990'da ABD kongresinde yaptığı konuşmada şu ifadeleri sarf etmiştir: "Dünyanın kurtuluşunu hiçbir yerde, insanın kendi yüreğinde, yansıtma gücünde, insani alçakgönüllülükte ve sorumlulukta bulacağımız kadar bulamayız. (...) Bütün davranışlarımızın –ahlaki bir nitelik de taşısalar– tek omurgasının sorumluluk olduğunu görebilecek yeterlilikte değiliz hâlâ. Ve bu sorumluluk insanın kendi ailesinin, ülkesinin, işinin, başarısının üzerindedir."[149]

Kendini gerçek anlamda tanıma kendine karşı sorumluluk duygusunu oluşturur. Bunun anlamı da kendilik nefretiyle yüzleşebilmek, kendi yaralarından kaçmamak, anne-babayı ve herhangi bir otoriteyi güçleri ve zayıflıklarıyla anlamak demektir. Çöküşlerin kısırdöngüsünden ancak böylelikle kurtulabiliriz, yoksa bir kilisenin yerine diğeri geçmeye devam edecektir. Düşman imgelerinin hayaletlerini yok edemeyiz ama, ancak arka planlarındaki korkular gerçek kaldığı sürece onlar da "gerçek" ve canlı kalabilir. İnsanlara işkence çektiren kendilik nefreti, ancak yaralarımızı kabul ettiğimizde azalabilir.

Nerede olursak olalım kendimizle ilgili bu gerçekle karşı karşıya gelmeliyiz. Eğer nefreti kendimizde tanırsak başkalarında da tanırız ve adını açıkça koyarak tanımlarsak diğer insanların da fark etmesini sağlarız;

böylece, nefretten beslenen psikopat da iktidarını yitirir. Bu şekilde hayatımızın her köşesindeki psikopatça yanları ortaya çıkartabiliriz. Hatta örneğin, televizyonda yabancı düşmanlığı konusunun *tarafsız* olarak tartışılabileceği, *tarafsız* bilgiler verilebileceği anlayışı da duygudan kopmuş düşüncenin bir ürünüdür. Yabancı düşmanlığı, insan olarak kendi yaralanmışlığımızdan kopuk olarak tartışılıyorsa, zaten kötülüğün tarafına geçmişiz demektir.

Görev; sevgi ile nefret arasındaki ayrımı ortaya çıkartmaktır. Asla teknik gerekçelerle yetinmemektir, çünkü bunlar, duygulardan kopuk haliyle, insani olanı engellemektedir. Siyasi olarak aktif olmalıyız, gruplaşmaları desteklemeli, ama aynı zamanda, eğer sadece iktidara yöneliklerse grupları terk etmeye hazır olmalıyız. Ahlaki olarak etkin olmanın anlamı, yükümlülüklerle engellenmemek, özgür olmaktır. Peygamberin görevi hâlâ aynıdır, yani insanların gözünü açmaktır.

Hâlâ empatiyi yitirmemiş olan bizler kararlı olmayı öğrenmeliyiz; fakat iktidar anlamında değil de, bir beklentimiz olmayan, verecek bir şeyleri olmayanlar anlamında. İçimizdeki bela, itiraf edilmeyen sıkıntı, düşman tarafından sevilme isteğidir ve bu da kötüye karşı tutarlı bir mücadeleyi olanaksız kılar. Böyleleri bize acımayla yaklaştıklarında, onlara empatiyle karşılık verme dürtüsüne karşı direnmek zorundayız. Dürtünün ardında bizi sevmeleri isteği vardır ve onlardan bir şey istiyor olmak bir musibet haline gelir. Bu çok ağır bir öğretidir, zira bizler, bütün insanların sevgiyi hissedebileceğine inanmaya hazırızdır hep.

Oysa aslında, büyüklüklerini istememizin bizim için belaya dönüşeceği ölçüde kendilerinden kopuk

insanlar vardır. Onlara iktidar vermemek, onlardan *beklemediğimiz için* sevgiyi esirgemek, onlara karşı çıkabilmek için kullanacağımız karşı güçtür. Artık beklentilerimizle oynama şansları kalmayınca, üzerimizdeki iktidarlarını da kaybederler, biz de kendimizi sürekli onların yıkıntılarını toparlamaya uğraşmak yerine kendi dünyamızın yapılandırılmasına adayabiliriz.

Gelecek

Eğer sevginin temeli tahrip edilmişse geleceği nasıl kurabiliriz? Çocuklarımızın en iyileri, çevreye verdikleri zararları görmek istemeyen yetişkinlere karşı öfke içindelerse, ama kendileri için sevgi talep etmiyorlarsa geleceği nasıl kurarız?

Umudumuz annelerde. Bunun için kadınlara, yaşamda ve çocuklarında canlı olanı destekleyebilmeleri için erkeğin mülkiyeti olarak görülmeme olanağının tanınması gerekir.

Bunun anlamı *anne olmanın* zorunlu bir amaç haline getirilmesi değildir. Sorun budur. Toplum bizi öyle programlıyor ki, "iyi olmak" bütün bu çılgınlığın bir parçası haline geliyor. Bize iyi olmanın kendinde bir önem taşıdığı aşılanıyor ve böylece "iyi" anne erkeğe özgü başarı mitinin bir parçası haline geliyor. Sırf bu yüzden iyi anne olmak istemek, farkına varılmadan erkek mitine boyun eğmek demektir. Bu bir kadının değerini belirler, taleplerini değil. Çocuk doğurmak bir *performans* haline geldi. Erkek egemen kültürün yıkıcılığı canlılık taşıyan her şeyin içine sızıyor. Böylece kurban ve saldırgan işbirliğine giriyor. Ve bu şekilde kurban durumunda olsalar da, erkeğin dünyasını iç-

selleştirmiş olan kadınlar, erkek ideolojisini kadınlık paravanı ardında uyguladıkları için, erkeklerin çoğundan daha yıkıcı etkiler yaratabiliyor.

Bazılarımız, kendi bağımsızlıklarını korumuş veya yeniden bulabilmiş anne ve babalar tarafından yetiştirilme şansına sahip olduk. Bu, mülkiyetçi olmayan sevgiyi ve bu sevginin aktarılmasını mümkün kılıyor.

Bu hedefe yönelmek kadınlardan çok erkeklerin isteği olmalı. Ama kadınlar da erkekleri bunun için harekete geçirmeli. Bu yolda çaba göstermek bile mevcut ortamı değiştirir ve yeni bir yol açar. Bu mümkündür, çünkü sevgiyle ilişkilerini korumuş olan kadınlar ve erkekler bu temele sahiptir.

Bizler için yol göstericilik ve umut niteliği taşıyan canlılığın farkında olma durumuna, ve yeni doğmuş bebeğin benzersizliğine bir örnek, Helen Thomas'ın "As It Was" (Olduğu Gibi) adlı kitabında tanımlanmaktadır.[150] Sadece tek bir örnektir, ama böyle bir şeyin varlığı bile, asıl olana, yani içinde bulunduğumuz çıkmazdan nasıl kurtulacağımızı gösteren bakışa tutunmak için gerçekten ihtiyacımız olan her şeyi sunar. Bunu ütopya olarak görmek, varlığımızdaki gerçek kıpırtıyı oluşturacak *duygulara* ulaşmamızı sağlayacak yegâne bakış açısını kapatan kinizmin ta kendisidir.

Helen Thomas şunları yazıyor: "Acı şiddetliydi ve daha kısa aralıklarla geliyordu. Ama ben durmak bilmez bir enerjiyle doluydum (...) Acının yarattığı bu coşkuyla yalnız kalmak istiyordum. Ruhum *her sancı için* zaferle şarkı söylüyordu, ama bedenim ölü bir ağırlıktan başka bir şey değildi sanki. Bildiğim sadece, doğuma destek vermek için çocuğumla birlikte bir mücadele vermekte olduğumuzdu. O artık dingin ka-

ranlığına geri dönemezdi. Her şey değişmişti. Yaşamın içine doğru tehlikeli yolculuğuna başlamıştı, ben de bunu hızlandırmak için yardım etmek zorundaydım; onu bedenimin tüm gücüyle ve ihtiyacımın tüm gücüyle dışarıya, ışığa doğru, ruhunun beklediği yere doğru itiyordum. Bunları açık seçik düşünmedim, sadece belirsiz bir biçimde algıladım. (...) Çocuğum ile ben birbirimizden bağımsızlaşma yolundaydık. Aramızdaki bu tuhaf, gizemli bağ kopmak zorundaydı. O artık kendisi olmalıydı, benden ayrı ve ben onu insanlığa devretmeliydim. (...) Birdenbire yaşamın gerçeği ve bizi birbirimizden ayıracak olan her şey üzerime geldi ve onu sıkıca tuttum. Hâlâ tümüyle bana ait olmasını istiyordum (...), çünkü aramızdaki bu bağın geçici olmadığını görüyordum. Her zaman için ben onun annesiydim, o da benim oğlum."

Burada bir çocuğun içindeki gerçek kendiliği destekleyen unsurları görüyoruz: Anne ile çocuk arasındaki bütünlüğü sevecenlikle görme, ama aynı zamanda çocuğun içinde gelişen bu yeni yaşamın kendine özgülüğüne de saygı gösterme. Bu bir birlikte olma halidir, mülkiyet haline getirmeyen sevgidir. Kendini iyi hissetmek için başka insanları baskı altına alma ihtiyacı duymayan bir insanın oluşumunu ancak bunlar sağlar.

Böyle bir anne-çocuk ilişkisi, içinde barış umudunu barındırır. Mülkiyetçi olmayan sevgi, insanın incinebilirliğinden ve çaresizliğinden korkmasına gerek bırakmayan yegâne gücü yaratır. Ancak incinebilirliğimizi ve çaresizliğimizi ödünlemek yerine bunları yaşamın bir parçası olarak algılayabildiğimizde sevgi, yani barış oluşacaktır.

İtaat Üzerine

Şair ve filozof George Santayana, bir zamanlar, kendi geçmişinin bilincine varmayan insanın, geçmişini sürekli tekrarlamak zorunda kalacağını söylemişti.

Tarihsel ve psikolojik araştırmalarda varılan bilimsel verilerle ve enformasyon bolluğuyla dolu olduğu düşünülen günümüzde bile niçin yine savaş, yıkım, nefret ve düşmanlık baskın çıkıyor? Yakındoğu'daki savaşlar, Balkanlarda, Rusya'da, Afrika'da ve Güney Amerika'da kardeş kavgaları; nereye baksanız işkence, katliam, şiddet, uyuşturucu tüketimi, suç, kadınların ve çocukların aşağılanması, bayağılaşma ve gaddarlıkta artış görülüyor. Roma İmparatorluğu gibi eski toplum ve uygarlıkların çöküşüyle kıyas yapma gereği giderek artıyor.

Daha önceleri de olduğu gibi, barış yanlıları yine felçleşmiş durumda. Çünkü hâlâ eskisi gibi, bunları haklı çıkarmaya yönelik gerekçelerle savaşlar açıyor, şiddet uyguluyoruz. Ve böylece, suçlu olarak tanımladığımız, fakat aslında kendileri de kurban olan ve inkâr etmiş olduğumuz kendi kendilik imgemiz yüzünden acımasızca cezalandırdığımız insanları adalet adına öldürüyoruz.

O halde niçin tarihten ders alamıyoruz? Bize tarih

olarak sunulan şeyin, gerek günümüzde gerekse geçmişte gerçek süreçlerle ilgisinin olmaması yüzünden mi acaba? Yoksa tarihsel açıklamalar yıkıcı edimlerimizin gerçek kaynaklarını gizlediği için kendi kendini tahribi tekrarlamaya mı mahkûmuz?

Doğrudur; savaşlar ve şiddet baskı nedeniyle ortaya çıkabilir. Eğer daha dikkatli bakarsak, pek çok insanın bir başka otoriteye boyun eğmek için otoriteden bağımsızlaşmak üzere savaşım verdiğini görürüz. Bu seyrin yarattığı etki, Heinrich von Kleist'ın "Michael Kohlhaas"[151] adlı öyküsünde anlattıklarından farklı değildir. Kohlhaas'ın adalet duygusu onu bir haydut ve katil haline getirir. Haksızlığa karşı çıkan bu adam, sonunda savaşmak istediği zorbanın aynısı olup çıkar.

Bence insanın kendi geçmişinden ders alamamasının nedeni budur: Bizim için itici güç olduğuna inandığımız ve tarih araştırmalarının ele aldığı durumlarla, bizi asıl harekete geçiren süreçler örtüşmez. Fakat tarihi açıklama yöntemleri insandaki yıkıcılığın kaynaklarını gizlediği sürece kendi kendimizi tahrip etme eğilimimizi denetleyemeyiz. Ve elimizdeki yıkıcı araçların onca güçlü olduğu, sadece tüketim sürecinin tek başına dünyamızı zehirlemekte ve boğmakta olduğu günümüz koşullarında yaşamın sona ermesi tehlikesiyle karşı karşıya kalırız.

Adalet uğruna mücadeleyi şiddet dolu bir yıkıcılığa dönüştüren şey nedir o halde? Başkaldıran insanlar bir süre sonra niçin başkalarını ve kendilerini baskı altına almaya başlıyorlar? Kendisi de büyük bir isyankâr olan Henry Miller'ın ifade ettiği gibi, isyan sadece, "bir kiliseyi bir başka kilise kurmak üzere yıkmaktan"[152] başka bir şeye yaramıyor.

Büyük tehditlerin gölgesindeki bir çağda yaşadığımızın hepimiz farkındayız. İşsizlik çoğumuzu korkutuyor; kuşaklar arasındaki, kadınla erkek arasındaki, ülke ve devlet arasındaki, ebeveyn ve çocuk arasındaki, doğa ve hayvanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen değerler darmadağın olma yolunda ilerliyor.

Sadece Rusya ve Yugoslavya'da değil, eski Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde ve ekonomik bir çöküntünün içinde olan bütün ülkelerdeki merkezi yapının dağılması, kendi kişiliklerini ayakta tutabilmek için böyle bir çerçeveye ihtiyaç duyan herkesi güvensizliğe düşürdü. Bu itaate dayalı yapıların aslında özgürlüğü, yaratıcılığı ve kendiliğindenliği destekleyen bir şekilde çöküşünün, kişiliklerinin bütünlüğü için otoriter yapılara ihtiyaç duyan insanları daha fazla korkutması korkunç bir ikilem. Bu nedenle, daha fazla demokrasi isteyen her toplumun varlığı tehditle karşı karşıya kalıyor. Özgürlük, daha doğrusu itaatkârları korkutan özgür olma hali, özgürlüğün her yükselişinde bir karşı eyleme yol açıyor. Bunun sonuçları, günümüzde Rusya'da görüldüğü gibi ürkütücü oluyor. Bu durumda ortak bir dile ve ortak bir gündelik kültüre sahip olmak bu insanlara ancak belirsizlik ve kuşku dolu bir dünya içindeyken güvenlik sağlıyor.

Örneğin eski Yugoslavya'da ve eski Sovyetler Birliği'nde, insanların "özgürlüklerini" ve varlıklarını tehlikede hissetmiş olduklarını görebiliyoruz. Aslında özgürlükleri tehdit altında. Ama daha "yüksek" bir kimlik için, yani etnik ve dilsel birlik için mücadele ederken özgürlükleri için savaştıklarına inanıyorlar. Buradan kendilerine ait bir kendilik değeri duygusu

yaratabileceklerini sanıyorlar. Bu bakış, ulusal kimlik için mücadele, kendine ait bir kendilik değerine sahip olmak ve gerçek bir kişisel kimlik sağlamlığıyla bir tutularak hem geçerli tarih araştırmalarında, hem de psikoloji ve sosyoloji alanlarında genel kabul görüyor.

Bu şekilde saptırılan değerler aslında yanıltıcıdır. İngiliz tarihçi Eric Hobsbawm şunları yazıyor: "Dünya üzerindeki yaklaşık yüzyetmiş siyasi birliğin arasında, herhalde birkaç mini ada devleti dışında, etnik yapı ve dil bakımından homojen bir yapıya sahip olan devlet sayısı bir düzineden fazla değildir. Ulus bütünlüğüne sahip böyle birimler olasılıkla mevcut değil; ama bu iddiaya sahipler. İnsan ırkının bölgesel dağılımı, etnik yapı ve dil temelinde bir ulusal devlet düşüncesinden daha eskidir. Bu yüzden de ikisi örtüşmez. Çağdaş dünya ekonomisindeki bu gelişim devasa boyutlarda halk hareketlenmelerine yol açtığı için etnik-dilsel bir homojenliği sürekli olarak zayıflatır. Eğer ki kitlesel dışlama, zorunlu asimilasyon, kitlesel sürgün veya kitle kıyımı; yani sonuçta şiddet uygulanmıyorsa –bu durumda bile ancak geçici olarak sonuç alınabilir– etnik renklilikten ve birden çok dil kullanımından kaçınmak mümkün değildir."[153]

Fakat nasyonalizm fenomeni, gerçek bir sorunu, yani çoğu insanın kendiliğindeki boşluğun varlığını ortaya koydu. Nasyonalizm, bu boşluğu, bu boşlukla ve kaynaklarıyla yüzleşmeden simgesellikle veya simgesel eylemlerle doldurma peşinde umutsuz bir girişimdi.

Bu boşluk, insanın, yaşamda kalabilmek için bir sevgi yanılsamasını kabullendiğinde ortaya çıkan, kaçınılmaz bir parçasıdır. Olasılıkla bütün hayvan türleri

arasında tek olarak görülen sorun insandaki sosyalleşme sürecidir.

Burada biraz konudan uzaklaşıp, saldırganla özdeşleşme sorunu ile bunun politik anlamı arasındaki farkı ortaya koymak için tekrara başvurmak zorundayım. İnsanlar sosyalleşme sürecimizin itaatle belirlenmesi ölçüsünde, kendilerini sadece canlılıkları temelinde sevmekten uzaklaştırılırlar. Bunun yerine davranış modellerini doğru uygulamak temelinde sevmeyi öğrenirler. Böylece empati temelinde algılama yetilerini kaybederek başkalarının acısını ve ıstırabını hissetme yetisini de yitirirler.

Böyle bir gelişimin ortaya çıktığı her yerde, itaate teslim olmuş bir toplumun değer yapıları sarsıldığında, ortaya şiddet ve yıkıcılık çıkar. Şiddet ve yıkıcılık, itaatin sonuçları olduğu kadar kanıtlarıdır da. İtaat nefret yaratır. Bu, insanın, itaat talep edenlerin (annebabanın) isteğini yerine getirmekte yetersiz bulunduğu için terk etmek zorunda kaldığı kendiliğine, duyduğu nefrettir. Çocuğun kendiliğini terk etmesi, gelişiminin özü haline getirilerek, varlığının merkezine nefret duygusu (farkına varılarak veya varılmayarak) yerleştirilir.

İtaat, toplumsal önemini iş, statü ve boyun eğilen bir otoriteye (devlet şiddeti) duyulan inanç vasıtasıyla koruyabildiği sürece bu nefret bir ölçüde denetim altında tutulabilir. Ama böyle bir insan güvensizliğe düştüğü anda örtük nefret ortaya çıkar. Böylece kişi, kendisine yeni bir "kimlik", yani zorbayla özdeşleşmekten ibaret olan eski kimliğini yeni bir görünüm altında vaat eden birisini aramak zorunda kalır. Bu özdeşleşme kimlikle bir tutulur. Ancak bu semantik bir çarpıtmadır. Gerçek

kimlik ancak insanın kendiliğinin sorumluluğunu üstlenmesiyle oluşur. Oysa özdeşleşme temelindeki kimlik, insanı, Nürnberg'de yargılanan bütün savaş suçlularının iddia ettiği konuma getirir: Gerçekleştirdikleri eylemler kendi suçları değil, kendilerini özdeşleştirmiş oldukları "Führer"lerinin suçudur.

Bugün başımıza gelen daha önceleri de yaşanmıştı: Sadece otoriter toplumsal yapılar dağılmıyor, aynı zamanda oluşumlarında bu yapılardan en fazla etkilenen ve bunlara bağımlı olan insanların nefreti ve yıkıcılıkları da artıyor.

Korkunç olan şey, baskı ve haksızlığın başkaldırıyı körüklemesidir. Ama burada bu başkaldırı sürekli olarak ve toplumsal yaşamın bütün düzlemlerinde, baskıyı ve haksızlığı uygulayan faillerin değil, kurbanların izini sürmenin kurumsallaşmasına dönüşür. Burada söz konusu olan, itaat etmek üzere yetiştirilmiş insanlarla, hedefleri kesinlikle adalet ve sorumlulukla davranma değil de, yalnızca iktidar olan siyasi liderler arasındaki paslaşmadır.

Gelişimimizdeki vahim yan, itaatin itaat isteyenin yanında yer almayı, onunla özdeşleşmeyi de beraberinde getirmesidir. Bu her demokratik toplum için bir tehlikedir. İtaat her zaman bir başkasının iradesine, o üzerinde iktidar sahibi olduğu için boyun eğmektir. Eğer çocuk kendisini koruması gereken birinden bedensel veya ruhsal baskı görürse ve sığınabileceği kimse yoksa, muazzam bir korkuya, ölüm korkusuna kapılır, çünkü anne-babanın iktidarı, çocuğun ruhsal varlığının bağımsız algı ve tepki yetisini silebilir.[154] Büyümekte olan küçük insan için böyle bir durumda

katlanılmaz korkuyla başa çıkabilmek için tek çare, bir manevraya başvurmaktır. Korku öylesine büyük, öylesine felç edicidir ki, sadece bastırılması yetmez; bir yana itilmesi, yarılıp uzaklaştırılması gerekir. Yarılma, ruhun insan için tehlike haline gelen parçalarının tecrit edilmesi anlamındadır, böylece varlıklarını ancak yalıtılmış biçimde sürdürebilirler.

Çocuğun korkuyu ve buna bağlı acıyı kendinden uzaklaştırabilmesi için olağandışı bir şey yaşanır: Çocuk, kendisini ezeni, saldırganı idealleştirmeye, onu özdeşleşme nesnesi haline getirmeye başlar. Bu süreci esaret veya işkence altındaki yetişkinler de yaşayabilir.

Anna Freud 1936'da, saldırganla özdeşleşme durumuna açıklık getirmişti.[155] Bu sürecin anne-babaya çocukların bağımlılığını kendi çıkarları için kullanma olanağı veren toplumsal çevre içindeki bağlarını ortaya koyan ise Sandor Ferenczi oldu.[156] Ferenczi, anne-baba şiddetine maruz kalan çocukların nasıl felce uğradıklarını gözler önüne serdi: "Çocuklar kendilerini bedensel ve ahlaki bakımdan çaresiz hissediyorlar, kişilikleri henüz yeterince pekişmiş olmadığından, düşünsel düzeyde bile karşı çıkma gücünü gösteremiyorlar; yetişkinlerin ezici gücü ve otoritesi onları dilsizleştiriyor, hatta çoğunlukla duyularını ellerinden alıyor. *Ama aynı korku bir zirve noktasına ulaştığında kişiyi otomatik olarak saldırganın iradesine boyun eğmeye, onun her türlü isteğini tahmin etmeye ve kendini tamamen unutup zorbayla özdeşleşerek bunlara uymaya zorluyor.*" Bu koşullar altında çocuğun kendi duygularına güveni parçalanıyor.

Bu süreçte, itaate teslim olmuş her kültür için temel bir gelişim yaşanır. Ferenczi, yetişkinlerle korku

temelinde özdeşleşmenin çocuğun ruhsal yaşamında suçluluk duyguları yarattığını belirtiyor. Çocuk yetişkinin suçluluk duygularını da kendi içine yansıtıyor ve özdeşleşme yoluyla yetişkinin kendisinin algılamasına izin vermediği şeyleri de üstleniyor. Ayrıca –bunu bu kitapta daha önce de açıkladım– çocuğun kendini suçlu hissetme yoluyla bu içselleştirilmiş suçluluk duygusunu pekiştirdiğini ve koruduğunu da görmek gerekir. Çocuk kendisine verilen yetersiz sevginin nedenlerinin kendisinden kaynaklandığına inanarak *gerçek* sevgiyi ileride elde edebileceği umudunu ayakta tutuyor. Ama böylece, saldırgana uyum sağlamamak için hissedilen her uyarımdan duyulan sonsuz suçluluk ve çocuğun (ileride yetişkinin) ihtiyaç duyduğu gerçek sevgiyi onda bulabileceği inancı kalıcı hale geliyor.

Bunun sonucu ise, insanın içindeki özgürleşme kıpırtılarını onay ve övgü beklediği iktidara itaatle bir tutmasını sağlayan bir kişilik örüntüsüdür. Aynı zamanda da, bunun ardında yatan korkuyu ve dolayısıyla gerçek acının asıl nedenlerini ortaya çıkartabilecek her şeyden nefret edilir. Bu nedenle geçmişlerinde bu türden bir gelişim bulunan insanlar, kendilerini gerçeğe ve gerçek sevgiye götürebilecek her şeyden nefret etmekle kalmayıp, bunları ortadan kaldırmak da isterler.

İş, refah, kuşaklar arası ilişkiler ve doğayla ilişkiler güvenli bir akış içinde yaşanamadığı için toplumsal örgünün dağılma tehlikesi gösterdiği günümüz gibi dönemlerde ise bu tür insanlar yeni bir itaat biçimi aramak zorunda kalırlar. Bu da özgürlük adına yapılır. Aslında korkutan şey de özgürlüktür. Böylece, kendimizi birdenbire akıldışı bir nefretin ve şiddetin ortasın-

da buluruz. Ancak, bunların çoğu insanın içinde zaten örtük bir biçimde pusuda beklediğine inanmayız.

Politikacıların hareket alanları da bu nefret üzerine kuruludur. Bu alanı belirleyen barış yanlıları değil, karşılaşmaktan kaçtıkları uğursuz bir iç korkunun dürtüsüyle hareket eden (kitabın girişinde belirtildiği gibi nüfusun yüzde 16'sını geçmeyen) kişilerdir. Her şeyi kışkırtarak nefret ve şiddet patlamaları yaratırlar. Görüntüleri yanlış değerlendirerek "haklı" bulan politikacılar ve diğer insanlar da bu deliliğe karşı çıkamazlar. Aksine bu durumdan kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmaya, durumu manipüle etmeye çalışırlar. Bu nedenle en başarılı politikacılar, insanlıklarıyla bağları en zayıf olanlardır. Nefreti ve ardındaki korkuyu kendi iktidar amaçları için en iyi kullanmayı bilenler de onlardır. Gerçek sevgi ve insanlığı ne ölçüde bastırabilirlerse, insanların huzuru karşısında duydukları aşağılama ne kadar büyükse, o kadar başarılı olacaklardır, çünkü dağılmanın verdiği ölüm korkusu içlerindeki bastırılmış ve aşağılanmış gerçek sevgi ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. İnsan, saldırganla özdeşleşme yoluyla, sıcaklık, sevecenlik ve ilgiye olan kendi ihtiyacının aşağılanmasını içselleştirmekle kalmaz, en çok ihtiyaç duyduğu şeyleri de küçümser hale gelir. Böyle insanlar politikacının kendi sıkıntılarını küçümsediğini ne ölçüde hissederlerse, onun tarafından bu tür ihtiyaçları hissetme suçluluğu ve korkusundan da o ölçüde kurtarılırlar.

İnsani olan her şeye karşı duyulan nefret, sözcük seçimleriyle bile inkâr edilir. Örneğin insana duyulan düşmanlık yerine "yabancı düşmanlığından" söz ederek temelde yatan duygudan kaçarız. "Yabancı

düşmanlığı" tanımı bile, nedenleri dışsal bir şeye aktarmaktadır: daha az yabancı, daha az nefret. Böylece nefret etmeye daima hazır olanların içindeki nefretin yabancılardan önce de var olduğu gerçeği gizlenmiş olur.

Nefreti içsel bir süreç olarak fark etmek bizi sarsar, çünkü *içsel* ihtiyaçlardan dolayı nefrete yönelebileceğimizi itiraf etmek zorunda kalırız. Ama bu, bizi ruhsal bir çöküşten koruyan ruhumuzdaki yarılmayı dağıtacak, eski ölüm korkusuyla ve bunun ardındaki gerçekle karşı karşıya getirecektir. Saldırganla özdeşleşme bizim için tek çıkış yolu olarak kaldığı sürece bunu başaramayız. Ayrıca gerçek bize suçluluk duygusu da yükler, çünkü gerçek özgürlüğün içindeyken izin verilmemiş bir itaatsizlik hissederiz. Böylece tırmanan öfkedeyse sadece dış nedenleri görürüz: mevcut durumda bizi çevreleyen güvencesizlik ve çaresizlik.

Nefretin toplumsal düzeyde bu akıldışı raydan çıkışını denetim altına almak için bir şeyin farkına varmamız gerekir. Aslında insanların içinde nefretin birbirinden çok farklı iki türü vardır: dolaysız nefret ve saptırılmış nefret.[157] Her ikisinin de ortak kaynağı incinmişliktir. Eğer aşağılanır ve varoluşumuz içinde yaralanırsak, içimizde saldırgana karşı bir saldırganlık yükselir. Böylece nefret, bizi ezmek ve üzerimizde hâkimiyet kurmak isteyene karşı, onun saldırganlığına karşı gelişir. Saldırganla özdeşleşme yoluyla, çocukken bizim için bir tehdit olan ölüm korkusu yoluyla gerçekleşen şey ise nefretin kaydırılmasıdır. Bu nefreti saldırgan ve zorba yerine başka kurbanlara yöneltiriz. Saptırılmış nefretle kastettiğim budur.

Yetersiz bir çocukluğun getirdiği acı ve korkunun sonucu olarak bize yetersiz sevgi gösterenlerle ittifak kurarız. Böylece dehşet başlar; aslında nefret ettiğimiz şeyi sever, empati ve sevgi uyandırabilecek olandan ise nefret ederiz. Şunu hatırlayalım: "Sevgileri" gözümüze o denli muhteşem göründüğü için soğuk erkek ve kadınların peşinden ne kadar çok koşmuşuzdur; bize ilgi ve sıcaklıkla yaklaşanları ise sıkıcı, hatta kifayetsiz bulup küçümseyerek bir yana itmişizdir.

Bu durum da yeni bir ikilem yaratır: Acı ve korkuyu katlanılmaz olarak yaşantılayanlar genelde kendilerini güçsüz olarak tanımlarlar, çünkü sadece korkudan kaçmak için idealleştirdikleri zorbadır güçlü olan. Bu insanlara hayatta kalma olanağı sağlamış olan saldırganla özdeşleşme durumu böylece çifte bela haline gelir. Kendilerini suçlu hissederler ve aslında güçsüzlük olmayan güçsüzlükleri yüzünden kendilerinden nefret ederler. Çünkü bu durum, kötüye kullanılmış çocuğun çaresizliğine ve bağımlılığına denk düşer. Ancak çaresizlik kabul edilmez, çünkü bu durumda saldırgan ortaya çıkartılmış olur ve başlangıçtaki korku tekrar su yüzüne çıkar.

Bu tür insanlar, nefretle birlikte yaşayabilmek için, nefretlerini aktarabilecekleri başka "güçsüzleri" bulmalıdırlar. Siyasi ve ekonomik çalkantılar sonucunda kendilik örüntüleri dağılanların, bu yüzden de güçsüzlük duyguları nedeniyle daha fazla etkilenenlerin ve içlerinde pusuda bekleyen öfkeyi yansıtacakları başkalarını bulduklarında kendilerini bir o kadar özgür hissedenlerin içinde bulundukları durum işte budur.

Aynı zamanda, günümüzde, 21. yüzyılın başlangıcında komünist iktidar ideolojilerinin çöküşünden et-

kilenen ve kendilerine dış destek sunan bir otoriteye olan inançlarını kaybetmiş kişilerin içinde bulundukları durum da budur. Yine, insani amaçların ve değerlerin değil, sadece otoriter iktidar kullanımının çöküşü söz konusudur. Komünist ve demokratik ideolojilerin, kapitalist ve Marksist ekonomik görüşlerin arasındaki sözde çatışma, tıpkı kapitalist ülkelerde olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de bir iktidar yapısı savunusunun söz konusu olduğunu ortaya çıkarttı. Her iki kanat da bir noktada birbirine çok benziyordu: Her iki sistemde de başarılı olanlar aynı tür insanlardı. Her iki sistem de, insanlığından en fazla uzaklaşmış olan, en fazla başarıyı gösterebilecek insan tipini destekliyordu. Komünist iktidar alanındaki "yeni insan" ve kapitalist hegemonyanın başarılı yöneticisi veya politikacısı birbirlerine havsalanın alamayacağı kadar çok benziyorlar. Bugün Rusya'nın en başarılı insanları, eski sistem içindeyken zaten yükselmiş olanlardan başkası değil.[158] Komünist iktidar sisteminin insani değerlerle eş tutulması ne yazık ki, şimdi insani ideallerin de sorgulanması gerekliliğini doğurdu.

Nefrete geri dönersek: Nefreti kavrayabilmek için yüz yüze gelmemiz gereken asıl sorun, nefreti başkalarının üzerine kaydırma eğiliminin, günümüzdeki siyasi ve ekonomik güvensizliklere maruz kalmadan önce de var olduğunu görebilmektir. Gerçi bu tür değişimler nefretin şiddete dönüşmesinde tetikleyici olur, ama asıl etken değildir. Ekonomik ve fiziksel çöküntü ancak, bir sisteme olan inanç yitirildiğinde şiddetin görünürdeki tetikleyicisi haline gelir. (Hitler'in son yıllarında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumu ve yaşam koşullarındaki çöküntüyü hatırlayalım. İlginç bir biçimde

bu koşullar, iktidardaki otoriteye olan inanç devam ettiği sürece güvensizliğe yol açmamıştır.)

Ama nefretin, insanın zayıf bulduğu başkalarına yönelik bir nefret şekline kaydırılmasının nüfusun görece küçük bir kesimi tarafından gerçekleştirildiğini bir kez daha vurgulamak istiyorum. Ancak bu grup, genel bir güvensizlik dönemi içindeyken nefretini çoğunluğa da aşılayabiliyor. Bunun nedeni öncelikle hepimizin itaate kapılmış, ikinci olarak da bir kez nefret duymuş olması. Ama nefreti, herhalde çoğumuz bunu gerçek saldırganlarla ilişkili olarak yaşadığımız için, ayrımlayamıyoruz. Böylece bir süre sonra, kendilik nefretiyle dolu olan insanların da bir başka insandan nefret etmek için (tıpkı bizim gibi) gerçek nedenleri olduğuna inanıyoruz.

Demokrasinin var olabilmesi için bu nefret dolu kesimin sahip olduğu etkinin geri püskürtülmesi gerekir. Kendilerinde korktukları şeyden, yani gerçek sevgiye ve gerçeğe duyulan ihtiyaçtan, başkalarında olduğunu gördüklerinde nefret eden insanların da olduğunu öğrenmemiz lazım. Bu yüzden, kendisinden nefret eden ve kendilerine de, bize de şiddet kullanımıyla güçlülük vaadinde bulunan insanların bulunduğunu daha açık bir şekilde ortaya koymalıyız.

Sevgi olmayan sevgiyle şekillenenlerin ürünü olarak ortaya çıkan yıkıcılığı bugün her tarafta görüyoruz. Bunun yabancı düşmanlığı dışında da pek çok tezahürü var. Suç ve yıkıcılıkta yıllardan beri gözlenen artışın da kanıtladığı gibi, bu uzun zamandır devam eden bir gelişme. Dünyanın her yanında futbol maçlarında yaşanan şiddet olayları bu hastalığın sadece kısmi bir tezahürü. Suçlular aslında sevgisizlik temelinde oluşan bir

erkek ideolojisinin kurbanları. Ama iktidar ve şiddeti ideal haline getirerek bu ideolojiye hizmet ediyorlar. Davranışları bir başkaldırı görünümünde, fakat aslında iktidara teslim olmuş durumdalar ve bu yüzden otoritenin diktasıyla uzlaşma içindeler. Bu ise özdeşleşmiş ve idealleştirmiş oldukları saldırganın iktidarı.

Nefretin aşırı sağ görüşlerle ilişkisi de buradan kaynaklanıyor. Bu kanat içinde de kimliğin kurtarıcısı şiddettir, davranışların ve sonuçlarının sorumluluğunu taşımanın yerini otoriteye itaat almıştır. Aşırı görüşlülük ve başkaldırı eğilimi açısından bakıldığında bu pek çok kişiye çelişki gibi görünebilir. Ama başkaldırının özgürlüğe değil de otoriter yapıların yeniden kurulmasına yaradığını görürsek durum anlaşılır. Arayış, insanın kendiliğinin ve kendi varoluşunun sorumluluğundan kaçmak amacıyla boyun eğme arayışıdır. Bu da kendilik nefretlerinden kurtulmalarını sağlayacak otoriter liderler peşinde bir koşudur.

Peki ya bu liderler nasıldır? Onlar da itaate teslim olmuşlardır. Kendilerini kullanmış olan anne-babalarının mülkiyetçiliğini onlar da içselleştirmiştir. Ancak taraftarlarından farkları, utanç ve suçluluk duygularının olmayışıdır. Bu duygulardan *söz* edebilirler, ama onları *hissetmezler*. Bu nedenle, insaniyet, sempati ve empati tarafından engellenmeksizin *her şeyi* yapabilirler, onlar için her şey mümkündür. Onlar için önemli olan hiçbir zaman bütünlük değildir. Dünyanın ekolojik bir yıkıma doğru gitmesi onları etkilemez, önemsedikleri tek şey ekolojik güçlerin iktidar sahibi olup olmadıklarıdır. O zaman siyasi güç dengelerine göre ya bunlara karşı çıkar ya da bunların yanında yer alırlar. Ama iç değerlere aldırmazlar. Onlar için böyle bir

değer zaten yoktur, çünkü yaşamlarından temel olarak öğrendikleri şey ikiyüzlülüktür. Onlar için gerçek yoktur, sadece yenmek vardır, yaşamlarına yalnızca zafer anlam katabilir. Başka insanların, öncelikle de anne-babalarının beklentilerini hiçe sayarlar, intikam amacıyla beklentilerle oynarlar; tabii foyaları meydana çıkmadığı sürece... Aksi takdirde yüze gülerler.

İtaat temelinde yetiştirilmiş olan herkes gibi, sevgiye dair yalanın sürdürülmesi için çaba gösterirler. Onlar da saldırganın imajını yüceltirler, ama büyük bir farkla. Bu imajla, onu idealleştirmek için değil, saldırganın yerini almak için özdeşleşirler. Acısını çekmiş oldukları sevgi olmayan sevginin intikamını herkesi budala yerine koymaya çalışarak alırlar; ama sonuçlar ölümcül olur.

Çocukluklarındaki boyun eğişleri yüzünden kendilerini ve herkesi aşağılarlar, ama intikamları, gerçek duygulardan aldıkları intikamdır. Bütün duyguları sahte olarak değerlendirirler. Şizofrenin aksine, her türlü insani duygu kıpırtısını aşağılar, yıkıcılıklarının sevgi olarak algılanması gereğinde ısrar ederler.

Bu dürtülerini saptırarak gizlemekte ustadırlar. Düşman imgeleri yaratarak başkalarını peşlerinden sürüklemek onların zaferidir.

Ama, ister düşmanlardan, ister yandaşlardan gelsin, intikamları bütün beklentilere yöneliktir. Böylece, kendilerine meşruluk kazandıran yapılar da dahil olmak üzere durmadan her şeyi tahrip ederler. İtaat talep ederler, ama kimsenin farkına varmadığını gördükleri sürece vaatlerini geri alırlar. İnsanlara güvenlik duygusu veren toplumsal yapıları (sosyal yardım, işsizlik sigortası) zayıflatan öncelikle onlar olurlar. Toplumsal

hizmet bütçesini daraltırlar ve kamu hizmeti, kamu ulaşımı, istihdam programları için verilen destekleri kısarlar. (Ordu ve silahlanma programlarına verilen destek ise elbette asla azaltılmaz!) Sonunda her şeyin çöküntüye uğraması böyle liderler için önem taşımaz. Nixon ve diğerlerine ilişkin olarak ortaya koyduğum gibi, bu insanlara canlılık duygusu veren şey yıkımın kendisidir. Bu, öz yıkımı da içerir.

Ölüme adanmış oldukları için iç kuşkuları olmayan birer varlık görünümü sunarlar. Suçun başkalarının üzerine yüklenebileceğini çok erken yaşta öğrenmişlerdir. Anne-babalarının, kendi yetersizliklerinden çocuklarını sorumlu tutmaya çalıştıkları anlarda ortaya çıkan en kötü özelliklerini temsil ederler. Bunları aktarmakla da bizleri, kendi çocukluğumuzun başlangıcındaki duruma ve dolayısıyla çaresizlik konumuna geri döndürürler. Böylece bizi aşağılayanların ve taciz edenlerin ellerinde hamura döneriz. Peki buna karşı ne yapmalıyız?

Bütünlüklerini itaat temelinde sağlayan kültürler içindeki nefret temel bir hareket zeminidir. Bunu görmek bizi, eşlik eden eylemleri onaylamasak da, bu ani ve aşırı coşku halini kabul eder duruma getirir.

Nefreti istemeyiz, ama bu durum duyguyu ortadan kaldırmaya yetmez, onu sadece bastırırız. Saldırgan öfkenin *asıl* saldırganlara (aile, eğitimciler, okul, devlet vb.) yönelik olması halinde, bu durumu haklı gördüğümüz ölçüde, öfkeyi unutulmuş ve yarılmış nesnelere geri çevirecek konumda oluruz. Oysa bu, hedef almamız gereken asıl amaç nesnesinden saptırılmış öfkenin bastırılması değil, kanalize edilmesi anlamına gelir.

Monika Nienstedt ve Arnim Westermann, travma geçirmiş çocukların sosyalleştirilmesi[159] üzerine yaptıkları çalışmalarla bunun nasıl gerçekleştirilebileceğini ortaya koyuyorlar: Eğer çocukların kendi anne-babalarına yönelik nefreti, çocuklar için önemli diğer yetişkinler tarafından görülür ve kabul edilirse, bu çocukların inkâr ettikleri korku ve acılarıyla yüzleşmeleri mümkün olabiliyor. Nefret dolu ve başkalarına yönelttikleri nefrette dizginlenemez olan bu çocuklar o zaman değişmeye başlıyorlar. Önce anne-babalarına duydukları nefreti yeniden keşfetmeleri gerekiyor. Bu durum, toplumumuza böylesi bir yük oluşturan nefret dolu insanların aslında kimden nefret ettiklerini bilmediklerini ortaya koyuyor. Ama bu insanlar, çocuklara oranla daha yaşlılar ve sahte kimlikleriyle aşağılayıcılıklarını pekiştirecek gruplar içinde örgütlenmiş durumdalar. Ancak bunun anlamı sadece bu durumu göz önünde tutmak gerektiğidir; gerçeğe dair yalanı ve yıkıcılığı teşvik edecek uzlaşmalara gitmek gerektiği anlamını taşımaz.

Bu tür insanlar karşısında istikrarlı bir tavır sergileyebilmek için yapılması gereken iki şey vardır: ani ve aşırı coşkuyu asıl kaynağına geri dönmesini sağlayacak biçimde kabul etmek ve buna eşlik eden şiddet karşısında tereddütsüz ve tam otoriteyle direnmek. Devlet, kadınlara ve çocuklara, savunmasızlara ve zayıflara atılan yangın bombalarına sağlam bir kararlılıkla karşı durmalıdır. Şiddet uygulamaları ancak böylelikle durdurulabilir. Politikacı nefretin rolünü azımsar, hatta meşrulaştırırsa, demokrasi tehlikeye girer. Kurban konumunda olanları hedef haline getiren nefretin boşaltım yoluyla yumuşatılabileceği de doğru değildir.

Aksine, zemin bulan her yıkıcı eylem, böylelerinin yıkıcılık hırsını artırmaktan başka şeye yaramaz. Bu insanlar suçluluk duygularını ancak daha da fazla yıkım yaratarak bastırabilirler. Bu nefreti hafife alan ve örneğin bir gençlik aşırılığı olarak görmeye çalışan siyasi düşünce kalıplarının aslında yıkıcılığı destekliyor olmasının bir başka cephesi de budur.

Nienstedt ve Westermann'ın araştırma sonuçlarıyla benzerlik içinde ele alındığında, siyasi sorumluluk ve otorite sahibi olanların anne, baba ve eğitimcilerin suçunu ve sorumluluğunu vekâleten üstlenmeleri gerekiyor. Konumlandırıp bütünselleştirmek üzere nefreti gerçek kaynaklarına geri döndürebilmek için çok geç olmadan bir itiraf gerekiyor. Bütün ezilen halkların kendilerini ezenlerden talep ettiği şey budur. Örneğin bu yüzden, ırkçı nefrette, gerçekten suçlu olan beyazları vekâleten bütün beyazlar sorumlu tutulur. Otoriteyi temsil edenler, bu anlamda bütün anne-babalar adına –çünkü hepimiz çağrışım yoluyla suçluyuz– sözle ve edimle itirafta bulunabilirler: "Biz, anne-babalar kuşağı, sizlerin nefretinizi olağan kılacak olaylara maruz kalmış olduğunuzu itiraf etmek zorundayız." Bunu yapmak kolay olmayacaktır, ama bu yapılmadan da nefrette gerekli olan yön değişimi yaşanamayacak.

Çoğumuz bu adımı bir ütopya olarak kenara iter. Ancak Abraham Lincoln, Franklin D. Roosevelt, Sandro Bertini, yakın tarihte Auschwitz konusunda Willy Brandt, Václav Havel, Richard von Weizsaecker ve siyasi yaşamının başlarında Mihail Gorbaçov'un yaptığı türden itirafların bütün bir halkın kendilik bilincini sağlamlaştırabileceği kanıtlanmıştır.

Fakat güçlenmiş bir kendilik bilinci ahlaki bir ortama ihtiyaç duyar. Böyle bir ortam siyasi liderler tarafından belirlenebilir ve ahlaki tutumu da destekler. Psikopatça olana karşı mücadelede bu tutum tek ve en etkin silahtır, üstelik siyasi liderlerimize de bulaşmasını engeller.

Ahlak soyut kavramlardan oluşmaz; başkalarının acıları ve ıstırabı karşısında empati düzeyinde tepki verebilme yetisinden gelişir. Gerçek ahlak, yaptıklarımızın başkalarına acı ve ıstırap verdiğini fark ettiğimiz yerde başlar. Bizi pişmanlığa götüren suçluluk duygusu temelinde bir vicdansa, sadece dışsal bir üst ben'den ibarettir. İnsanın kendini sadece kendi gözünde değil, başkalarının gözünde suçlu hissetmesini sağlar. Ama dış etkenler bir engel oluşturuyorsa, ikiyüzlülük, sahtekârlık ve kandırmaca toplumun her düzeyine sızacaktır. Çünkü vicdanları dışa yönelik olanlar –ki bunlar itaatkârlardır– siyasi otoritelerin sahteliğini ve ikiyüzlülüğünü ilk görenler olacak ve bunu, kendilerini frenlemekten vazgeçmek için kullanacaklardır.

Bu tür dönemlerin karakteristik özelliği kadınlara, çocuklara ve en zayıflara karşı şiddetin daima artış göstermesidir. Ayrıca kadınlar ve çocuklara uygulanan şiddet dünyanın her yerinde artmaktadır. Sadece ABD'de her gün yaklaşık 1900 kadın ve çocuk tecavüze uğramaktadır.[160] Ekim 2002 kaynaklı rakamlara göre, ABD'de 2001 yılında 10.400.000 şiddet olayı meydana gelmiş ve bu yüzden 12.000 kişi hayatını kaybetmiştir (terörist eylemlerin kurbanları bu rakamlara dahil değildir).[161] Sevgi ve şefkat, işte bu denli aşağılanmaktadır.

Aşağılanmayı engellemek için öncelikle, bu şidde-

tin özünde sevginin aşağılanması duygusunun yattığını görmek gerekir. Bu mücadele, cezalandırma yoluyla değil, acının kabul edilmesiyle ahlaki temellerden hareket edilerek sürdürülmelidir. Cezanın kendisi de bir şiddet ifadesidir.

Şiddeti sadece cezalandırmak, toplumsal varlığımızın bütünü içinde yerleşikliğinin ölçüsünü ise görmezlikten gelme eğilimi de saldırganla özdeşleşmenin ifadesidir. Bu durumda, ancak itaat ve bundan kaynaklanan nefret kısırdöngüsü içinde teşhis edilebilecek olan gerçek suçluyu değil, sadece bir kurban ararız. Sonuçta birbirimize yaptıklarımızı *görmek* zorundayız. Yüreklerimiz ancak o zaman açılacaktır. Bizi bu çıkmazdan kurtaracak olan siyasi ideolojiler değildir. Bu daha çok, kendi kendimize karşı hep dürüst olmayı denemekle gerçekleşecektir.

Sonsöz –
Nefret Büyüyor

Dünyada nefret, beraberinde getirdiği şiddet ve yıkımla birlikte büyüyor. Çağımız Roma İmparatorluğu dönemine benziyor. Onun çöküşü de iktidarının zirvesindeyken başlamıştı. Tıpkı o zamanki Roma gibi, bugün de ABD, dışlanmış ve aşağılanmış halklarla çevrili devasa bir iktidar odağı halindedir. Terörizm, rayından çıkmış dünyamızın bir semptomu; artan nefret ise toplumsal adaletsizliğin yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde de nefret, çöküşü hazırlayan sürecin bir parçasıydı. MÖ 88 yılında tek bir günde 80 bin Roma vatandaşı, yaşamları karabasana dönmüş Anadolu halkları tarafından öldürülmüştü.[162]

Suçlu ile kurbanın birbirinden ayırt edilmesinin giderek zorlaşmasına neden olan caniyane yıkım hırsının hareket zemini nefrettir. İktidar odaklarında yaşayan insanlar da, dezavantajlı durumda olan ülkelere kıyasla farklı biçimlerde de olsa (bu konuya daha sonra döneceğim), dışlanma ve aşağılanma yaşadıkları için ayrım yapmak zordur. Hintli yazar ve ülkesindeki ezilen kadınların cesur sözcüsü Arundhati Roy, işte bu nedenle bugün terör ve "kötülüğe karşı mücadele" arasındaki

çatışmada başı çeken her iki liderin de –Bin Ladin ve George W. Bush– birbirinin yansısı olduğuna dikkat çekiyor:[163] "Usame bin Ladin nedir? Bir Amerikan aile sırrıdır. ABD Başkanı'nın şaibeli ikizidir. Sözde güzel ve uygar olan her şeyin vahşi kopyasıdır. ABD'nin dış politikasının, topçeker diplomasisinin, nükleer silah deposunun, sınırsız hâkimiyet isteyen aldırışsız politikasının, Amerikan olmayan tüm yaşamları küçümsemenin, barbar askeri müdahalelerinin, zorba ve diktatör rejimlere verdiği desteğin, yoksul ülkeleri çekirge sürüsü gibi gaddarca tüketen ekonomik girişimlerinin çölleştirdiği bir dünyanın kaburgasından yaratılmıştır. Çokuluslu şirketler soluduğumuz havayı, bastığımız toprağı, içtiğimiz suyu ve düşüncelerimizi yağmalamaktadır."

Bu insanlar var olmama korkusuyla, yani kişisel olarak yok edilme korkusuyla yoğrulmuştur. Bu korku onları ölümsüz olma, ölüme kafa tutma isteğine sürükler. Caleb Carr, bu durumu "Killing Time" (Zaman Öldürmek)[164] adlı romanında mükemmel biçimde gözler önüne sermektedir. Böyle insanlar "sevgi dolu" kollarını açarak, taraftarlarına sonsuz yaşam ve kahramanlar cennetinde sonsuz ikamet vaat ederler. Bu sadece intihar saldırılarına yol açmakla kalmaz, aynı zamanda Batı dünyasının ekonomik ve siyasi liderlerinin, bu kadar doğrudan algılanmayan, fakat eşit derecede ölümcül sonuçlar doğuran entrikalarını da belirler.

Sorun, birbirine benzeyen ve iç yapıları yüzünden yıkıcılığı yaşamlarının amacı haline getirmiş liderlerden kaynaklanır. Bunlar, benim psikopatça olarak nitelediğim bir kişilik gelişimi gösteren liderlerdir. Bu

nedenle, yarattıkları etkiler bakımından pek ayırt edilemezler. Onlar da dışlanma ve aşağılanmaya maruz kalmışlardır; ancak yandaşlarından çok daha farklı bir biçimde. Usame bin Ladin, Suudi Arabistan'da bir inşaat devinin 53 çocuğu arasında 17. oğul olarak dünyaya gelmiştir. Babası öldüğünde ona, 50 ila 300 milyon dolar arasında bir miras payı almıştır. Aile yapısını değerlendirmek zor, ama Usame, babasının 11. veya 12. karısı olan annesinin tek çocuğu. Ağabeylerinin ona "kölenin oğlu"[165] dedikleri biliniyor.

"Der Kampf um die Demokratie" (Demokrasi Mücadelesi)[166] adlı kitabımda belirttiğim gibi, burada söz konusu olan şey, erkekler dünyası onlara kendi adlarına varolma hakkı tanımadığından, anlam ve önem kazanmak için oğullarını kullanan annelerdir. Oğullarını şımartırlar, ama bunun oğullarının yaşamıyla hiçbir ilgisi yoktur. Daha çok, annenin, kadına hayat hakkı tanımayan maço bir dünyada cinsiyetinden ötürü önemsenen oğlu vasıtasıyla önem kazanma isteğiyle ilişkilidir.[167]

Bunun sonucunda, çocuklar anneleri tarafından yutulma duygusu yaşarlar, bu da kişi olarak yok edilme korkusu yaratır. Böylece anneyle çelişkili bir ilişki oluşur. Bir yandan, şımartılmak, oğlan çocuğa özel bir anlam ve önem duygusu verdiği için, baştan çıkartıcıdır. Diğer yandan, bu "güç" bir oyundan ibarettir ve her çocuk içinin derinliklerinde bunun bir yanılsama olduğunu hisseder. Bu durumda kendilik değerinin altı boşalır, bu da çocuğun sürekli kendisinden kuşku duymasına yol açar, kendisini durmadan "büyük" erkek işleriyle kanıtlama zorunluluğu hisseder. Anneye karşı içinde gizli bir nefret büyür. Böylece kadın, gizli

düşman haline gelir. Oğul, güçlü ve olağanüstü erkek görüntüsü vermek zorunda olduğundan, aynı zamanda kendisini suçlu da hisseder. Annesi onu tercih ettiğinden, kendisini babasından üstün ve daha önemli hissettiği için suçluluk duyar.

Psikanalist Donald W. Winnicott[168], kadından duyulan gizli korkunun (insanı yutabileceği korkusu), erkeklerde ve kadınlarda başkalarına baskın olma isteğinin dürtüsünü yarattığını düşünüyor. İnsan bu yolla bir kadının egemenliğine girme korkusundan kurtuluyor. Çocukluktaki gelişim sırasında bu süreç, anneyi de şiddetiyle ezen, korkulan babanın idealleştirilmesine yol açıyor. Çocuk bu şekilde hem annesinin verdiği korkudan, hem de babasının teröründen kurtuluyor.

Bunun sonucu ise saldırganla, yani babayla özdeşleşme ve onun kadına yönelik şiddeti, eziciliği ve aşağılayıcılığının benimsenip aktarılması olarak tezahür ediyor.

İslamcı teröristlerde bu durum belirgin olarak görülüyor, bizim kültürümüzde ise yıkıcı güçlerdeki bu süreç kendini çok net göstermiyor. Teröristler, erkeklerin ve kadınların artık eşit ve dostça bir alışverişe giremeyeceği biçimde aileyi bölen kadın düşmanı, köktenci bir sistemin ürünleri. Mona AlMunajjed bu konuda şunları söylüyor: "Bizim toplumumuzda kadın ile erkek arasında dostça bir ilişki yoktur."[169]

Fakat Batı toplumlarında da benzer bir süreç vardır, sadece, kimin kurban kimin suçlu olduğunun anlaşılmasını zorlaştıracak şekilde, daha örtük gelişir. Bizde de erkekler ve kadınlar birbirlerinden korkarlar. Ancak bu durum örtüktür ve gerçek biçimiyle algılan-

maz. Bunun yerine, ideal bir partner aramakta olduğumuzu düşünüp sahip olduklarımızdan asla memnun olmayız. Korku tarafından belirlenmiş ilişkiler de bu nedenle, karşılıklı güvensizliği, eziciliği ve aldatmayı destekler. Çocuk burada da, anne-baba arasındaki ilişkiyi korku, aşağılama ve nefret tarafından belirlenen bir modeli yaşantılar. Biz sadece "daha uygarızdır" ve yaralanma ve incinmeler karşısındaki tepkilerimizi daha kapalı gösteririz. Ibsen'den "Peer Gynt"[170] ve Eugene O'Neill'dan "Alle Reichtümer der Welt" (Dünyanın Bütün Zenginlikleri)[171] gibi edebi yapıtlar, bir çocuk bedensel veya ruhsal tacize uğradığında dehşetin nasıl sürekli aktarıldığını göstermektedir.

Bu açıdan, Bin Ladin'in ve George W. Bush'un geçmişlerinde de paralellikler vardır. Bush'un babası, eski Başkan George H. Bush oğlunu sık sık deri kayışla dövermiş. Küçük kardeşi Prescott, George W. Bush'un babasından ölesiye korktuğunu anlatıyor.[172] Oğul George W. Bush'un 11 Eylül'den sonra "kötülük mihverinden" söz etmesi gibi, Körfez Savaşı'nı yürütürken Baba Bush da "Amerikalıların kötülüğe karşı direnmeleri gerektiğini" söylemişti.[173]

Baba Bush oğlunu dayakla terbiye ederek, kendi yaşamış olduklarını ona aktarmıştır. DeMause, Oğul Bush'un, kendisini bir hizmetkâr kurtarıcı konumuna sokan annesiyle ilişkisinden söz ediyor.[174] Küçük kız kardeşi ölüp de annesi depresyona girdiğinde onu ruhsal bakımdan ayakta tutmak için neşelendirme görevi üç yaşındaki küçük oğlana kalmıştı. (DeMause onu, annesinin ruhsal varlığının "Cheer leader"ı olarak tanımlıyor.) Çocukları erken yaşta kukla haline getiren, kendilik haklarını ellerinden alan, onları kendilerini ve

dünyayı aşağılama yoluyla adam eden bir ilişki aynen böyledir. Psikiyatr Harvey Cleckley'in[175] tanımladığı ve Jakob Wassermann'ın "Christian Wahnschaffe" adlı romanında psikopat yapıdaki Niels Heinrich karakteri üzerinden anlattığı, yaşamla oynayarak hepimizi yıkıma sürükleyen bu tür insanların davranışlarının kökeni buradan kaynaklanır.

Böyle kendi kendisini kahraman ilan edenlerin, düşüncelerini ve düşüncelerinin dayandığı yıkıcı dürtüleri uygulamaya sokacak bir piyade takımına ihtiyaçları vardır. Tarihimizin trajedisi buradan, kahramanların ve tanrıların diğer insanlar üzerinde yıkıcılıklarını boşaltma eylemlerinden kaynaklanır; piyadeler, yani biz, doğumdan itibaren bizi ezenleri kahramanlar ve tanrılar haline getirmemize ve gerçekte ne olduklarını görmememize neden olan bir itaate tutsak edildiğimizden oyuna katıldığımız için bunu gerçekten de yapabilirler. Gerçeğin fark edilmesi korkuyla o kadar iç içedir ki, bizi gerçekle yüz yüze getirmeye çalışan herkese saldırırız. İç bütünlüğümüz yalana dayalı olduğu için gerçek bizi çok derinden tehdit eder. Gerçeğin yerine, bizi huzursuzluğumuzdan ve değersizlik duygularımızdan kurtaracak "kurtarıcılara" ihtiyaç duyarız. İtaat bunu imkânsız hale getirdiği için gerçek bir kimliğe sahip olamayan insanlar kendilerini ancak böyle bütün ve sağlam hissederler.

Liderler, simgesel olarak büyüklük vaat eden olaylar sahneleyerek toplumda dışlanmış ve aşağılanmış olanları daima kendi amaçlarının maşası haline getirmişlerdir. Nazilerin, Von Riefenstahl tarafından onca yüceltilen kitle gösterileri, ezilmiş ve zayıflatılmış bir kendilik değerinin yanılsamalı bir biçimde yeniden di-

rilişini sağlıyordu. Terör saldırılarının işlevi de aynıdır. Eğer anneler, oğullarının canlı bomba olmasından veya bunu yapmaya aday olmasından gurur duyuyorlarsa[177], böyle bir delilik sadece, kadının ezilmiş ve aşağılanmış kendilik değerinin bir ürünü olabilir. Böyle bir patolojinin nedeni kültürün yapısıdır. Toplumlarımızın gerçek hastalıklarının kökenleri burada yatar.

Bu konuda söylenmesi gereken bir şey daha var: Tarihte hiçbir zaman zenginle yoksul arasında açılan uçurum günümüzdeki kadar derin olmamıştı. Bunun nedeni elbette bir bakıma gerçek olgularda yatmaktadır. Ancak yoksulların nesnel dezavantajlarının bir nedeni daha var: Bugün herkese, insan ancak mülkiyetiyle anlam ve değer kazandığı için daha aza sahip olmanın insanın kendi hatası olduğu, yoksulluğun gayrı ahlaki olduğu, insanı onursuzlaştırdığı fikri aşılanıyor. Hatta bunlara sahip olmak kişiye statü sağladığı için belli bir marka spor ayakkabısı veya kol saati için cinayet işleniyor. Orhan Pamuk şöyle diyor: "Zenginliğin refah ülkelerinin kendi meselesi olduğunu ve yoksul ülkelerin içişlerini etkilemediğini söyleyebilirsiniz. Fakat tarih boyunca yoksulların dikkati hiçbir zaman, günümüzde televizyonun ve Hollywood filmlerinin sağladığı ölçüde zenginlerin yaşamına odaklanmamıştı. Kralların hayat hikâyelerinin zaten öteden beri yoksulların eğlencesi olduğu söylenebilir. Ama şimdi durum çok daha kötü; çünkü Batı dünyasının zengin ve güçlüleri kendilerini daha önce hiç olmadığı kadar doğru ve aklı başında gibi gösteriyor."[178]

Bunun anlamı, yoksul ülkelerde yaşayan insanların kendilerini ve bu zenginlikteki paylarını çok önemsiz görmeleridir. Bu insanlar, refah içindekilere göre çok

daha kötü koşullar altında yaşadıklarını biliyorlar. Aynı zamanda Batı ideolojisini içselleştirmiş durumdalar ve bu nedenle de yoksulluklarını, budalalıkları ve yetersizlikleriyle yol açtıkları kendi suçları olarak görüyorlar. Zenginlerinse, dünyadaki insanlardan ne kadar büyük bir kısmının ne kadar büyük bir aşağılanma ve eziklik içinde yaşadığından haberi yok. Bu duygular, aşağılanan insanlardan bir kısmının topluluk duygusunu yitirmesine ve teröristlerin, köktencilerin ve milliyetçilerin peşine takılmasına neden oluyor. Batı'nın artık, kendilerini bizim dünyamızdan dışlanmış hissedenlerin ve gerçekten de öyle olanların neler yaşadığını kavramasının zamanı geldi. Bu insanlar çoğunluğu oluşturuyorlar. Onları harekete geçiren şey, kendi seslerini duyurmanın imkânsızlığından ve aşağılanmadan kaynaklanan tam bir güçsüzlük ve çaresizlik duygusu.

Buna rağmen, nasıl bizde herkes savaş destekçisi veya aşırı sağ görüşlü olmuyorsa, onların da çoğu terörist olmuyor. Refah toplumları da nefreti gizliyorlar; bazı halk kesimleri burada da aşağılanıyor, alçaltılıyor, dışlanıyor. Liderler, burada da nefreti düşman imgeleri yaratarak kendi çıkarları için kullanıyorlar.

Bu kitapta daha önce de değindiğim gibi, nefret ve şiddet her durumda insanın daha çocukluğunda yaşantıladığı bir aşağılanmanın ürünüdür. Çocukluklarında sevgi ve ilgi görmüş olan insanlar, kendilerini yıkıma adayan suikastçılar haline gelmezler. Orhan Pamuk, yukarıda bahsettiğim makalesinde, İstanbul'da yaşayan ve 11 Eylül olaylarını ilk başta, mağduriyetinden kaynaklanan bir öfkeyle mazur gören yaşlı, yoksul

bir adamdan söz ediyor. Ancak adam dökülen kanın dehşet verici ölçüsünü fark ettiğinde ilk tepkisinden utanıp bir pişmanlık duygusu içine giriyor. Bu, insani ortaklıklarımızı ve empati yetimizi ne ölçüde yaşadığımıza, nefretin gerçekten yıkıcılığa dönüşmüş olup olmamasına bağlı. Biz kültürümüzde sevgisizliği büyütüyor, sonra da terörizmi nasıl yarattığımızı veya nasıl engelleyeceğimizi göremiyoruz.

"Zenginler" de "yoksullar" gibi kendi sosyalleşmelerinin kurbanı durumundalar. Her iki kesim de çocukluklarında aşağılanma yaşamış, sevgi ve ilgi ihtiyaçlarından kopartılmış ve otorite karşısında itaate alıştırılmış bulunuyor, bu da onaylanmayı kendilerini kullananlarda aramalarına neden oluyor. İnsan böylece olabileceği kendisini yok ediyor. Başkan Nixon tarafından en yüksek askeri nişanla ödüllendirilen Vietnam gazisi, eski Nebraska Valisi ve Senatörü, halen New York'taki New Scholl Üniversitesi'nin yöneticiliğini yapmakta olan Bob Kerrey, "When I Was A Young Man" (Ben Genç bir Adamken)[179] adı altında biyografisini yazdı. Tipik bir Amerikan orta sınıf ailesinde yetişen ve sadece kendisinden bekleneni hissetmesi, başarı kazanması ve her şeyi doğru yapması öğretilen ve kendi duygularına yer bırakılmayan bir çocuğun hikâyesi bu.

Kendisine özgü olanlar sistematik olarak gömülmüş. Bu durumda Kerrey'nin onaylanmak, kurallara uymak ve gerçek duygulara sahip olmamak için çaba gösteren uyumlu bir asker olması şaşılası bir şey değil. Kadınlarla ilişkilerinde de derin bir tutku yaşamamış. Yegâne hedefi başarılı olmakmış. Vietnam'da diğer pek çok asker gibi o da öldürmüş, büyük bir ihtimalle nefret duymadan, sadece soğukkanlılıkla emirleri yerine

getirmiş. Ancak bacağı parçalanıp da aylarca hastanede yatarken acıyı ve yalnızlığı inkâr edemediğinde, sahip olmaya ve onaylanmaya yönelik hayatında aslında canlılık olmadığını fark etmiş. Ancak mülkiyeti kaybetme korkusunun kölelik olduğunu görebilirse özgür kalacağını anlamış.

Hepimiz, sevgiyi düş kırıklığı, ihanet ve derin bir incinmeyle bastırdığı için olanaksız kılan bir toplumsal sürecin kurbanlarıyız. Ancak sorun, tüm dünyada ezilenlerin kendilerini ezenlerin imgelerini, kendilerinin de iktidardan pay alacakları ve değersizliklerinden kurtulacakları şekilde kurtarıcı olarak görmelerinde yatıyor. Bu yüzden çoğu insan özgürlükten korkuyor ve kendisini gönüllü olarak köleleştiriyor. Çünkü özgürlük bu imgeleri kendi dışına atmak ve yerine kendi sorumluluğunu geçirmek demektir (bkz.: Paulo Freire, "Paedagogik der Unterdrückten" (Ezilenlerin Pedagojisi)).[180]

Peki ya tanrılar ve kahramanlar? Onların "güçlülük" duygusu, kökeni annenin gösterdiği baştan çıkartıcı hayranlıkta ve bunun sonucu olarak babayla kurulan yıkıcı ilişkide bulunduğu için her zaman bir sanrıya dayandığından, onlar ancak *sahte* tanrılar ve kahramanlar olabilirler. Temel çıkarları iktidar elde etmektir. Barbara Tuchman, "The March of Folly" (Aptallığın İlerleyişi)[181] başlıklı incelemesinde, Truva'dan Vietnam'a kadar savaşlar hakkında şunları yazıyor: "Ahmaklık iktidarın peydahladığı bir çocuktur. (...) İktidar çoğunlukla aptallaştırır ve ahmaklığa yol açar; emir verme gücüne sahip olmak çoğu zaman düşünme yetisinin durmasına neden olur."

Başkalarına işkence etmek, böyle insanlar için, bas-

kı kurma aracı haline gelir. Bu tutumlarıyla, kendi acılarını başkalarına aktarmazlarsa bunlarla başa çıkamadıklarını göstermiş olurlar. İktidar tarafından *belirlenmeyen* bir gerçeklik, bu insanlar için hayal edilebilir bir şey değildir. Yaşamlarının asıl içeriği başkalarını aşağılamak ve küçümsemektir. Bunu Bin Ladin'de olduğu kadar Saddam Hüseyin'de, Baba ve Oğul George Bush'ta da görmek mümkündür. Hepsinin ortak sorunu, anneleri tarafından sevgi nesnesi olarak kullanılmış ve bu şekilde gerçekdışı bir büyüklük ve önemlilik duygusu geliştirmiş olmaktır (bu konuda ayrıca bkz.: A. Gruen, "Der Wahnsinn der Normalitaet" (Normalliğin Deliliği)).[182]

Dünya siyaset sahnesindeki tehlikeli gelişim, Sovyetler Birliği'ndeki komünist rejimin yıkılmasıyla pekişti, daha da pekişmekte. Maksimum kârın değerine duyulan inanç o zamandan beri neredeyse kutsal bir nitelik kazandı. İnsani olanın geçmişi ve geleneği böylece tümüyle bir yana itildi. Gerçek ise, bu dinin parıltılı modelini sunan ABD'de yoksulluğun bilhassa yaygınlaşmış olduğudur. Avrupa'da yoksulların oranı yüzde 8 iken, ABD'de bu oran yüzde 20'dir. ABD'de yaşamlarının ilk yılında ölen bebeklerin sayısı Fransa veya Almanya'ya göre yüzde 60 daha fazladır.[183]

Hırslarının, "ABD'nin ulusal güvenlik stratejisi" olarak bütün dünya üzerinde askeri egemenlik kurmayı amaçlayan ve kendisinde diğer devletlere saldırma hakkı gören bir dış politika üretmeye yönelttiği Amerikalılar nasıl insanlardır?[184] Böyle bir devlet terörünün terörist gruplardan farkı nedir? Terörizm, Lord Acton,

George Kenan veya Henry Kissinger gibi Batılı ideologların her zaman savundukları "gerçekçiliğin" mantıksal bir sonucu değil midir? Bunun sonucu olarak ulusların ne daimi dostları, ne de daimi düşmanları var; daimi olan tek şey çıkarlar. Bir düşman, eğer düşmanın düşmanı olduğu için dost haline geliyorsa, demokrasi ve insan onuru için gösterilen dürüst çabalar yük olur, çünkü "daimi çıkarları" engellerler.

Kendilerini tanrılar ve kahramanlar olarak ortaya koyanların gerçek çıkarlarına bir bakalım: Bin Ladin bir milyarder; George W. Bush, daha babası 1988'de Ronald Reagan'ın başkan yardımcısıyken Arjantin'de o sırada Raul Alfonsino'nun Devlet Bakanı olan Rodolfo Terragno üzerinden ENRON'u bir gaz boru hattı sözleşmesi yaptırmaya zorlamış olan hali vakti yerinde bir işadamı.[185]

O halde böyle sahte tanrılara niçin ihtiyaç duyuyoruz? İnsanların büyük bir kısmı niçin onlarsız yaşayamıyor? Biz sadece sorularımıza otoritelerden yanıt bekleyecek şekilde yetiştirilmiyoruz, bu şekilde kendi karar verme sorumluluğumuzdan da uzaklaştırılıyoruz. "Ben yalnızca bana verilen emri yerine getirdim." yaklaşımı sadece Nürnberg'de yargılananların tümünün ileri sürdüğü bir gerekçe olmakla kalmıyor. Bu şekilde, itaat yine "görevi yerine getirme" şeklinde aklanıyor.

Diğer yandan, sahte tanrılara ihtiyaç duymamızın –çeşitli araştırmaların ortaya koyduğu gibi halkın en az yarısının[186]– nedeni, çocukluğumuzdan beri gerçekliğe değil de imaja göre şekillenmiş olmamızdır. Güçlülük ve büyüklük *pozunu* gerçekmiş gibi kabul etmeyi

öğreniyoruz. Bu, anne-babanın çocuklarına kendilerine ilişkin yaptıkları ve çocukların da, anne-babalarıyla aralarındaki yaşamsal bağları yitirmemek için gerçekmiş gibi kabul etmek zorunda kaldıkları propagandaya denk düşer. Sahte tanrılar ve kahramanları, güçlülük pozunu en iyi takınanları, kibirli bir haklı öfke ve irade gücü yansıtmayı en iyi başaranları aramamızın kökeni buraya dayanır. Onlardan, kendi algılayışını varlığının özü haline getiremeyenlerin duyduğu huzursuzluktan bizi kurtarmalarını bekleriz.

Bir kendiliğe sahip olmadığımız için sahte tanrılara ihtiyaç duyarız. Daha önce de değindiğim gibi, Jakob Böhme[187], insanın kendi tanrısı olması gerektiğini, öldüğünde bozulmamak için kendi merkezine sahip olması gerektiğini biliyordu. Ama çocukken, bu durum gerçek varlığımızı tehdit ettiği için anne-babamızın zayıflığını inkâr etmeye zorlandığımızdan, yaşamımız boyunca bir kendiliğe sahip olmamanın çıkmazından kurtulmak için bu güçlülük pozunun peşinden koşarız. Yoksa Milgram deneyinde[188] ABD'de kullanılan deneklerin üçte ikisi neden bir otoriteye boyun eğmeyi seçsin ki? Almanların üçte ikisi neden bugün bile güçten[189] yana tavır alsın ve acıyı zayıflık olarak görüp küçümsesin? (Bu konudaki araştırmalara "Der Kampf um die Demokratie" (Demokrasi Mücadelesi)[190] adlı kitabımda yer verdim.)

Bu durum elbette, böyle bir gelişime tutsak olan insanların anne-babalarına karşı çıkmayacakları anlamına gelmiyor. Hatta nasyonal sosyalizmde ve Stalin'in komünist rejiminde çocukların anne-babalarının muhbirliğini yapmaları onur kabul ediliyordu. Burada be-

lirleyici olan şey, güç ve kararlılık imajına sabitlenmiş olmaktır. Bu rolü daha inandırıcı bir şekilde oynayan yeni bir "tanrı" ortaya çıkar çıkmaz eski "tanrı"ya olan bağlılık sorgulanmaya başlar.

Anne-babanın takındığı poza sabitlenmiş olmak, bu insanların kendi kurban konumunda oluşlarını asla dolaysız olarak yaşayamamalarını da beraberinde getiriyor, çünkü anne-babalar acıyı ve başarısızlığı hoşgöremiyorlar. Sosyolog Richard Sennett bir süre önce Amerika'da çocuk eğitimine ilişkin yaptığı bir söyleşide, sanki her şey çocukların iyiliği için yapılıyormuş gibi davranıldığını söylüyordu.[191] Oysa "Söz konusu olan şey hep şudur: Yapabilirsin! Başarabilirsin! Bunu çocuğun isteyip istemediği hiçbir zaman sorulmaz." Anne-babalar çocuklarını ruhsal bir yöntemle kendi peşlerinden sürüklerler. Çocuk, ortak meselelerinde işbirliği yapmazsa kendisini ihanet etmiş gibi hissedecek hale getirilir. Böylece, aileye dahil olamamak çocuklar için de, yetişkinler için de travma haline gelir. Bob Kerrey'yi üstünün maşası haline getiren ve pek çok Almanın Nazi vahşetine katılmasına yol açan şey de budur.[192]

Yine çocukluğunda yaşadıklarının kurbanı olan insanlar düşman haline getirilir. Zaten dünyanın zengin olan yarısının, yoksul olan diğer yarısını dize getirdiği gerçeği, insanlarda diğerlerini aynı acıyı paylaşan insanlar olarak değil de, düşman olarak görme eğilimini destekler. Böylece her iki dünyanın da ezilenleri birbirlerine karşı mücadele ederken, zengin kanadındakiler kendilerini ezilen olarak görmeyip tehlikeyi yoksullarda görüyorlar.

Bu durumda amaç diğerlerine hükmetmektir. "Uy-

gar" ülkelerin insanları çoğunlukla kendi duygularından çok uzaklaşmış oldukları için de, kendi edimlerinin arkasında duran nefreti hissetmezler. Nefreti sadece sağ ve sol kanattaki aşırı görüşlülerde fark ederiz. Böylece "nesnel" gerekçeler varmış gibi gösterilerek savaşlar sürdürülür, halklar kıyıma uğratılır.

Burada "kurban" ve "suçlu" arasındaki bağ, her ikisinin de insanlararası ilişki biçimi olarak "sahip olma" durumunu içselleştirmiş olmalarıdır. Her iki taraf da anne-babalarının "malı" olarak edindikleri tecrübeleri aktarırlar. Elbette yoksul halkların gündeminde aynı zamanda nesnel varlığını garanti etmek ve açlıktan kırılmamak yer alır. Ancak teröristlerin pek çoğu ayrıcalıklı kesimlerden çıkar, onlar için söz konusu olan farklıdır, onlar iç boşluklarını, dini ve ideolojik bir perde oluşturabilmek için kıyıma dönüştürürler.

Bu noktada gerçek durumlarla ilgisi olmayan sembolik bir eylemlilik başlar; Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan saldırılar, insanların kendi değersizliklerine karşı düşmanın büyüklük simgelerini tahrip etme yoluyla savaştıklarına ve böylece kendi "büyüklüklerini" kanıtlamaya çalıştıklarına örnek teşkil etmektedir. Böyle eylemler pek çok insanın gaddarca öldürülmesiyle sonuçlanır, ancak mevcut iktidar ilişkilerinde bir şeyi değiştirmez. "Ezilen" konumundaki saldırganlar bir şekilde iktidardakilerin yerine geçse bile durum değişmez. Sonuçta eski putlar, yerlerine yenileri dikilmek üzere yıkılır. İsyankârlar kendi iktidar hırslarını içlerinden atamadıkları sürece, Henry Miller'ın ifade etmiş olduğu gibi, yıkılan kilisenin yerini bir başkası alır.

Usame bin Ladin, kendi "onurunu" ve erkekliğini

kanıtlamak için aniden ABD'ye savaş açarak kişisel itibar edinen bir playboy'dur. Onur ve erkeklikten söz edildiğinde, bunun ardında daima yaşamdan yana olan her şeye yönelik bir nefret bulunur. Bin Ladin tarafından yapılan tüm açıklamalarda, onurun ve kadına özgü olanın aşağılanmasının vurgulandığı görülür.[193]

Görünürdeki erkeklik sembolleri ve onur, görev ve sadakat gibi kavramlar ABD'nin güney eyaletlerinde de bilhassa yüceltilmektedir. Bununla birlikte bu bölgelerde cinayet ve saldırı oranları kuzeye göre daha yüksektir. Güney eyaletlerinde yaşayan beyazların ataları, onurun erkeklik kodeksinde önemli bir rol oynadığı ülkelerden gelmektedirler. Bertram Wyatt-Brown, köleliğin onurun önemini daha da artırdığını vurgular.[194] Beyazlar, ötekileri şiddet yoluyla baskı altına aldıkları için, kibirleri temelinde kendilerini onur ve üstünlük taşıyan bir halk olarak onaylanmış hissederler.

Buradan, insanın elinden kendine özgü olanın alınıp yerine bir otoritenin iradesi geçirildiğinde, başkalarına savaş açıldığı ve baskı altına alındığı sonucunu çıkartabiliriz. İnsanın kendi kurban konumunda oluşu fark edilmemelidir, bu yüzden de yerine başkaları kurban konumuna getirilerek durum aktarılır. Onur ve erkekliğin yüceltilmesinin temelinde insanın kendi değerinden duyduğu kuşku yatar. Bu nedenle de sürekli aksini kanıtlamak gibi bir çabaya girilir.

Erkekçe bağlılık ve onur, sadece Nazilere has özellikler değildir. Bunlar Müslüman, Hıristiyan veya Yahudi, hangi kanattan olursa olsun köktendincilerin de tipik özelliklerini yansıtır. Amerikan İç Savaşı'nda Abraham Lincoln'ü katleden güneyliler, erkeklik onurları

sorgulandığı için nefretle dolmuşlardı. John Wilkes Booth ateş edip başkanı öldürmeden önce de, sarıhumma konusunda uzman olan Luke Pryor Blackburn 1864'te, mikrop taşıyan giysiler yoluyla Lincoln'e ve bazı kuzey eyaletlerine karşı biyolojik savaş açmayı denemişti.[195] Onur ve erkeklik ideologları ayrıca New York'un içme suyu tesislerine zehir karıştırmayı ve şehri yakmayı planlıyorlardı. Günümüzdeki olaylarla bunlar arasında belirgin paralellikler gözlenmektedir.

Alman ordusunun kendi askerlerini hasta oldukları için ordudan ihraç edip yeterli "erkek otoritesine" sahip olmamaları nedeniyle sivil tedavi ve bakım tesislerinde katlettirmesine yol açan şey de işte bu "erkeklik" anlayışıdır.[196]

Nefrete adanmış insanlarda belirleyici olan şey, sosyalleşme süreçlerinde olumlu bir şeyle temas etmemiş olmalarıdır. Nefretlerinin büyüklüğü, bu nefreti akla uygun hale getiren ideologlar aramalarına neden olur. Dini ideolojilerin siyasi ideolojilerden tek farkı tanrısal bir vahiy bilinci yaymalarıdır. Richard Sennett, yukarıda anılan söyleşide bu kibirden Amerikan yozlaşmasının özgün bir biçimi olarak söz ediyor: "İnsana kendisini zorlamak zorunda olmadığı duygusu veriyor. İhtiyaç duyduğun her şey elinin altında. Başka insanlar hakkında bir şeyler bilmene gerek yok."[197] Kibir şeklindeki yozlaşma, insanın kendi adına düşünmesini gereksiz kılıyor, devre dışı bırakıyor. Sennett, böylece George W. Bush'u karakterize etmiş oluyor. Ancak bu tanım, içlerinde bu tür bir yıkıcılık taşıyan tüm insanlar için geçerli. Onlar yıkıcı dürtülerini yaşayabilmek için başka insanlarla oynamak zorundalar.

İçlerindeki kurban bu insanları, sadece cezalandırmak için değil, aslında kurbanları olan sözde düşmanlarının yaptıklarından dolayı kendilerine acıyabilmeleri için de bir düşman aramaya zorluyor. Böylece kendilerine özgü olanı ellerinden almış olan asıl düşmanı asla göremiyor ve belayı aktarmaya devam ediyorlar.

Bu yıkıcı döngüyü kırmanın yolu nedir? Ben çıkış yolunu çocuklarımıza çocukluklarını geri vermekte görüyorum. Onların yaratıcılıklarını kreşler ve çocuk yuvaları da dahil olmak üzere her yerde desteklemeliyiz. Anneleri yalıtılmışlıklarından kurtarmalıyız. Eğer annelere durumları ve duyguları hakkında konuşma imkânı verilirse, erkekler tarafından dayatılan rol karşısında duydukları anlaşılır hoşnutsuzluk konusunda bilinçleri artacaktır, böylece de çocuklarıyla ilişkilerinde kendi gerçek duygularına yaslanabileceklerdir. O'Neill'ın tiyatro oyununda vurgulandığı gibi, hem acıyı hem de kadına özgü olanı aşağılayan bir erkekler dünyasında bunu başarmak mümkün değildir.

Söz konusu olan şey aynı zamanda kendi geçmişimize karşı bilincimizi açmaktır. Milan Kundera, "İnsanın iktidara karşı mücadelesi, belleğin unutmaya karşı mücadelesidir,"[198] diyor. "Geçmiş yaşam doludur, onun yüzü kışkırtır, öfkelendirir, taciz eder; öyle ki onu ya tahrip etmek, ya da yeniden resmetmek istersiniz. İnsanlar geçmişi değiştirebilmek için geleceğin efendisi olmak isterler." Korku verdiği için kurban durumunda oluşumuzun geçmişini görmek istemeyiz, buna izin de verilmez. Kendi geçmişimizden beslenmek yerine, kendimizi onun tarafından rahatsız edilmiş hissederiz ve onur, kahramanlık ve sahte tanrılara gönüllü kölelik yapmanın peşinde koştururuz.[199] Oysa geçmişimiz

olmadığında ne üzerine basabileceğimiz bir zemin olur, ne de varlığımızın ahlaki yanını örgütlemek için ihtiyacımız olan enerjiyi alabileceğimiz bir arkaplan (Terence DesPres).[200]

Bellek varlığımızla ilişkilidir, ama aynı zamanda iktidara ve onun gerekçelerine karşı olduğu için bir tehlike de arz eder. Bunun anlamı, belleğin sadece bellek olmamasıdır. Bellek, varlığımızın tüm örüntüsü içinde, kendimizi bir kendiliğe ve kendi geçmişine sahip ve *kendimiz* olan kişi halinde yaşantılama olanağımızın –ya da olanaksızlığımızın– içinde yerleşiktir. Ama insanlar varlıklarını başkalarına egemen olma ve onları aşağılama üzerine kuruyorlarsa, kendilerini haklı çıkartabilmek için ortak geçmişi çarpıtmak zorundadırlar. Tanrılar ve kahramanlar böyle kurguların oluşturulmasına yardımcı olurlar. Böylece geçmiş, insanın kendi yaşantıladığı gerçek geçmişinin yerine dayatılan bir ideoloji haline gelir.

Hatırlama süreci, hatırlayan insanın yapısıyla yakından ilişkilidir. 1950'de Sir Frederick Bartlett klasikleşmiş eseri "Remembering"de (Hatırlamak)[201] şunları yazıyordu: "Hatırlamak, cansız, donuk, bölük pörçük bellek izlerinin yeniden canlandırılması değildir. Hatırlamak, geçmişimizdeki organize tepkilerin çok faal bir kütlesi karşısındaki tutumlarla ilintili olarak gerçekleşen hayal gücü dolu bir yapılandırma veya yeniden yapılandırmadır." Bu nedenle bilincinde olmak da, basit bir algılamadan çok daha fazlasıdır.

Bu bizi bir başka önemli noktaya daha götürüyor: Hatıralar, tasarımları beraberinde getirir ve bu tasarımlar doğumumuzun öncesinde ve sonrasında yaşantıladıklarımızla belirlenir, beslenir ve orada yerleşiktir. Ancak

görüntüler –yani gördüğümüz şeyler– anlam kazandığında sözcükler oluşur. Görmeyi olağan bir durum olarak yaşadığımız için, görmenin ardında bir gelişimsel geçmişe sahip olduğu gerçeği örtülü kalır.[202]

Bartlett'la birlikte, algılamadan düşünmeye kadar tüm bilişimsel yolların anlam oluşturduklarını ve bunu bizim için uygun görülen algılama özgürlüğü temelinde gerçekleştirdiklerini söyleyebiliriz. Bu yüzden belleği, şeyleri anne-babanın, okulun ve devletin istediği gibi görmemiz için çocukluğumuzdan itibaren üzerimizde uygulanan baskılardan bağımsız görmemek gerekir. Kundera'nın söylediği gibi, geleceğe hâkim olabilmek uğruna geçmişi değiştirmek için çaba gösterdiğimiz süreçe kendilik imgemiz ve kendi gerçekliğimizle sorunlar yaşayacağız.

Bu oluşumun çerçevesi, iktidar ve güç gibi dış simgelerden bağımsız bir kendilik değerine imkân tanımayan bir gelişimi pekiştirir. Acı, korku ve yetersizlik karşısında, yani kendi algılayışımızın ve duyumsamalarımızın inkârından gelişen tepkiler karşısında utanç duymak bize çok küçükken öğretilir.

Böylece çaresizlik, bizim kültürümüzde diğer "hayvan türlerinde" olduğundan çok daha fazla iz bırakan bir yaşantı haline gelir. Anne-babanın, çocukları bir yerini yaraladığında, ağladığında veya kederlendiğinde öfkelenmeleri veya çocuğa ceza vermeleri insan türü için alışılmamış bir durum değildir. Çocuklarımızın her gün yaşadığı ruhsal incinmeler, toplanarak derinlere kök salan, sonradan çocuğun varlığını ve kimliğini belirleyecek bir çarpıtmanın temelini oluşturur. Bize çocukluğumuzdan itibaren, çaresizliğe izin olmadığı için insanın yarasını göstermemesi gerektiği

öğretilerek, incinebilir olmak kendilik değerini düşüren, katlanılmaz bir durum haline getirilir.

Uygarlığımız incinmez olma ihtiyacı geliştiriyor. Fakat bir varlık, ancak bu varlığı baskı altına alanlarla özdeşleşme yoluyla durumumuzun katlanılmazlığından kurtulabileceğimiz şekilde belirleniyorsa, insanın olabileceği şeyin anlamı yer değiştirir. Bu durumda sadece güç vaat eden bir ideoloji zayıflamış kendiliğimizin kurtarıcısı haline gelir. Milliyetçiliğin ve her türlü köktenciliğin temeli budur: Bunlar, kendi yetersizliğinin sıkıntısını bir yana iten bir kendiliği başarıyla desteklerler. Böylece kimlik içsel bir yapı olmaktan çıkar ve sözde gücün, hegemonyanın, otoritenin göstermelik simgesi haline gelir.

Kierkegaard bu yüzden çağımızı kamusal bir çağ olarak tanımlar.[203] Bu tanımla, kendi kimliklerine sahip olmadıkları, bu nedenle kendilerine özgü etik bir tavır geliştiremedikleri ve dolayısıyla gerçek bir topluluk da oluşturamayacakları için aslında güçsüz olan bireylerin bir araya gelişini kast eder. İnsanlar kurgusal, ama tehlikeli ve yıkıcı birimlere indirgenirler (indirgenmelerine kendileri de izin verirler). Bunun tehlikeli sonucuysa faşizmin (sağ ve sol faşizmin olduğu gibi, dini köktenciliğin de), güçsüz kendiliği nedeniyle tanrılara ve kahramanlara ihtiyaç duyan kitlesel insan tipidir.

Doğduğumuzda insan oluşu içimizde taşırız, ama sosyalleşme tarzımız bundan ancak, insan olmayı dil ve ifade olarak taklit etmekle birlikte, insan yüreğine ihanet eden bir sahtelik oluşmasına izin verir. Kimlik arayışı –içsel bir kimliğe sahip olmadıkları için– böyle in-

sanları unutuşa ve bir kimlik taklidini ayakta tutacak kurmaca çözümlere götürür. İnsanların "güç takviye eden" sembollerle kendi değerlerini yükselttikleri bu süreç bütün düzeylerde işlerlik kazanır. Edim bu tür insanlar için kendi kendini gerçekleştirmenin dolaysız süreci olamaz. Bu yüzden kendi kendileriyle doğrudan bir ilişki kurmaları mümkün değildir. Geriye kalan sadece, onları tanrılaştırdığımız için bize hükmedenlerle özdeşleşmeye dayanan bir kimliktir.

Sahte tanrılar iki özelliği geliştirirler: Kendine acıma ve düşman imgeleri. Kendine acıma, gizlenmiş kurban konumunda oluşa hitap eder ve böylece bir *onaylayıcı sevgi* yanılsaması yaratarak kendini kandırmaya zemin hazırlar. Bu da yine bir liderle özdeşleşmeyi destekler. Lider, kendisini destekleyenlerin içlerinde olan, ama itiraf edemedikleri şeyi yaşamalarını meşrulaştırır, yani kendilerini kurban gibi hissetmelerini sağlar. Düşman imgeleri bu gizlenmiş kurban konumunda oluşa dayanak sağlar: Böylece kişi kendi içinde nefret ettiği şeyi sözde düşmana yansıtabilir.

Yeni ve güncel düşman imgelerinin akademik olarak meşrulaştırılmış sunumuna bir örnek, geleceğin savaşlarının mizanseni olarak kültürler savaşı tartışmasıdır. Bu teori ilk kez 1993'te Samuel P. Huntington tarafından "The Clash of Civilizations" (Medeniyetler Çatışması) olarak *Foreign Affairs* dergisinde sunuldu.[204] Siyaset bilimci Huntington şunları söylüyor: "Benim varsayımım, bugünün dünyasındaki çelişkilerin kökendeki nedenlerinin ne ideolojik ne de ekonomik yapıda olduğudur. İnsanları birbirinden ayıran ve çelişkilerin birincil kaynağı olan şey kültürel niteliklidir. (...) Geleceğin savaş hattı, uygarlıklar savaşı olacaktır."

Bu durumda Batı'nın dış politikası gelecekte düşman imgesini "ideoloji" olarak değil de, "kültür" olarak gösterecektir. Diğer kültürler kısa yoldan düşman ilan edilecek ve Batı dünyası, rasyonelliğini ve bilgisini savunmaya çağrılacaktır. Böylece düşman imgesinin kendisi, kaynaklarını gizleyen ve ulaşılmaz kılan bir ideolojiye dönüşecektir.

Kültür ve ideoloji arasındaki sözde karşıtlık maskesi altında kendimizi birdenbire Hitler'in savunduğu, ırk olarak yapısı bozulmayacak bir Germen biyolojisi tezine benzeyen bir kan ve toprak mitinin "arılığı"na yaslanan temiz bir temel ilksel gücün "daha yüksek" düzeyinde buluyoruz. Ancak farklılık tanımlanırken burada, Hitler'in genetik gerekçesinin yerini kültürel yapı alıyor. Fakat her iki düşünce biçimi de şiddeti rasyonelleştirmek ve haklı çıkartmak için bir düşman imgesi yaratıyor.

Eğer Huntington gibi bir adam yeni bir düşman imgesi yaratılmasının zeminini hazırlayıp bunu tarihsel ve bilimsel bir öngörü olarak sunabiliyorsa, insanların geçmişlerinden bir şey öğrenmedikleri söylenebilir. Bütün düşman imgelerinde olduğu gibi burada da başkalarıyla savaşabilmek için bir hayalet yaratılmaktadır, çünkü böyle bir nefret nesnesi olmadan çoğu insan sağlama bastığını hissedemez.

Henry Miller şunları yazıyor: "Düşman. Evet, kimdir düşman? Korkunç bir canavar olduğu kesin, yoksa onun yüzünden durmadan savaş meydanlarına çıkmazdık."[205] Carl Schmitt, düşmanı tanımanın kendini tanımanın ilk adımı olduğunu söylüyor.[206] Ama düşman yabancıdır. Schmitt, insanın kendi diyalektiğinin

bilincine varmadığı için kendisine ancak yabancılar üzerinden ulaşabildiğini belirtiyor. Bu arada düşmanın ve düşman arayışının, insanın kendisinde inkâr ettiği parçasını arayışı olduğunu görmüyor. Yabancı, insanın nefret etmek zorunda kaldığı kendisidir. Bu, kendisinin yabancılaşan parçasıdır ve insan onu hep bulduğunda cezalandırmak ve susturmak üzere yabancılarda arar, çünkü bize kendi içimizdeki reddedilmiş parçamızı hatırlatır (ayrıca bkz.: Arno Gruen, "Der Fremde in uns" (İçimizdeki Yabancı)).[207]

Huntington, insan olarak ortak yanlarımızı inkâr eder. Hitler'in yaptığı gibi, ancak daha incelikli biçimde bir düşman ve bir kültür soyutlaması yaratır, ki kendi kendisiyle yüzleşmek zorunda kalmasın. Biz de bu baştan çıkartmaya kapılırız, çünkü kendimizle karşılaşmak istemeyiz.

Amerikalılara, düşmanlar tarafından çevrilmişlik duygusu verecek bir "kötüye karşı iyi" yaklaşımı sunmak, George W. Bush yönetiminin taktiklerindendir. İnsanları kurban aldığı her yerde –ABD, Irak, Rusya, Yugoslavya, İsrail, Filistin, Endonezya– elbette teröre karşı mücadele etmeliyiz. Ancak burada köktenci ve şovenistlerden bir çözüm beklenemez. İnsan hakları örgütleri güçlendirilmeli ve dünya çapında geçerli insani yasalar çıkartılmalıdır.

Asıl sorunlar, yoksulluk ve dünya halklarının büyük bir bölümünün dışlanması ve aşağılanmasıdır. Siyasi liderlerimizin bunları göz ardı etmelerinin nedeni, Barbara Tuchman'ın söylediği gibi, sadece aptal olmaları değildir. Kendi iktidarlarının ve kârlarının gerektirdiği çıkarları elbette görüyor ve dini veya çeşitli ideolojileri öne sürerek bunları gizliyorlar. Sah-

tekârlıklarının ve ahlaki değerlerimizi saptırmalarının temeli buna dayanır.

Ahlak, yalanlarımız ve cürümlerimizle kendimize ne yaptığımızı anlamaya hazır olduğumuz yerde başlar. Ama eğer bir devlet; ikiyüzlülüğü, sahtekârlığı ve yanıltmayı varlığının temeli haline getirmişse, içsel ahlaktan yoksun olanlar sahteliğe dayanan bu otoriteyi ilk kabul edenler olacaklardır. Sadece görüntüde korudukları vicdanlarının engelinden kurtulmak ve dizginsizce nefretlerinin peşinden gitmek için bu durumdan yararlanacaklardır. Bu nedenle suçun artması, ister küçük dolandırıcılardan, ister saygın görünümdeki büyük sanayicilerden gelsin, kendilerini tanrı ve kahraman olarak gösteren liderlerin ahlaksızlığının göstergesidir.

Eğer Amerikan Başkanı George W. Bush gibi liderler, kendi iktidarlarını sağlamlaştırmak ve kendilerinin (ve hükümetlerinin) işletmelerin (örneğin Enron) suç oluşturan icraatlarına karıştıklarını gizlemek için kendi ülkelerinin ve uluslararası topluluğun yasalarını çiğniyorlarsa[208], dünyada kurbanların ve suçluların ayırt edilemez oluşuna şaşmamak gerekir. Sahte tanrılar, "güçlülük" olarak gösterdikleri acımasızca kayıtsız keyfilikleriyle, çaresizliği ve çözülmüş şiddeti kışkırtıyorlar.

Şiddetin taşkınlaştığını gösteren haberler artıyor ve bundan sonra olacaklar konusunda hepimiz son derece büyük huzursuzluk duyuyoruz. Ekim 2002'de bu kitaba son halini vermek üzere çalışırken, Moskova'daki rehin alma olayları ve Washington'daki keskin nişancılar yine tüm dünyayı sarstı. Bu korkunç olaylar, ulusal

yönetimlerin acımasız ve utanmaz uygulamalarından kaynaklanan dehşetin yükselmesine sadece iki ürkütücü örnek. Putin'in Çeçenistan'da ve Bush'un tüm dünyada yol açtığı çaresizlik[209], terörle mücadele etmek yerine onu şiddetlendirmeye yarıyor. Amerikan yazar Kurt Vonnegut, Kasım 2002'de *Frankfurter Rundschau* gazetesinde Irak ve ABD üzerine yaptığı bir söyleşide şunları söylüyordu: "Gezegenimizi öldürmekte olduğumuz apaçık."[210]

Mesele de açıkçası budur: gerçek düşmandan korktukları için zayıfları düşman ilan ederek bize hep güç vaadinde bulunan sahte tanrıların varlığı. Böylece bütün dünyayı çöküşe sürüklüyorlar. Freud ölüm dürtüsünden söz etmişti. Bu insanlar, içinde yaşam sanrısı gördükleri için ölümü arıyorlar. Ve bizleri mantık olmayan bir mantığa tutsak ediyorlar, çünkü Irak'taki savaş Bin Ladin'in terörizmiyle mücadele etmeye değil, dünyanın nükleer bir felaketle küle döneceği uydurmasını büyütmeye hizmet ediyor (Jonathan Schell)[211].

Sahte tanrılar, kurbanlar ile suçluları, ikisinin arasında bir ayırım yapmayı neredeyse imkânsız kılacak bir konuma itiyor. Algılarımızı bu denli bozan bir gelişim, yıkıcılığa meyleden ne varsa tümünü güçlendiriyor ve yeniliyor. Böylesi bir gelişimin, sağlıklı bir insanlık için gereken koşulları oluşturması imkânsız.

Notlar

1. G. Steiner, "North of the future", *The New Yorker* içinde, 28 Ağustos 1989.
2. P. Celan, *Die Niemandsrose.* Şiirler. Fischer, Frankfurt, 1965.
3. C. Aytmatov, Ein Tag laenger als ein Leben, Fischer, Frankfurt, 1985 (*Gün Olur Asra Bedel*, Elips Kitap, Ankara, 2007).
4. J. P. Sartre, Réflexions sur la question juive, Morihien, Paris, 1946. (*Yahudi Sorunu*, İleri Yayınları, İstanbul, 2005).
5. A. Gruen, Der Wahnsinn der Normalitaet. Kösel, München, 1987. dtv, München 1989. (*Normalliğin Deliliği*, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2003).
6. M. Keller, Kişisel aktarım, 1990.
7. A. Gruen, "Psychologic Aging as a Pre-Existing Factor in Strokes", *Journal Nervous and Mental Disease* içinde, 134/2, Şubat 1962.
8. E. Fromm, "Empirische Untersuchungen zum Gesellschaftscharakter", *Toplu Eserleri*, 3. Cilt, dtv, Münih 1989.
9. Q. McNemar, *Pschological Statistics.* Wiley, New York, 1949.
10. "Gauss Normal Dağılımı", pek çok etkenin birlikte etkimesinden oluşan ve grafik olarak bir çan biçimi gösteren özelliklerinin sıklığının bir sonucudur. Ortalama değer, ortada bulunur, eğri her iki yana doğru simetrik olarak düşer. İlk standart sapma (orta değerin sağında ve solunda) yüzde 34, ikinci yüzde 14 ve üçüncü ise yüzde 2'dir.
11. A. Gruen, Der Fremde in uns, Klett-Cotta, Stuttgart, 2000. (*İçimizdeki Düşman*, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2005).
12. H. V. Dicks, "Personality Traits an National Socialist Ideology. A Wartime Study of German Prisoners of War", *Human relations* içinde, III. Cilt, 1950.

13. Fromm, bkz. n. 8.
14. P. Deussen tarafından yapılan alıntı: Jakob Böhme, *Über sein Leben und seine Philosophie*, Brockhaus, Leipzig, 1911.
15. C. Aytmatov, *Der Richtsplatz*, Unionsverlag, Zürih, 1986.
16. J. Wassermann, *Christian Wahnschaffe* (1919), dtv, Münih, 1989.
17. A. Gruen, bkz. n. 5.
18. A. Frefel, "Rumaenien, das Konzentrationslager des Ostens", *Tages-Anzeiger* içinde, Zürih, 21 Aralık 1989.
19. P. Niemelä, "Idealized motherhood and the later reality", 6. Uluslararası Psikosomatik Doğum ve Jinekoloji Kongresi, Berlin, 2–6 Eylül 1980.
20. S. Diamond, *Kritik der Zivilisation.* Campus, Frankfurt, 1976.
21. Karş., A. Gruen "Die Familie. Wegbereiter oder Verhinderer der Autonomie", Uluslararası Sosyal Pedagoji Sempozyumu, SOS-Kinderdorf Inssbruck, 12–14 Ekim 1989.
22. J. Liedloff, *Auf der Suche nach dem verlorenen Glück*, Beck, Münih, 1980. E. B. Leacock, "Myths of male dominance", *Monthly Review Press* içinde, New York, 1981.
23. A. Gruen, Der Verrat am Selbst. Die Angst vor Autonomie bei Mann und Frau. dtv, München, 1986. (*Kendine İhanet. Kadın ve Erkekte Özerklik Korkusu*. Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2005 (2. basım)).
24. A. Gruen, *Der frühe Abschied. Eine Deutung des plötzlichen Kindstodes*, Kösel, Münih, 1988. A. Gruen, *Ein früher Abschied. Objektbeziehungen und psychosomatische Hintergründe bei plötzlicher Kindstod*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1999. A. Gruen ve J. Prekop, "Das Festhalten und die Problematik der Bindung in Autismus", *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie* içinde, 35/7, 1986.
25. A. Gruen ve J. Prekop, bkz. n. 24.
26. H. Miller, Vam grossen Aufstand, Arche, Zürich, 1964. (*Rimbaud ya da Büyük İsyan*. Kabalcı Yayınevi, 1994).
27. B. ve A. Gelb tarafından alıntılanmıştır: O'Neill, Deka, New York 1964.

28. Gerçekliğe sahip olma üzerine karşılaştırmalar, M. Siirala, *From Transfer to Transference*, Therapeia Foundation, Helsinki, 1983.
29. N. Ascherson, "The 'Bildung' of Barbie", *The New York Review of Books* içinde, 24 Kasım 1983. Ayrıca bkz. A. Gruen, n. 5.
30. H. S. Sullivan, *The Interpersonal Theory of Psychiatry*, Norton, New York, 1983.
31. T. Blixen, "Das Traeumliche Kind", *T. Blixen* içinde, Wintergeschichten. DVA, Stuttgart, 1985.
32. W. Scherf, *Kinderspiele als Provakation des Grausigen. Mythen, Maerchen und moderne Zeiten*. yay. haz.: A. C. Baumgaertner ve K. E. Meier, Deutsche Akademie für Kinder und Jugendliteratur, Würzburg, 1987.
33. C. Edvardson, *Gebranntes Kind sucht das Feuer*, dtv, Münih, 1989.
34. E. Werner, *Individual Differences, Universal Needs. A 30-year study of resilient high risk infants*. Zero to three, National center for clinical infant programs, Washington, D. C., VIII, 4 Nisan 1988. – A. J. Hostetler: "Why Baby Cries. Data May Hush Sceptics", *Monitor* içinde, Temmuz 1988.
35. *Dunst, Cushing und Vance* (1985). G. G. Willamson içinde (bkz. n. 36).
36. G. G. Willamson: *Motor Control as a Resource for Adaptive Coping*. Zero to three, National center for clinical infant programs, Washington D.C., IX, 1 Eylül 1988.
37. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Gruen n. 23.
38. R. D. Laing: Das geteilte Selbst. Eine existentielle Studie über geistige Gesundheit und Wahnsinn. dtv, München, 1987 (*Bölünmüş Benlik*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1993).
39. C. Magris tarafından alıntı: *Donau. Biographie eines Flusses*. dtv, Münih, 1991, s 132.
40. C. P. Gilman'ın ilk kez 1892'de yayımlanan anlatısıyla karşılaştırınız: Die gelbe Tapete, Frauenoffensive, Berlin, 1978. (*Sarı Duvar Kâğıdı*. İletişim Yayınevi, İstanbul, 1993).
41. R. Norwood: Wenn Frauen zu sehr lieben, Rowohlt, Reinbek, 1986. (*Kadın Eğer Çok Severse*. İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997).

42. H. Moravec: *Mind Children. Der Wettlauf zwischen menschlicher und künstlicher Intelligenz.* Hoffmann und Campe: Hamburg, 1990, s 154.

43. N. Cohen: *Das Ringen um das tausendjaehrige Reich. Revolutionaerer Messianismus im Mittelalter und sein Fortleben in den modernen totalitaeren Bewegungen.* Franke: Bern, 1961. Gözden geçirilmiş İngilizce basımından alıntı: *The Pursuit of the Millenium.* Oxford University Press, Oxford, 1970.

44. J. Bushnell: *Mutiny Amid Repression.* Indiana University Press, Bloomington, 1985.

45. A. Gruen, bkz. N. 5.

46. F. Müller tarafından alıntı: "Schwarz–Rot–Gold", *Tages-Anzeiger* içinde, Zürih 18 Ocak 1990.

47. W. V. Silverbarg: "The Schizoid Maneuver", *Psychiatry* içinde, 10/383, 1947.

48. R. M. Rilke: Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1996. (*Sancaktar.* Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 1999).

49. A. Gruen, bkz. n. 23.

50. A. Gruen, bkz. n. 23.

51. A. Gruen, bkz. n. 5.

52. E. Rosenstock-Huessy: *Die Sprache des Menschengeschlechts.* Lambert-Schneider, Heidelberg, 1964.

53. A. Hacker: "Affirmative Action. The New Look", *The New York Review of Books* içinde, 12 Ekim 1989.

54. Liselerde yükselen ikmale kalma oranları. New York Eyaleti Eğitim Departmanı Raporu, 1987.

55. J. Fallows: "Wake up, America! The New Look", *The New York Review of Books* içinde, 1 Mart 1990.

56. M. Danner: "A Reporter at Large. Beyond the Mountains III", *The New Yorker* içinde, 11 Aralık 1989.

57. P. Campeanu: "The Revolt of Romanians. The New Look", *The New York Review of Books* içinde, 1 Şubat 1990.

60. R. J. Barnet: "Reflections. After the Cold War", *The New Yorker* içinde, 1 Ocak 1990.

61. A. L. Bucharina: *Nun bin ich schon weit über zwanzig.* Steidl, Göttingen, 1989.
62. O. Mandelstam: *Mitternacht in Moskau.* Ammann, Zürih, 1986.
63. N. Mandelstam: *Hope Abandoned.* Atheneum, New York, 1974.
64. N. Maldelstam: *Hope against Hope. A Memoir.* Atheneum, New York, 1970.
65. C. Tophinke: "Das Prinzip Langeweile", *Tages-Anzeiger Magazin* içinde, Zürih, 7 Ekim 1989.
66. V. Havel: 1990 yeni yıl konuşmasından. *New Yorker* içinde, Ocak 1990.
67. L. V. Gienanth'ın bir radyo programından: Barışla İlişki, Bavyera Radyosu, 4 Ekim 1989.
68. B. Myerhoff: *Number our Days.* Simon & Schuster, New York, 1978.
69. Siirala, bkz. n. 28.
70. E. Eng: "Creative Patient/Patient Therapist", *The Psychotheraphy Patient* içinde, 4/1, 1987. *The Creative Patient.* Yayıncı E. M. Stern– E. Eng: *Love that is not all Pain is not all Love.* IX Uluslararası Şizofrenide Psikoterapi Sempozyumu, Turin, 14–17 Eylül 1988.
71. İsviçre televizyonunun 8 Şubat 1990 tarihli haberi: Niçin ortadan kaybolmuyorsun?
72. E. Eng, bkz. n. 70.
73. F. Donner: *Shabono. Eine Frau in der magisschen Welt der Iticoteri.* Zsolnay, Viyana, 1983.
74. E. Eng, bkz. n. 70.
75. A. Porchia: *Voices.* Knopf, New York, 1988.
76. R. Eckstein ve R. L. Motto: *From Learning for Love to Love of Learning.* Brunner-Mazel, New York, 1969.
77. Leacock, bkz. n. 22.
78. Leacock'ta alıntılanmıştır, bkz. n. 22.
79. A. Kardiner: *My analysis with Freud.* Norton, New York, 1977.
80. A. Gruen: "The Discontinuity in the Ontogeny of Self. Possibilities for Integration or Destructiveness", *Psychoanalitic Review* içinde, 61/4, 1974/5

81. G. Bychowsky: "Aktivitaet und Realitaet", *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* içinde, 29, 1933.

82. C.G. Jung: Erinnerungen Traeume, Gedanken, Walter, Olten, 1985. (*Anılar, Düşler, Düşünceler*. Can Yayınları, İstanbul, 2001).

83. V. E. Pilgrim: *Muttersöhne*. Claassen, Düsseldorf, 1986. Ayrıca karş., A. Gruen, n. 5.

84. E. O'Neill: *Alle Reichtümer der Welt*. Fischer, Frankfurt A.M. 1965.

85. H.Cleckley: *The Mask of Sanity*. Mosby, St. Louis, 1964.

86. A. France: Die Insel der Pinguine, Musarion, München, 1919. (*Penguenler Adası*. Pencere Yayınları, İstanbul, 1997).

87. P. Levi: Ist das ein Mensch? Ein autobiographischer Bericht. dtv, München, 1992. (*Bunlar da mı İnsan?* Can Yayınları, İstanbul, 1996).

88. R. A. Caro tarafından alıntı: "Annals of Politics. The Johnson Years. A Congressman goes to War", *The New Yorker* içinde, 6 Kasım 1989.

89. R. A. Caro: "Annals of Politics. The Johnson Years. Buying and Selling", *The New Yorker* içinde, 18 Aralık 1989.

90. *A.g.e.*

91. *A.g.e.*

92. *A.g.e.*

93. R. A. Caro: "Annals of Politics. The Johnson Years. The Old and the New", *The New Yorker* içinde, 15 Ocak 1990.

94. *A.g.e.* 29 Ocak 1990.

95. Caro, bkz. n. 88.

96. R. A. Caro: "Annals of Politics. The Johnson Years. The Old and the New", *The New Yorker* içinde, 5 Şubat 1990.

97. *A.g.e.*

98. R. N. Goodwin: "President Lyndon Johnson. The War Within", *New York Times Magazine* içinde, 21 Ağustos 1988.

99. R. Steel: "The Ancient Mariner", *The New York Review of Books* içinde, 30 Mayıs 1985.

100 Goodwin, bkz. n. 98.

101. Caro, bkz. n. 88.

102. M. Siirala'dan alıntılanmıştır: *The Voice of Illness*. Meilen, New York, 1964, s. 145.

103. A. Whitehead: *Science and the Modern World*. MacMillan, New York, 1925.

104. Descartes'a ilişkin M. Siirala'da karşılaştırınız, n. 88, s. 171. E. Rosenstock-Huessy: *Out of Revolution. Autobiography of Western Man*. Argo, Norwich, 1969 ("Farewell to Descartes" ve "The Survival Value of Humour" bölümlerinde).

105. E. G. Schachtel: *Metamorphosis. On the Development of Affect, Perception, Attention and Memory*. Basic Books, New York, 1959, s. 171.

106. E. F. Keller: *A Feeling for the Organism*. Freeman, New York, 1983.

107. E. F. Keller: *Liebe, Macht und Erkenntnis. Maennliche oder weibliche Wissenschaft?* Hanser, Münih, 1986.

108. E. F. Keller: "From Secrets of Life to Secrets of Death", *Body Politics* içinde. Yay. haz: M.Jacobus, E. F. Keller ve diğerleri. Routledge, Londra, 1990.

109. C. W. Mills: *Toplumbilimsel Düşün*. Der Yayınları, İstanbul, 2000.

110. E. Fromm: "Politics and Psychoanalysis", *Voice of Dissent* içinde. Grove: New York, 1955.

111. M. Siirala: "Psychoterapy of Schizophrenia as a Basic Human Experience, as a Ferment of Metamorphosis in the Conception of Knowledge and the Image of Man". *Psychoterapy of Schizophrenia* içinde. Yay. haz. D. Rubinstein ve Y. O. Alanen. Excerpta medica, Amsterdam, 1972.

112. M. Harrington: "The New Lost Generation. Jobless Youth", *New York Times Magazine* içinde, 24 Mayıs 1964.

113. L. Roberts: "Vietnam's Psychological Toll", *Science* içinde, 241, 8 Temmuz 1988. H. Hendin, A. P. Haas: *Wounds of War*. Basic Books, New York, 1984.

114. E. Fromm, bkz. n. 110.

115. A. Gruen, bkz. n. 24.

116. M. Ribble: *The Rights of Infants.* Columbia University Press, New York, 1943.

117. P. Roth: "A Conversation in Prague", *The New York Review of Books* içinde, 12 Nisan 1990.

118. A. Gruen, bkz. n. 23, s. 117.

119. Roth, bkz. n. 117.

120. E. Canetti: Das Gewissen der Worte, Fischer, Frankfurt a.M. 1981. (*Sözcüklerin Bilinci.* Payel Yayınları, İstanbul, 1984).

121. J. Collier: *Indians of the Americas.* Mentor, New York, 1948.

122. J. Berger: "Keeping a Rendezvous", *The Nation* içinde, 7 Mayıs 1990 (tarihçi Immanuel Wallerstem alıntısı) J. E. Stieglitz, *Globalization and its Discontents.* Norton, New York, 2002.

123. B. Baumann: *Wie alles anfing.* Trikont, Münih, 1975.

124. J. Raban: *Gott, der Mensch & Mrs. Thatcher.* Steidl, Göttingen, 1990.

125. Raban tarafından alıntı, *A.g.e.*

126. *A.g.e.*

127. Her iki alıntı J. Newhouse tarafından: "Profiles. The Gamefish", *The New Yorker* içinde, 10 Şubat 1986.

128. Raban, bkz. n. 124.

129. Raban tarafından alıntı, bkz. n. 124.

130. *A.g.e.*

131. *A.g.e.*

132. G. Breitling: *Wachstum für alle.* (Yayınlanmamış, Cenevre, 1989).

133. *A.g.e.*

134. J. Berger tarafından alıntı, bkz. n. 122.

135. D. Mattera: *Sophiatown. Coming of Age in South Africa.* Beacon, Boston, 1989.

136. R. Sampson: *Von der Staatsraison zur Raison des Herzens. Symposion Macht und Frieden,* Monte Verita, Tessin, Eylül 1989.

137. B. McKibben: "Reflections. The End of Nature", *The New Yorker* içinde, 11 Eylül 1989.

138. *A.g.e.*

139. *A.g.e.*

140. *A.g.e.*

141. M. Ullman ve A. Gruen: "Behavioral Changes in Patients with Strokes", *American Journal of Psychiatry* içinde, 117/11, Mayıs 1961.

142. "Wenn Boiler zum Bomben werden", *Tages-Anzeiger* içinde, Zürih, 12 Mayıs 1990.

143. Miller, bkz. n. 26.

144. R. R. Palmer: *Twelve Who Ruled*. Princeton University Press, Princeton, 1941.

145. S. Maiello, Şubat 1990'da kişisel aktarım.

146. E. Aronson ve S. Rosenbloom: "Space Perception in Early Infancy. Perception within a Common Auditory-Visual Space", *Science* içinde, 172, 1971.

147. M. Barinaga tarafından alıntı: "Where have all the froggies gone?". *Science* içinde, 247, 2 Mart 1990.

148. "Talk of the Town", *The New Yorker* içinde, 9 Nisan 1990.

149. V. Havel'in Şubat 1990'da ABD kongresi huzurunda yaptığı konuşmadan.

150. H. Thomas: *As it was*. Harper, New York, 1926.

151. H. V. Kleist: *Michael Kohlhaas Münhen 1997*. (Cumhuriyet Kitapları–Dünya Klasikleri).

152. Miller, bkz. n. 24.

153. E. Hobsbawn: "The Perils of the New Nationalism", *The Nation* içinde, 4 Kasım 1991.

154. A. Gruen, bkz. n. 23. A. Gruen bkz. n. 24. A. Gruen: *Ein früher Abschied*, 1999; M. Nienstedt ve A. Westermann: *Pflegekinder. Psychologische Beitraege zur Sozialisation von Kindern in Ersatzfamilien*. Votum, Münster 1990; Laing, bkz. n. 38.

155. A. Freud. "Das Ich und die Abwehrmechanismen", *Schriften der Anna Freud* içinde. Cilt 1. Fischer, Frankfurt am Main 1987.

156. S. Ferenczi: "Sprachverwirrung zwischen den Erwachsenen und dem Kind", *Ders.: Bausteine zur Psychoanalyse* içinde. Cilt 3. Ullstein, Berlin, 1984, s. 518.

157. A. Gruen: "Fremdenhass und Rechtsextremismus", *Neue Zürcher Zeitung* içinde, 30 Kasım/1 Aralık 1991.

158. "The Coup Next Time", *Mother Jones* içinde, Kasım/Aralık 1991.

159. M. Nienstedt/A. Westermann, bkz. n. 154.

160. "Misshandelte Frauen. Zwischen Aufstand und Erniedrigung". *AI-Magazin* içinde, 3 Mart 1992; "In den USA taeglich fast 1900 Vergewaltigungen", *Neue Zürcher Zeitung* içinde, 25/26 Nisan 1992.

161. FBI National Press Office'in 28 Ekim 2002 tarihli basın açıklamasından.

162. O. Sprengler: *Der Untergang des Abendlandes. Cilt 2.* C. H. Beck, Münih, 1922, s 392; E. Gibbon: *Bizans Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

163. A. Roy: "Wut ist der Schlüssel", *Frankfurter Allgemeine Zeitung* içinde, 28 Eylül 2001.

164. Carleb Carr: *Die Taeuschung.* Wilhelm Heyne Verlag, Münih, 2001.

165. T. Powers: "The Trouble with the CIA", *The New York Review of Books* içinde, 17 Ocak 2002.

166. A. Gruen: *Der Kampf um die Demokratie. Der Extremismus, die Gewalt und der Terror.* Klett-Cotta, Stuttgart, 2002.

167. R. V. Sampson: *The Psychologie of Power.* Pantheon, New York, 1966.

168. D. W. Winnicott: "Some Thoughts of the Meaning of the World Democracy", *Human Relations* içinde, Cilt III, 1950.

169. M. AlMunajjed: *Women in Saudi Arabia Today.* St. Martin's Press, New York, 1997.

170. H. Ibsen: *Peer Gynt. Ein dramatisches Gedicht, Reclam, Stuttgart, 1982. Siehe auch Anm. 5.* (İş Bankası Yayınları (Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi), İstanbul, 2006. Ayrıca bkz. n. 5).

171. O'Neill, bkz. n. 84.
172. L. DeMause: *The Emotional Life of Nations.* Karnac, New York, 2002.
173. J. E. Smith: *George Bush's War.* Henry Holt, New York, 1996, s. 68.
174. L. DeMause tarafından kişisel aktarım, Ekim 2002.
175. Cleckley, bkz. n. 85.
176. Wassermann, bkz. n. 16.
177. "Angst vor Selbstmordattentaeter", *Neue Zürcher Zeitung* içinde, 3 Ekim 2002.
178. O. Pamuk: "The Anger of the Damned", *The New York Review of Books* içinde, 15 Kasım 2001.
179. B. Kerrey: *When I Was A Young Man. A Memoir.* Harcourt, New York, 2002.
180. P. Freire: *Ezilenlerin Pedagojisi.* Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
181. B. Tuchman: *Die Torheit der Regierenden. Von Troja bis Vietnam.* Fischer, Frankfurt A.M. 1986.
182. A. Gruen, bkz. n. 5.
183. T. Judt: "Its Own First Enemy", *The New York Review of Books* içinde, 15 Ağustos 2002.
184. "Open Letter to Congress", *The Nation* içinde, 14 Ekim 2002.
185. "Enron: Crony Capitalism", *The Nation* içinde, 4 Şubat 2002.
186. H. V. Dicks, bkz. n. 12; G. Hofmann: "Starke Hand gesucht. Eine Studie der Friedrich-Ebert Stiftung", *Die Zeit* içinde, 20 Aralık 2000; Fromm, bkz. n. 8; S. Milgram: *Das Milgram-Experiment. Zur Gehorsamkeitsbereitschaft gegenüber Autoritaet.* Rowohlt, Reinbeck, 1974.
187. J. Böhme, bkz: n. 14 (Deussen: Jacob Böhme, 1911)
188. Milgram, bkz. n. 186.
189. Hofmann, bkz. n. 186.
190. Hofmann, bkz. n. 186.
191. "Folgt nicht Amerika", R. Sennett ile bir söyleşi. *Der Spiegel* içinde, 14 Ekim 2002.

192. C. R. Browning: *Ganz normale Maenner. Das Reserve – Polizeibatallion 101 und die "Endlösung" in Polen.* Rowohlt, Reinbeck, 1996.

193. El-Cezire televizyonunda Usame bin Ladin'le Aralık 1988'de yapılan söyleşi. *New York Review of Books* içinde, 15 Kasım 2001.

194. Fox Butterfield tarafından alıntı. *New York Times* içinde, 27 Temmuz 1998.

195. E. Steers Jr.: "Blood on the Moon. The Assassination of Abraham Lincoln", (Besprechung von B. Wyatt-Brown: Anatomy of a Murder. University Press of Kentucky, 2002) *The New York Review of Books* içinde, 22 Ekim 2002.

196. C. Beil: "Wehrmachtssoldaten als Opfer nationalsozialistischer "Euthanasie"-Morde", *Neu Zürcher Zeitung* içinde, 28-29 Eylül 2002.

197. Bkz. n. 191.

198. M. Kundera: Das Buch vom Lachen und Vergessen, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1982. (*Gülüşün ve Unutuşun Kitabı*. Can Yayınları, İstanbul, 1991).

199. A. Gruen: *Erinnerung, Symbolik und Identitaet. Bauten und Orte als Traeger der Erinnerung.* Yay. haz.: Hans-Rudolf Meier, Marion Wohlleben. Hochschulverlag, ETH, Zürih, 2002.

200. T. Des Pres: *The Survivor. An Anatomy of Life in the Death Camps.* Oxford, New York, 1980.

201. F. Bartlett: *Remembering. A Study in Experimental and Social Psychology.* Cambridge University Press, Cambridge 1950.

202. B. Balazs: *Der Film. Werden und Wesen einer neuen Kunst.* Zsolnay, Viyana, 1961.

203. S. Kierkegaard: Die Krankheit zum Tode, Hamburg, 1995. (*Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000).

204. S. Huntington: "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs* içinde, Yaz 1993.

205. Miller, bkz. n. 152.

206. H. Meier: *Die Lehre Carl Schmidts. Vier Kapitel zur Unterscheidung Politischer Theologie und Politischer Philosophie.* Metzler, Stuttgart, 1994.

207. A. Gruen, bkz. n. 11.

208. A. Lewis: "Bush and the Iraq", *The New York Review of Books* içinde, 7 Kasım 2002.

209. J. Le Carre: "Der Kampf ist verzweifelt geworden", *Neue Zürcher Zeitung am Sonntag* içinde, 27 Ekim 2002.

210. "Bush will alle ausrotten", Kurt Vonnegut'la söyleşi. *Frankfurter Rundschau* içinde, 2 Kasım 2002.

211. Jonathan Schell: "The Case against War", *The Nation* içinde, 3 Mart 2003.

Kaynakça

AlMunajjed, M.: *Women in Saudi Arabia Today.* St. Martin's Press, New York, 1997.

Angst vor Selbstmordattentaetern. Yer aldığı yayın: Neue Zürcher Zeitung, 3 Ekim 2002.

Aronson, E. ve S. Rosenbloom: *Space Perception in Early Infancy. Perception within a Common Auditory-Visual Space.* Yer aldığı yayın: Science, 172, 1971.

Ascherson, N.: *The "Bildung" of Barbie.* Yer aldığı yayın: The New York Review of Books, 24 Kasım 1983.

Aytmatov, C.: Ein Tag laenger als ein Leben, Fischer, Frankfurt a.M. 1985 (*Gün Olur Asra Bedel.* Elips Kitap, Ankara, 2007).

Aytmatov, C.: *Der Richtplatz.* Unionsverlag, Zürih, 1986.

Balazs, B.: *Der Film. Werden und Wesen einer neuen Kunst.* Zsolnay, Viyana, 1961.

Barinaga, M.: *Where Have all the Froggies Gone?* Yer aldığı yayın: Science, 247, 2 Mart 1990.

Barnet, R. J.: *Reflections. After the Cold War.* Yer aldığı yayın: The New Yorker, 1 Ocak 1990.

Bartlett, F.: *Remembering. A Study in Experimental an Social Psychology.* Cambridge University Press: Cambridge, 1950.

Baumann, B.: *Wie alles anfing.* Trikont, Münih, 1975.

Beil, C.: *Wehrmachtsoldaten als Opfer nationalsozialistischer "Euthanasie"-Morde.* Yer aldığı yayın: Neue Zürcher Zeitung, 28-29 Eylül 2002.

Berger, J.: *Keeping a Rendezvous.* Yer aldığı yayın: The Nation, 7 Mayıs 1990.

Blixen, T.: *Wintergeschichten.* DVA, Stuttgart, 1985.

Breitling, G.: *Wachstum für alle.* (Yayınlanmamış, Cenevre, 1989).

Browning, C. R.: *Ganz normale Maenner. Das Reserve-Batallion 101 und die "Endlösung" in Polen.* Rowohlt, Reinbeck, 1996.

Bucharina, A. L.: *Nun bin ich schon weit über zwanzig.* (Anı) Steidl, Göttingen, 1989.

Bushnell, J.: *Mutiny Amid Repression.* Indiana University Press, Bloomington, 1985.

Bychowski, G.: *Aktivitaet und Realitaet.* Yer aldığı yayın: Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, 29, 1993.

Campeanu, P.: *The Revolt of the Roumanians.* Yer aldığı yayın: The New York Review of Books, 1 Şubat 1990.

Canetti, E.: Das Gewissen der Worte, Fischer, Frankfurt a.M. 1981 (*Sözcüklerin Bilinci.* Payel Yayınları, İstanbul, 1984).

Carleb Carr.: *Die Taeuschung.* Wilhelm Heyne Verlag, Münih, 2001.

Caro, R. A.: *Annals of Politics. The Johnson Years.* Yer aldığı yayın: The New Yorker, 6 Kasım 1989, 15 Ocak 1990, 29 Ocak 1990, 5 Şubat 1990.

Celan, P.: *Die Niemandsrose.* (Şiir) Fischer, Frankfurt A.M. 1965.

Cleckley, H.: *The Mask of Sanity.* Mosby, St. Louis, 1964.

Cohen, N.: *Das Ringen um das tausendjaehrige Reich. Revolutionaerer Messianismus im Mittelalter und sein Fortleben in den modernen totalitaeren Bewegungen.* Franke, Bern 1961.

Collier, J.: *Indians of the Americas.* Mentor, New York, 1948.

Danner, M.: *A Reporter at Large. Beyond the Mountains II.* Yer aldığı yayın: The New Yorker, 11 Aralık 1989.

DeMause, L.: *The Emotional Life of Nations.* Karnac, New York, 2002.

DesPres, T.: *The Survivor. An Anatomy of Life in the Death Camps.* Oxford, New York, 1980.

Deussen, P.: *Jakob Böhme. Über sein Leben und seine Philosophie.* Brockhaus, Leipzig, 1911.

Diamond, S.: *Gespraech mit Heinz Jürgen Heinrichs. Das Fremde verstehen.* Psychosozial, Giessen, 1997.

Dicks, H. V.: *Personality Traits and National Socialist Ideology. A Wartime Study of German Prisoners of War.* Yer aldığı yayın: Human Relations, Cilt III, 1950.

Donner, F.: *Shabono. Eine Frau in der magischen Welt der Iticoteri.* Zsolnay, Viyana, 1983.

Eckstein, R. ve R. L. Motto: *From Learning for Love to Love of Learning.* Brunner-Mazel, New York, 1969.

Edvardson, C.: *Gebranntes Kind sucht das Feuer.* dtv, Münih, 1989.

Eng, E.:*Creative Patient/Patient Therapist.* Yer aldığı yayın: The Psychotheraphy Patient, 4/1, 1987.

Enron: Crony Capitalism. Yer aldığı yayın: The Nation, 4 Şubat 2002.

Fallows, J.: *Wake Up, America!* Yer aldığı yayın: The New York Review of Books, 1 Mart 1990.

FBI basın açıklaması, 28 Ekim 2002. ABD-Suç İstatistikleri 2001.

Ferenczi, S.: *Sprachverwirrungen zwischen den Erwachsenen und dem Kind.* Yer aldığı yayın: Ders.: Bausteine zur Psychoanalyse. Cilt 3. Ullstein, Berlin, 1984.

Folgt nicht Amerika. R. Sennett ile söyleşi. Yer aldığı yayın: Der Spiegel, 14 Ekim 2002.

France, A.: Die Insel der Pinguine. Musarion, München, 1919. (*Penguenler Adası.* Pencere Yayınları, İstanbul, 1997).

Frefel, A.: *Rumaenien, das Konzentrationslager des Ostens.* Yer aldığı yayın: Tages-Anzeiger, Zürih, 21 Aralık 1989.

Freire, P.: Peadagogik der Unterdrückten, Kreuz, Stuttart, 1971. (*Ezilenlerin Pedagojisi.* Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995).

Freud, A.: *Das Ich und die Abwehrmechanismen.* Yer aldığı yayın: Die Schriften der Anna Freud. Cilt I. Fischer, Frankfurt A.M. 1987.

Fromm, E.: *Politics and Psychoanalysis. Voices of Dissent.* Grove, New York, 1955; çeviri Arno Gruen (Almanca başlık: 'Die Auswirkungen eines triebtheoretischen Radikalismus auf den Menschen'; ayrıca E. Fromm: Gesamtausgabe. Cilt 8. dtv, Münih 1989).

Fromm, E.: *Empirische Untersuchungen zum Gesellschaftscharakter.* Toplu eserleri. Cilt III. dtv, Münih, 1989.

Gelb, B. ve A.: *O'Neill.* Delta, New York, 1964.

Gibbon, E.: The Decline and Fall of the Roman Empire. Dell, New York, 1963. (*Bizans Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995).

Gilman, C. P.: Die gelbe Tapete, Frauenoffensive, Berlin, 1978. (*Sarı Duvar Kâğıdı.* İletişim Yayınevi, İstanbul, 1993).

Goodwin, R. N.: *President Lyndon Johnson. The War Within*. Yer aldığı yayın: New York Times Magazine, 21 Ağustos 1988.

Gruen, A.: *Psychologic Aging as a Pre-Existing Factor in Strokes.* Yer aldığı yayın: Journal Nervous and Mental Disesase, 134/2, Şubat 1962.

Gruen, A.: *The Discontinuity in the Ontogeny of Self. Possibilities for Integration or Destructiveness.* Yer aldığı yayın: Psychoanalytic Review, 61/4, 1974/75.

Gruen, A.: Der Verrat am Selbst. Die Angst vor Autonemie bei Mann und Frau. dtv, München, 1986. (*Kendine İhanet. Kadın ve Erkekte Özerklik Korkusu.* Çitlembik Yayınevi, İstanbul, 2004).

Gruen, A. ve J. Prekop: *Das Festhalten und die Problematik der Bindung im Autismus.* Yer aldığı yayın: Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie, 35/7, 1986.

Gruen, A.: Der Wahnsinn der Normalitaet. Kösel, München, 1987. dtv, München 1989. (*Normalliğin Deliliği.* Çitlembik Yayınevi, İstanbul, 2003).

Gruen, A.: *Der frühe Abschied. Eine Deutung des plötzlichen Kindstodes.* Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1999.

Gruen, A.: *Die Familie. Wegbereiter oder Verhinderer der Autonomie.* Uluslararası Sosyal Pedagoji Sempozyumu, SOS Kinderhof Innsbruck, 12–14 Ekim 1989.

Gruen, A.: *Fremdenhass und Rechtsextremismus.* Yer aldığı yayın: Neue Zürcher Zeitung, 30 Kasım/1 Aralık 1991.

Gruen, A.: Der Verlust des Mitgefühls. Dtv, München, 1997. (*Empatinin Yitimi.* Çitlembik Yayınevi, İstanbul, 2007).

Gruen. A.: *Erinnerung, Symbolik und Identitaet. Bauten und Orte als Traeger von Erinnerung.* Yayıma haz: Hans-Rudolf Meier, Marion Wohlleben. Hochschulverlag ETH, Zürih, 2000.

Gruen, A.: Der Fremde in uns, Klett-Cotta, Stuttgart, 2000. (*İçimizdeki Yabancı.* Çitlembik Yayınevi, İstanbul, 2005).

Hacker, A.: *Affirmative Action. The New York Look.* Yer aldığı yayın: The New York Review of Books, 12 Ekim 1989.

Harrington, M.: *The New Lost Generation. Jobless Youth.* Yer aldığı yayın: New York Times Magazine, 24 Mayıs 1964.

Hendin, H., Haas, A. P.: *Wounds of War.* Basic Books, New York, 1984.

Hobsbawm, E.: *The Perils of the New Nationalism.* Yer aldığı yayın: The Nation, 4 Kasım 1991.

Hofmann, G.: *Starke Hand gesucht. Eine Studie der Friedrich Ebert Stiftung.* Yer aldığı yayın: Die Zeit, 20 Aralık 2002.

Hostetler, A.J.: *Why Baby Cries. Data May Hush Sceptics.* Yer aldığı yayın: Monitor, Temmuz 1988.

Huntington, S.: *The Clash of Civilisation.* Yer aldığı yayın: Foregin Affairs, 1993/Yaz.

Ibsen, H.: *Peer Gynt.* Ein dramatisches Gedicht, Reclam, Stuttgart, 1982. (Peer Gynt İş Bankası Yayınları (Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi), İstanbul, 2006).

Judt, T.: *Its Own Worst Enemy.* Yer aldığı yayın: The New York Review of Books, 15 Ağustos 2001.

Kardiner, A.: *My Analysis with Freud.* Norton, New York, 1977.

Keller, E. F.: *From Secrets of Life to Secrets of Death. Body Politics. Women and the Discourse of Science.* Yayıma haz: M. Jacobus, E.F. Keller ve diğerleri. Routledge, Londra, 1990.

Kerrey, B.: *When I Was A Young Man. A Memoir.* Hartcourt, New York, 2002.

Kierkegaard, S.: The Sickness unto Death, Doubleday, New York, 1954. (*Ölümcül Hastalık Umutsuzluk.* Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000).

Kleist, H. V.: *Michael Kohlhaas.* Cumhuriyet Kitapları – Dünya Klasikleri. *Kongreye açık mektup.* Yer aldığı yayın: The Nation, 14 Ekim 2002.

Kundera, M.: Das Buch vom Lachen und Vergessen, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1982. (*Gülüşün ve Unutuşun Kitabı.* Can Yayınları, İstanbul, 1991).

Laing, R.D.: Das geteilte Selbst. Eine existentielle Studie über geistige Gesundheit und Wahnsinn. dtv, München, 1987. (*Bölünmüş Benlik.* Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1993).

Leacock, E.B.: *Myths of Male Dominance.* Monthly Review Press, New York, 1981.

Le Carre, J.: *Der Kampf ist verzweifelt geworden.* Yer aldığı yayın: Neue Zürcher Zeitung am Sonntag, 27 Ekim 2002.

Levi, P.: Ist das ein Mensch? Ein autobiographischer Bericht. dtv, München, 1992. (*Bunlar da mı İnsan?* Can Yayınları, İstanbul, 1996).

Lewis, A.: *Bush and Iraq.* Yer aldığı yayın: The New York Review of Books, 7 Kasım 2002.

Liedloff, J.: *Auf der Suche nach dem verlorenen Glück.* Beck, Münih, 1980.

Liselerde yükselen ikmale kalma oranları. New York Eyaleti Eğitim Departmanı Raporu, 1987.

Magris, C.: *Donau. Biographie eines Flusses.* dtv, Münih, 1991.

Mandelstam, N.: *Hope against Hope. A memoir.* Atheneuam, New York, 1970.

Mandelstam, N.: *Hope Abondoned.* Atheneum, New York, 1974.

Mandelstam, O.: *Mitternacht in Moskau.* Amman, Zürih, 1986.

Mattera, D.: *Sophiatown. Coming of Age in South Africa.* Beacon, Boston, 1989.

McKibben, B.: *Reflections. The End of Nature.* Yer aldığı yayın: The New Yorker, 11 Eylül 1989.

McNemar, Q.: *Psychological Statistics.* Willey, New York, 1949.

Meier, H.: *Die Lehre Carl Schmitts. Vier Kapitel zur Unterscheidung politischer Theologie und politischer Philosophie.* Metzler, Stuttgart 1994.

Milgram, S.: *Das Milgram-Experiment. Zur Gehorsamkeitsbereitschaft gegenüber Autoritaet.* Rowohlt, Reinbeck 1974.

Miller, H.: Vom grossen Aufstand, Arche, Zürich, 1964. (Rimbaud ya da Büyük İsyan. Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1994).

Mills, C. W.: *The Sociological Imagination.* Oxford University Press, New York, 1959.

Moravec, H.: *Mind Children. Der Wettlauf zwischen menschlicher und künstlicher Intelligenz.* Hoffmann und Campe, Hamburg, 1990.

Müller, F.: *Schwarz-Rot-Gold.* Yer aldığı yayın: Tages Anzeiger, Zürih, 18 Ocak 1990.

Myerhoff, B.: *Number our Days.* Simon & Schuster, New York, 1978.

Newhouse, J.: *Profiles. The Gamefish.* Yer aldığı yayın: The New Yorker, 10 Şubat 1986.

Niemelä, P.: *Idealized Motherhood and the Later Reality.* 6. Uluslararası Psikosomatik Doğum ve Jinekoloji Kongresi. Berlin, 2–6 Eylül 1980.

Nienstedt, M. ve Westermann, A.: *Pflegekinder. Pychologische Beitraege zur Sozialisation von Kindern in Ersatzfamilien.* Votum, Münster, 1990.

Norwood, R.: Wenn Frauen zu sehr lieben, Rowohlt, Reinbek, 1986. (*Kadın Eğer Çok Severse.* İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1997).

O'Neill, E.: *Alle Reichtümer der Welt.* Fischer, Frankfurt A.M. 1965.

Palmer, R. R.: *Twelve Who Ruled.* Princeton University Press. Princeton, 1941.

Pamuk, O.: *The Anger of the Damned.* Yer aldığı yayın: The New York Review of Books, 15 Kasım 2001.

Pilgrim, V. E.: *Muttersöhne.* Claassen, Düsseldorf, 1986.

Porchia, A.: *Voices.* Knopf, New York, 1988.

Powers, T.: *The Trouble with the CIA.* Yer aldığı yayın: The New York Review of Books, 17 Ocak 2002.

Raban, J.: *Gott, der Mensch & Mrs Thatcher.* Steidl, Göttingen, 1990.

Radjinskj, E.: *Mein Freund Josif Wissarionowitsch.* Yer aldığı yayın: Süddeutsche Zeitung, 22/23 Temmuz 1989.

Ribble, M.: *The Rights of Infants.* Columbia University Press, New York, 1943.

Rilke, R. M.: Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1996. (*Sancaktar.* Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 1999).

Roberts, L.: *Vietnam's Psychological Toll.* Yer aldığı yayın: Science, 241, 8 Temmuz 1988.

Rosenstock-Huessy, E.: *Die Sprache des Menschengeschlechts.* Lambert-Schneider, Heidelberg, 1964.

Rosenstock-Huessy, E.: *Out of Revolution. Autobiography of Western Man.* Argo, Norwich, 1969.

Roth, P.: *A Conversation in Prague.* Yer aldığı yayın: The New York Review of Books, 12 Nisan 1990.

Roy, A.: *Wut ist der Schlüssel*. Yer aldığı yayın: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 28 Eylül 2001.

Sampson, R.: *Von der Staatraison zur Raison des Herzens*. İktidar ve Barış Sempozyumu, Monte Veritá, Tessin, Eylül 1989.

Sampson, R.: *The Psychologie of Power*. Pantheon, New York, 1966.

Sartre, J. P.: Réflexions sur la question juive, Morihien, Paris, 1946. (*Yahudi Sorunu*. İleri Yayınları, İstanbul, 2005).

Schachtel, E. G.: *Metamorphosis. On the Development of Affect, Perception, Attention and Memory*. Basic Books, New York, 1959.

Schell, Jonathan: *The Case Against War*, Yer aldığı yayın: The Nation, 3 Mart 2003.

Scherf, W.: *Kinderspiele als Provokation des Grausigen*. Yer aldığı yayın: Mythen, Maerchen und moderne Zeit. Yayıma haz.: A. C. Baumgaertner ve K. E. Meier. Deutsche Akademie für Kinder und Jugendliteratur, Würzburg, 1987.

Siirala, M.: *The Voice of Illness*. Meilen, New York, 1964.

Siirala, M.: *Psychoteraphy of Schizophrenia*. Yayıma haz.: D. Rubinstein ve Y. A. Alanen. Excerpta Medica, Amsterdam, 1972.

Siirala, M.: *From Transfer to Transference*. Therapeia Foundation, Helsinki, 1983.

Silverberg, V. W.: *The Schizoid Maneuver*. Yer aldığı yayın: Psychiatry, 10/383, 1947.

Smith, J. E.: *George Bush's War*. Henry Holt, New York, 1966.

Spengler, O.: *Der Untergang des Abendlandes*, Cilt II. C.H. Beck, Münih, 1922.

Steel, R.: *The Ancient Mariner*. Yer aldığı yayın: The New York Review of Books, 30 Mayıs 1985.

Steers, E. jr.: *Blood on the Moon. The Assassination of Abraham Lincoln*. Yer aldığı yayın: The New York Review of Books, 22 Ekim 2002.

Steiner, G.: *North of the Future*. Yer aldığı yayın: The New Yorker, 28 Ağustos 1989.

Stieglitz, J. E.: *Globalization and its Discontents*, Norton. New York, 2002.

Sullivan, H.S.: *The Interpersonal Theory of Psychiatry*, Norton, New York, 1953.

Thomas, H.: *As It Was.* Harper, New York, 1926.

Tophinke, C.: *Das Prinzip Langeweile.* Yer aldığı yayın: Tages-Anzeiger Magazin, Zürih, 7 Ekim 1989.

Tuchman, B.: *Die Torheit der Regierenden. Von Troja bis Vietnam.* Fischer, Frankfurt A.M. 1986.

Ullman, M. ve Gruen, A.: *Behavioral Changes in Patients with Strokes.* Yer aldığı yayın: American Journal of Psychiatry, 117/11, Mayıs 1961.

Usame bin Ladin ile söyleşi. El Cezire televizyonu, Aralık 1998. Alıntılayan: The New York Review of Books, 15 Kasım 2001.

Wassermann, J.: *Christian Wahnschaffe (1919).* dtv, Münih 1989.

Werner, E.: *Individual Differences, Universal Needs. A 30-year Study of Resilient High Risk Infants.* Zero to Three, National Center for Clinical Infant Programs, Washington D.C., VIII, 4 Nisan 1988.

Whitehead, A.: *Science and the Modern World.* MacMillan, New York, 1925.

Williamson, G. G.: *Motor Control as a Resource for Adaptive Coping.* Zero to Three, National Center of Clinical Infant Programs, Washington D.C., IX, 1 Eylül 1988.

Winnicott, D. W.: *Some Thoughts About the Meaning of the World Democracy.* Yer aldığı yayın: Human Relations, Cilt III, 1950.

Wyatt-Brown, B.: *Anatomy of a Murder.* University Press of Kentucky, 2002.

Dünyayı yıkımdan koruyan şey sevgi aktarımıdır. Tarih, kendilerini ölüme adamış olanlarla sevgiye adamış olanlar arasında gidip gelir.

Özerklik için yanıp tutuşuyor, fakat kendimizi başkalarının hâkimiyetine teslim ediyoruz. Özümüze ulaşabileceğimiz tüm kapıları kapatarak, kurtarıcımız olarak büyüklük ararken daha da körleştik. Kurtarıcı bir kimlik bulma yolundaki beyhude arayışımız sonucunda sahte tanrılara sığındık. Fakat bu tanrılar insanları küçümsemekten başka bir işe yaramıyor, ne kendilerini ne de başkalarını sevebiliyorlar.

Günümüzün "yükselen değeri" milliyetçilik içindeki kimlik oluşumları da, bu sürecin ne kadar derinlere kök salabildiğini, tanrı yaratma yoluyla kendini bulma sıkıntısının ne denli ağır olduğunu ortaya koyuyor. Bugün tüm dünyada azınlıklar eziliyor ve aşağılanıyorsa, bu milliyetçiliğin sevgiyle hiçbir ilişkisi bulunmadığını; kendine ihaneti bastırmak için yaratılan şiddet duygusundan beslendiğini görmemiz gerekiyor.

Sevgisizliğe karşı koymadığımız sürece kendi kimliğimize ulaşamayız. Arno Gruen birey oluşumuzu kabul etmek ve buna değer vermek için geçmemiz gereken kapıları aralayarak, incinebilirliğimizi kabul edebilmemiz, gerçek sevgiyle karşılaşınca korkmadan kucak açabilmemiz ve tanrıyı kendi içimizde aramamız için yüzümüze kocaman bir ayna tutuyor. Terör ve savaş, nefret ve tehdit yüklü dünyamızı barışa taşıyabilmek, özgürlük ve adaleti öncelikle kendi içimizde geçerli kılmakla mümkün olabilir.

Çitlembik Yayınları

ISBN 978-9944-424-27-1